ZYGMUNT BAUMAN

akışkan aşk

insan ilişkilerinin kırılganlığına dair

versus

Akışkan Aşk / İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair
Zygmunt Bauman

Özgün Künye
Liquid Love
© Polity Press, 2003

VERSUS KİTAP
© Her hakkı mahfuzdur.

Çeviri: Işık Ergüden
Yayına Hazırlayan: Akın Terzi
Grafik Tasarım: Cemile Öz

1. Baskı, Temmuz 2009
2. Baskı, Ocak 2012
ISBN: 978-605-5691-10-3

Baskı
Sertifika No: 22749
Ayhan Matbaası: 0212 445 32 38

VERSUS KİTAP
Sertifika No: 22806
Albay Faik Sözdener Sk.
Benson İş Merkezi No:21/2
Kadıköy / İstanbul 34710
Tel: 0 216 418 27 02 (pbx) Faks: 0 216 414 34 42

www.versuskitap.com
versuskitap@versuskitap.com

AKIŞKAN AŞK

İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair

Zygmunt Bauman

versus

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Aşka Düşmek, Aşktan Düşmek 15

Sosyalliğin Alet Edevat Kutusunun İçinde ve Dışında 63

Komşunu Sevmenin Güçlüğü Üzerine 111

Parçalanmış Birlik 164

Önsöz

Robert Musil'in büyük romanı *Niteliksiz Adam*'ın kahramanı Ulrich, eserin adına layık biriydi: Tam bir "niteliksiz adam". Kalıtım yoluyla aktarılmış ya da kendi edindiği, elinden alınamayacak, kendine özgü niteliklerden yoksun biri olduğundan, sahip olmayı arzuladığı nitelikleri kendi çabasıyla oluşturmak, beynini ve önsezisini çalıştırmak zorundaydı. Ancak kafa karıştırıcı işaretlerle dolu, hızla ve tamamen öngörülemez bir halde değişmeye müsait bir dünyada bu niteliklerin hiçbirinin sonsuza dek süreceği garanti edilemezdi.

Elinizdeki eserin kahramanı *Der Mann ohne Verwandtschaften*'dir; yani "bağsız insan", özellikle de Ulrich'in zamanındaki akrabalık bağları gibi sabit bağları olmayan insan. Kopmaz ve daimi bağlardan yoksun olan bu kahraman –yani bizim modern akışkan toplumumuzun sakini– ve ardılları, kendi yetenekleri ve sadakatleri sayesinde insanlığın geri kalanıyla irtibata geçmek için ne tür bağlar bulursa onları kullanarak kendi çabalarıyla birbirlerine bağlanmak zorundadır artık. Hiçbir bağları olmadığından, birbirleriyle bağlantı

kurmak zorundalar... Yine de, eksik ya da bozulmuş bağların bıraktığı boşluğu dolduran herhangi bir bağlantının sürekliliğinin hiç garantisi yoktur. Daha ilk ortam değişiminde, hiç ara vermeden, yeniden bağsız kalabilmek için yüzergezer kalmalıdırlar. Şu kesindir: Akışkan modernite içinde tekrar tekrar bağsız kalırlar.

İnsanlar arasındaki bağların tekinsiz kırılganlığı, bu durumun esinlediği güvensizlik duygusu ve bu duygunun bağları bir yandan sıkılaştırırken, diğer yandan gevşek tutma yönünde kışkırttığı çatışan arzular... İşte bu eserin aydınlatmaya, anlatmaya ve anlaşılır kılmaya çalışacağı şey bu.

Musil'in görüş keskinliği, palet zenginliği, ve fırça darbelerinin zarafeti –aslında *Niteliksiz Adam*'ı modern insanın mutlak portresi yapan Musil'in üstün yetenekleri– bende bulunmadığından, tıpatıp benzerlik bir yana, tam bir portre denemesindense, kaba ve kısmi bir dizi eskiz çizmekle yetinmeliyim. Umabileceğim en iyi şey, vesikalık bir fotoğraf, tamamlanmış kısımlar kadar boşlukları ve beyazlıkları da olan karma bir görüntü. Gelgelelim nihai kompozisyon bile tamamlanmamış bir iş olarak kalacak, tamamlamak da okurlara düşüyor.

Bu eserin başkahramanı insan *ilişkisi*. Başkişiler erkekler ve kadınlar, çağdaşlarımız, beyinlerinden ve kolayca kullanılıp atılabilir duygularından başka bir şeye güvenmekten umutlarını kesmiş, ihtiyaç durumunda güvenebileceği yardımsever bir el kadar birlikteliğin güvenliğine de özlem duyan, "ilişkiler kurma"ya can atanlar... Yine de, "ilişkide olma" durumu, "sonsuza dek" şöyle dursun, "sürekli" ilişkide olma durumu onları tereddüde düşürüyor. Bunun onlara yükümlülük dayatmasından ve baskı uygulamasından çekiniyorlar, böyle bir şeye ne dayanabiliyorlar ne de hazır hissediyorlar kendilerini. Dahası, –evet, iyi bildiniz!– ilişki kurmak için ih-

tiyaç duydukları özgürlüğü ciddi biçimde sınırlandırabileceğini düşünüyorlar...

"Bireyleşme"nin başıboş olduğu dünyamızda ilişkiler iki ucu keskin kılıç gibidir. Güzel düşler ile kâbuslar arasında gidip gelirler, birinin diğerine ne zaman dönüşeceği bilinmez. Çoğu zaman, bu iki hal, farklı bilinç düzeylerinde de olsa, bir aradadır. Akışkan bir modern yaşam çerçevesinde ilişkiler, en canlı, en dayanılmaz, en derinden hissedilen ve en yaygın müphemliklerin tezahürüdür belki de. Bu durum, "buyrukla birey olmuş" modern akışkan bireylerin kişisel gündemlerinin başına ve dikkatlerinin merkezine niçin ilişkilerin yerleştiğini açıklıyor olabilir.

"İlişkiler" en sıcak sohbet konusudur ve görünen o ki adı kötüye çıkmış risklerine rağmen oynanmaya değer tek oyundur. İstatistiklerden ve bu istatistiklerin getirdiği sağduyulu inançlardan teoriler oluşturmaya alışmış kimi sosyologlar bu duruma bakıp, çağdaşlarının dostluk, bağ, birlik, topluluk özlemi içinde olduğu sonucunu çıkarıverirler. Ancak insanların dikkati (sanki Heidegger'in kuralını izliyor gibidir: Şeyler ancak yol açtıkları hüsranla –yıkıma yol açarak, yok olarak, karakterleriyle çelişki halinde hareket ederek ya da doğalarına ihanet ederek– bilinçte ortaya çıkarlar), günümüzde özellikle bu ilişkilerden elde etmeyi umdukları tatminler üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir, çünkü, her nedense gerçekte bu ilişkileri tamamen tatmin edici bulmamışlardır; gerçekten tatmin edici bulduklarında ise, talep ettikleri bedeli genellikle aşırı ve kabul edilemez addetmişlerdir. Miller ve Dollard, ünlü deneylerinde, "adyans abyansa denk" olduğunda, yani elektrik şoku tehdidi ile iştah kabartıcı yiyecek vaadi arasında gayet hassas bir denge olduğunda, laboratuvar farelerinde heyecan ve hareketliliğin doruğa eriştiğini saptamışlardı.

Günümüzün "danışma patlaması"nın ana etkenlerinden birini "ilişkiler"in oluşturmasına şaşmamalı. Kişilerin görevleri tek başlarına altından kalkamayacakları kadar karmaşık, yoğun ve güçtür. Miller ve Dollard'ın farelerinin hareketlilik hali genellikle bir eylem felcine yol açıyordu. Hoşlanma ile tiksinme arasında, umut ile kaygı arasında tercih yapmayı beceremememek, harekete geçme beceriksizliği halinde ortaya çıkıyordu. Farelerin tersine, benzer durumlarda insanlar uzman danışmanlara başvurabilir ve ücret karşılığı onlardan hizmet talep edebilirler. Öğrenmeyi umdukları şey, daireden nasıl kare yapılacağıdır: Ne yardan ne serden vazgeçmek isterler, ilişkilerin zevkli kısmını alıp acıyı ve tatsızlıkları uzak tutmak; ilişkilerden güç alırken güç yitirmemek, boğulmadan tatmin bulmak isterler...

Uzmanların tek isteği hizmet vermek; müşterilerinin asla suyunu çekmeyeceğinden eminler, çünkü hangi öğüdü verirlerse versinler bir daire asla daire olmaktan çıkıp kare şeklini alamaz... Öğütlerinin sonu gelmez; genel olarak yaptıkları ise ortak pratiği ortak bilgi düzeyine yükseltmektir yalnızca, bu bilgi de güvenilir, allame teorinin yüksek mertebesine erişir. Bu öğütlerden yararlananlar haftalık ve aylık lüks dergilerin ve ciddi ya da daha az ciddi gazetelerin haftalık eklerinin "ilişki" sütunlarına göz gezdirerek, "haberdar" kişilerden işitmeyi diledikleri şeyi işitmeye çalışırlar, çünkü kendi adlarına bunu yapamayacak; "kendilerine benzer" kişilerin yapıp ettiklerini dikizleyecek ve ikilemle baş etme çabalarında yalnız olmadıkları konusunda uzmanların onayladıkları bilgiden neyi edinmek onları rahatlatacaksa onu çıkartacak kadar utangaçtırlar.

Böylece okur, danışmanların dolaşıma soktukları başka okurların deneyiminden, "elde var bir ilişkiler", yani "ihtiyaç duyduklarında ellerinin altında bulabilecekleri" ama ihtiyaçları olmadığında ceplerine atabilecekleri ilişkiler deneyebile-

ceklerini öğrenirler. Bu ilişkiler hazır portakal suları gibidir: Konsantre olduklarından mide bulandırır ve sağlığı ciddi biçimde tehlikeye atarlar. Tıpkı bunlar gibi ilişkiler de kullanılırken sulandırılmalıdır. Bu "yarı-bağımsız çiftler", "ikili olmanın boğucu baloncuğunu patlatma şerefine ermiş devrimci ilişki kurucuları" olarak övülür. Bu ilişkiler, otomobiller gibi, hâlâ trafiğe çıkabilir olduklarından emin olmak için düzenli araç muayenesine katlanmak zorundadır. Sonuçta öğrendikleri şey, taahhüdün, özellikle de uzun vadeli taahhüdün tuzak olduğudur ve "ilişki kurma" çabası herhangi bir başka tehlikeden çok bundan uzak durmalıdır. Uzman bir danışman, okurları, "gönülsüzce bile olsa taahhüt altına girdiğinizde, unutmayın ki, çok daha tatminkâr ve dolu dolu olabilecek diğer romantik ihtimallere kapıyı kapatmış oluyorsunuz" diye uyarır. Başka bir uzman ise daha dobradır: "Taahhüt vaatleri uzun vadede anlamsızdır... Diğer yatırımlar gibi bunların da mumu söner." Dolayısıyla, "ilişkiye girmeyi" arzu ediyorsanız, mesafeli olun; birlikteliğinizden icraat bekliyorsanız, ne vaatte bulunun ne de vaat bekleyin. Bütün kapıları her daim açık tutun.

Calvino'nun *Görünmez Kentler*'inden biri olan Leonia'nın sakinleri, eğer sorulsaydı, tutkularının "yeni ve farklı şeylerden zevk almak" olduğunu söylerlerdi. Gerçekten de, her sabah "yeni marka giysiler giyer, son model buzdolabından hiç açılmamış konserveler çıkarır, en yeni radyodan son dakika şarkılarını dinlerler." Fakat her sabah, "dünkü Leonia'dan kalanlar çöp arabasını beklemektedir," dolayısıyla Leonialıların gerçek tutkusunun "kendilerini sürekli kirletip yeniden temizleme zevki" olup olmadığını haklı olarak düşünebiliriz. Aksi takdirde, görevleri "saygın bir sessizlikle çevrili" olsa bile, çöpçüler niçin "melekler gibi hoş karşılanır"dı? "Bir kez eşyalar atıldı mı, bir daha artık kimse onları düşünmek istemez."

Biz düşünelim bari...

Modern akışkan dünyamızın sakinleri de, tıpkı Leonia sakinleri gibi, bir şeyden söz ederken başka bir şeyi kafaya takarlar mı? Onlar kendilerinin arzu, tutku, emel ve düşlerinin "ilişkiye geçmek" olduğunu söylüyorlar. Ama aslında ilişkilerinin tıkanıp yozlaşmasına nasıl engel olacaklarıyla daha fazla meşgul oldukları doğru değil midir? Gerçekten de oturaklı ilişkilerin peşinden mi koşarlar –ki kendileri böyle söyler–, yoksa bu ilişkilerin her şeyden çok hafif ve gevşek olmasını mı ve böylelikle Richard Baxter'in verdiği örnekteki gibi, "hafif bir pelerin gibi omuza atılacağı" farz edilen zenginlikler misali "fırlatılıp atılabilir" olmasını mı arzularlar? Nihayetinde, gerçekten istedikleri tavsiye nedir: İlişki nasıl kurulur mu, yoksa zarar ziyan görmeden ve rahat bir vicdanla nasıl kurtulunur mu? Bu sorunun kolay bir cevabı yoktur, yine de sorunun sorulması gerekir ve modern akışkan dünyanın sakinleri günlük yaşamlarında karşılaştıkları sayısız muğlâk görevin sayısız muğlâk ağır yükü altında acı çektikçe sorulmaya da devam edilecektir.

Belki de "ilişki" fikri kafa karışıklığını daha da artırıyor. "İlişki arayan" bahtsızlar ve danışmanları ne kadar çabalasa da, kavram rahatsız edici ve can sıkıcı yan anlamlarından tamamen ve gerçekten temizlenmeye karşı direniyor. Belirsiz tehlikelerle ve karanlık özsezilerle dolu olmayı sürdürüyor; birlikte olmanın hazlarıyla, kapanmanın dehşetinden aynı anda söz ediyor. Belki de bu nedenle, insanlar deneyimlerini ve beklentilerini "ilişkiye girme" ya da "ilişki yaşama" gibi sözcüklerden çok, "bağlantıda olma", "hatta kalma" gibi (malumatfuruş akıl hocalarının yardım ve yataklığındaki) sözcüklerle ifade ediyorlar. Partner yerine "ağlar"dan söz ediyorlar. "Bağlantıda kalma" dilinin meziyeti nedir ki, "ilişkiye geçme" dilini unutturuyor?

"İlişki", "yakınlık", "partnerlik" ve karşılıklı bağlanmayı belirgin kılarken karşıtını, yani bağlanmamayı dışlayan ya da sessizce geçiştiren, benzer terimlerin tersine, "ağ," eşzamanlı olarak hem ağa girme hem de ağdan çıkma özelliğini temsil eder; bu iki işleme aynı anda imkân tanımayan bir ağ hayal etmek imkânsızdır. Bir ağın içinde, bağ kurma ve bağın kopması, biri diğeri kadar meşru, aynı statüde ve aynı önemde tercihlerdir. İki faaliyetten hangisinin ağın "öz"ünü oluşturduğunu sormak bir işe yaramaz! Bir "ağ", "bağlı" olunan anlara, serbestçe hareket edilen evreler serpiştirilmiş olduğunu ima eder. Bir ağda talep üzerine bağlantıya girilir, iradi olarak kesilebilir. "Arzulanmayan ama koparılamayan" bir ilişki, "ilişki kurma"nın olabildiğince güvenilmez hissedilmesini sağlayan imkândır. Bununla birlikte, "arzu edilmeyen bir bağlantı" tezattır: Bağlantılar, daha onlardan tiksinmeye başlamadan parçalanabilir ve parçalanmıştır da.

Bağlantılar "sanal ilişkiler"dir. Eski tarz ilişkilerin tersine ("taahhüt edilmiş" ilişkilerden, hatta uzun vadeli bağlanmalardan hiç söz etmiyoruz), akışkan bir modern yaşam ortamına uygundurlar; bu ortamda, "romantik olasılıklar"ın (ve yalnızca romantik olanların değil), gitgide hız kazanacağı, sayıca asla azalmayacağı, birbirlerini sahne dışına iteceği ve "daha hoşnut ve tatmin edici" olma vaadiyle birbirleriyle yarışacağı umulur ve varsayılır. "Gerçek ilişkiler"in tersine, "sanal ilişki"ye girmek ve bu ilişkiden çıkmak kolaydır. Ağır, yavaş hareketli, atıl ve muğlâk, "ciddi şeyler"le kıyaslandığında, şık ve bakımlı görünürler, bunları kullanmak kolay gözükür, "kullanıcı dostu"durlar. Bath'tan yirmi sekiz yaşındaki bir erkek, bekâr barları ve gazetelerdeki çöpçatan ilan köşeleri yok olurken, internette flört etmenin gitgide yaygınlaşması üzerine sorgulandığında, elektronik ilişkinin kesin bir avantajın-

dan söz ediyordu: "'*Delete*' tuşuna basmak her zaman mümkün!"

Sanal ilişkiler (adı yeniden "bağlantı" olur) sanki Gresham* yasasına itaat ediyorlarmış gibi, tüm diğer ilişkileri ortadan kaldıran modeli yerleştirirler. Bu, baskıya teslim olan erkek ve kadınları mutlu kılmaz; sanallık-öncesi ilişkilerin onlara verdiği mutluluk da pek farklı değildir. Bir yandan kazanırken diğer yandan kaybedilir.

Ralph Waldo Emerson şöyle diyordu: İncecik bir buz tabakası üzerinde paten kayıyorsanız, kurtuluş şansınız sürat yapmanıza dayanır. Nitelik hayal kırıklığına uğrattığında, selameti nicelikte ararız. "Taahhütler anlamdan yoksun olduğunda" ve ilişkiler güvene layık olmaktan çıkıp sürme şansları pek az olduğunda, partnerlerin yerine ağları geçirmeye daha meyyal oluruz. Ama bu durumda, bir yerde sabit kalmak öncekinden daha güç (dolayısıyla da daha rahatsız edici) olur –işlemi gerçekleşebilir kılan yetilerimiz artık yoktur. Hareket halinde olmak vaktiyle bir ayrıcalık ve başarıyken artık kaçınılmazdır. Hızı korumak vaktiyle sarhoş edici bir macerayken, artık tüketici bir angaryadır. Sonuçta önemli olan, hız sayesinde kovulmuş gibi gözüken nahoş belirsizliğin ve can sıkıcı kafa karışıklığının çekip gitmeyi reddetmesidir. Bağlanmamanın kolaylığı ve "talep-üzere-fesih" riski azaltmaz; riski, tıpkı yaydıkları kaygılar gibi, farklı şekillerde paylaştırır.

Bu kitap bizim akışkan modern dünyamızda birlikte ve ayrı ayrı yaşamanın risk ve kaygılarına adanmıştır.

---

*) I. Elizabeth'in mali danışmanı Thomas Gresham'ın (1519-1579) adıyla anılan Gresham yasasına göre, nominal değeri aynı, fakat külçe değeri farklı iki madeni paradan külçe değeri yüksek olan dolaşımdan çekilir. Böylece külçe değeri az olan "kötü para", külçe değeri yüksek olan "iyi para"yı kovmuş olur –ç.n.

1

Aşka Düşmek, Aşktan Düşmek

"Sevgili dostum, size küçük bir eser gönderiyorum. Haklı olarak ne başının ne de sonunun olduğu söylenebilir, çünkü buradaki her şey, tam tersine, hem baş hem sondur, birbirlerinin yerine gezer ve karşılıklı olarak bu rolleri üstlenirler. Sizden ricam, bu bileşimin hepimize, size, bana ve okura ne büyük bir rahatlık sunduğunu düşünmeniz. İstediğimiz yerden kesebiliriz; ben kendi düşümü, siz metni, okur da okumasını; çünkü gereksiz bir olay örgüsünün bitmek bilmez ve yorucu ayak direyişine pabuç bırakmıyorum. Bir omuru kaldırın, bu dolambaçlı hayalin iki parçası da hiç zahmetsiz buluşur. Sayısız parçaya doğrayın, her birinin ayrı ayrı var olduğunu göreceksiniz. Bu parçaların her birinin sizin hoşunuza gideceği ve sizi eğlendireceği umuduyla yılanı size bütün olarak adama cüretini gösteriyorum."

Charles Baudelaire *Le Spleen de Paris*'yi okurlarına işte böyle sunmuştu. Üzücü bir durum; çünkü eğer o yapmamış olsaydı, aynısını ya da benzer bir girişi aşağıdaki satırlar için ben de yazmak isterdim. Ama artık o yazmış bir kere ve ben

ancak alıntı yapabilirim. Walter Benjamin olsaydı, önceki cümledeki *ancak*'a itiraz ederdi. Tekrar düşündüğümde, ben de.

"Sayısız parçaya doğrayın, her birinin ayrı ayrı var olduğunu göreceksiniz." Baudelaire'in kaleminden damlayan fragmanlar gerçekten de ayrı ayrı varlar. Aşağıdaki düşünce kırıntıları için de bu geçerli olacak mı? Buna karar verecek olan ben değil okurlar olacaktır.

Düşünce ailesinde sayısız cüce vardır. Mantık ve yöntem bu nedenle icat edildi ve icat edildikten sonra da düşünürler bunları minnetle kucakladı. Cüceler kendi zayıflıklarını uygun adım yürüyen insan sıralarının ve savaş düzenlerinin etkileyici görkemi içinde gizleyebilir ve sonuçta unutturabilirler. Saflar bir kez oluştuğunda, askerlerin ne kadar ufak tefek olduğunu kim fark eder? Pigmeleri sıra sıra savaş düzenine geçirerek çok güçlü görünen bir ordu oluşturulabilir...

Sırf yöntembilimin koşulsuz bağımlılarını hoşnut etmek için, bu doğranmış parçalarla belki de böyle davranmalıydım. Ama bu görevi tamamına erdirecek kadar zamanım yok, bu durumda içtima borusu çalmadan safların düzenini düşünmek benim açımdan aptalca olur...

Yeniden düşünecek olursam: Belki de zaman bana çok kısa geliyor; yaşım çok ileri olduğu için değil, ama insan yaşlandıkça şunu daha iyi anlıyor ki, bir düşünce ne kadar büyük görünürse görünsün, insan deneyiminin büyük cömertliğini asla yeterince kapsayamaz –hele ki koruması hiç mümkün olmaz. Aşk ya da reddedilme konusunda, yalnız olma ya da iki kişi olma konusunda, birlikte ya da tek başına ölmek konusunda bildiğimiz, bilmeyi dilediğimiz, bilmeye çabaladığımız şeyler; bütün bunlar rasyonelleştirilebilir mi, düzene konabilir mi, daha az önemli şeyler için geçerli olan tutarlılık, bağda-

şıklık ve eksiksizlik ölçütlerine uygun olarak düzenlenebilir mi? Belki olabilir –ama o zaman da, sonsuzluk gerekir.

İnsan hayatına dair en önem taşıyan şeyler bütünüyle söylendiğinde, en önemli şeylerin hâlâ ifade edilmeden kalmış olduğu doğru değil midir?

Aşk ve ölüm, hikâyemizin bu iki temel karakteri, bir olay örgüsüne ya da sona sahip olmasalar da yaşamın hengâmesinin büyük bölümünü kendilerinde toplayarak, bu türden tefekküre, yazmaya ve okumaya başka her şeyden daha fazla imkân tanır.

Ivan Klima bize şunu diyor: Tamamına ermiş aşk ile ölüm kadar birbirine yakın pek az şey vardır. İkisinin her belirişi biricik ama aynı zamanda kesindir, tekrara tahammülü yoktur, hiçbir çağrıya cevap vermez ve hiçbir erteleme vaat etmez. Her biri "tek başına" ayakta durmalıdır ve durur da. Her biri her zaman hiçlikten doğarak, geçmişsiz ya da geleceksiz varlık-olmayanın karanlıklarından gelip ortaya çıktığında ilk kez ya da yeniden doğmuş olur. Aşk da ölüm de her seferinde baştan başlar, geçmiş tasarıların gereksizliğini ve gelecekteki bütün tasarıların da boşunalığını çırılçıplak ortaya koyar.

Ne aşka ne ölüme iki kez girilebilir; Herakleitos'un ırmağından bile az girilir. Gerçekten de onlar kendi kendilerinin baş ve kuyruklarıdır, diğer her şey karşısında horgörü ve ihmalkârlık gösterirler.

Bronislaw Malinowski, müze koleksiyonlarını soykütüklerle karıştıran yayılmacılarla* alay ediyordu; camekânların altına, çakmaktaşından kaba aletlerin daha rafine olanların ön-

*) Kültürün gelişim ve değişiminde en önemli etkenin başka kültürlerden gelen maddi ve manevi unsurların başka bir kültüre girmesiyle gerçekleştiğini öne süren *antropoloji akımı* –ç.n.

cesine yerleştirilmiş olduğunu görüp "aletlerin tarihleri"nden dem vurmuşlardı. Sanki, diye alaylı alaylı gülümsüyordu Malinowski, tıpkı *hipparion*'un yeri geldiğinde *equus caballus*'u doğurması gibi taş bir balta da bir başka baltayı doğuracaktı. Atın kökenlerinin izi başka atlara kadar götürülebilir, ama aletler başka aletlerin ne atasıdır ne onların soyundan gelir. Atlardan farklı olarak, aletlerin kendilerine özgü hiçbir tarihleri yoktur. Onların bireysel insan biyografilerini ve kolektif tarihleri belirgin kıldığı söylenebilir; onlar bu tür biyografilerin ve tarihlerin akıntıları ya da çökeltileridir.

Aşk ve ölüm konusunda da aynı şey aşağı yukarı ileri sürülebilir. Nedensel ilişkiler, yakınlıklar ya da akrabalıkların hepsi insani bireyselliklerin ve/veya birliğin özellikleridir. Aşk ve ölümün kendi tarihi yoktur. Bunlar insani zamanın bağrındaki olaylardır –her biri ayrı bir olaydır, başka "benzer" olaylara bağlı *değildir* (*nedensel biçimde* bağlı hiç değildir); bağlantıları saptamayı –uydurmayı– ve anlaşılamazı anlamayı iş işten geçtikten sonra arzulayan beşeri kompozisyonlar hariç.

Dolayısıyla sevmeyi öğrenemeyiz; ölmeyi de. Bunların etkisinden kurtulmayı ve yollarıyla kesişmemeyi amaçlayan kavranılamaz –ateşli bir şekilde arzulanmış olsa da, var olmayan– sanat öğrenilemez. Aşk ve ölüm, zamanı gelince insanı yakalar; bunun ne zaman olacağınıysa asla bilemeyiz. Ne zaman gelirse gelsin sizi hazırlıksız yakalar. Gündelik kaygılarınızın göbeğinde, aşk ve ölüm *ab nihilo* –hiçten– ortaya çıkar. Elbette, hepimiz iş işten geçtikten sonra ders çıkarmak için geçmişe uzanır, evveliyatın izini sürmeye çalışır, *post hoc*'un kesinlikle *propter hoc** olduğu yolundaki şaşmaz ilkeye başvurur, olayın "anlamlı" bir soy haritasını çıkarmaya çalışır ve

*) *post hoc... propter hoc*: Bir olay başka bir olaydan önce ortaya çıkıyorsa, ilk olayı ikinci olayın nedeni olarak görme –ç.n.

genellikle de bunu başarırız. Bu başarı getirdiği rahatlık için bize gerekir: Zihinsel sağlık için şart olan dünyanın düzenliliğine ve olayların öngörülebilirliğine duyulan inancı –dolaylı yoldan da olsa– diriltir. Aynı zamanda, bilgelik kazandığımız yanılsamasına kapılırız; J. S. Mill'in tümevarım yasalarını öğrenmek gibi, araba kullanmayı, çatal yerine çubuklarla yemek yemeği öğrenmek gibi, hatta bir anketörde iyi izlenim uyandırmayı öğrenmek gibi bunu da öğrendiğimizi sanırız.

Ölümü öğrenmenin başkalarının deneyimiyle sınırlı olduğunu kabul etmek gerekir ki bu da aşırı bir yanılsamadır. Ötekinin deneyimi bir deneyim olarak gerçekten edinilemez; nesneyi öğrenmenin sonucunda, *Erlebnis* [yaşantı], öznenin yaratıcı güçlerinin katkısından asla ayrılamaz. Ötekinin deneyimi ancak ötekinin yaşadığı şeyin dönüşmüş, yorumlanmış hikâyesi olarak bilinebilir. *Tom & Jerry* çizgi filmindeki Tom gibi, belki de bazı kediler dokuz canlıdır ya da din değiştiren bazı kişiler yeniden doğmuş olduklarına ikna olabilirler –nedir ki ölüm, yaşam gibi, yalnızca bir kez meydana gelir; bir daha yaşanmayacak bir olayı "bir dahaki sefere doğru yapmak" öğrenilemez.

Aşk sanki diğer biricik olaylardan farklı nitelikte gibi. Gerçekten de, birden çok kez âşık olunabilir ve bazıları çok kolaylıkla aşka düşmekten ya da aynı kolaylıkla aşkı kaybetmekten –bu süreçte karşılaştıkları başka kişiler gibi– gurur duyar ya da şikâyet eder. "Aşka âşık" ya da "aşk yarası olan" bu tür kişilerden söz edildiğini herkes işitmiştir.

Aşkı –ve özellikle "âşık olma" durumunu– yinelenen bir durum olarak görmek için; neredeyse doğası gereği, tekrarlanmaya yatkın, hatta yinelenen teşebbüslere davet eden bir durum olarak düşünmek için pek çok sağlam gerekçe vardır.

Israrla sorulduğunda, çoğumuz defalarca âşık olduğumuzu hissettiğimizi belirtiriz. Şu varsayılabilir ki (ama olguların bilinmesine dayalı bir varsayımdır bu), çağımızda yaşamlarındaki birçok deneyime aşk diyen, yaşamakta oldukları aşkın sonuncu olduğuna güvence veremeyen ve gelecekte de aşk yaşayacağını düşünen insan kesimi hızla artmaktadır. Eğer varsayımımız doğrulanırsa, bunda şaşılacak bir şey olmayacaktır. Sonuçta, "ölüm bizi ayırana kadar" şeklindeki romantik aşk tanımının kesinlikle modası geçmiştir; vaktiyle hizmet ettiği ve kuvvetini ve kibrini borçlu olduğu akrabalık yapıları radikal biçimde altüst olurken "son kullanma tarihi"ni çoktan aşmıştır. Bununla birlikte, bu kavramın sonunun gelmesi, kaçınılmaz bir şekilde, bir deneyimin "aşk" diye adlandırılmak için başarması gereken sınavların basitleştirilmesi anlamına gelir. Birçok insanın genellikle aşkın yüksek ölçütlerine yükseltilmesindense, bu ölçütler düşürülmüştür; sonuç olarak, aşk adı verilen deneyim yelpazesi önemli ölçüde gelişmiştir. "Sevişmek" kod adı altında tek gecelik ilişkilerden bahsedilmektedir artık.

"Aşk deneyimleri"nin bu ani bolluğu ve görünüşte kolayca ulaşılırlığı, aşkın (âşık olmak, aşk talep etmek) öğrenilen bir beceri olduğu ve bu konudaki ustalığın öğrencinin teşebbüs sayısıyla ve devamlılığıyla arttığı inancını besleyebilir (ve besler de). Hatta aşkla ilgili becerilerin deneyim sayısıyla arttığına; bir sonraki aşkın halihazırda yaşanandan daha baş döndürücü bir deneyim olacağına, ama daha sonraki kadar kalp çarptırmayacağına ve heyecan vermeyeceğine de inanılabilir (genellikle inanılır da).

Fakat bu da yeni bir yanılsamadır... Aşk serüvenleri dizisi uzadıkça artan bilgi türü, kırılganlığın ve kısalığın *a priori* bilincine bulanmış, canlı, kısa ve şoke edici serüvenler olarak

"aşk"ın bilgisidir. Edinilen beceri, "hızla bitirmeye ve yeniden başlamaya" yardım eden beceridir; Søren Kierkegaard'a göre, bu durumun arketipal virtüözü Mozart'ın Don Giovanni'siydi. Bununla birlikte, yeniden deneme takıntılı ve bir sonraki denemenin yolunu tıkayacak her yeni teşebbüsü engellemekten başka bir şey düşünmeyen Don Giovanni aynı zamanda "iktidarsız aşk"ın da arketipiydi. Onun yorulmak bilmez arayış ve denemelerinin hedefi aşk olmuşsa, deneme zorunluluğu bu hedefe meydan okumuş olsa gerekti. Görünürde "beceri edinme"nin etkisinin, Don Giovanni örneğinde olduğu gibi, aşkı *öğrenmeme,* yani aşk konusunda "beceriksizlik kazanma" ihtimali taşıdığını ileri sürmek de çok iştah kabartıcıdır.

Böyle bir sonuç beklenebilir: Aşkın doğasına meydan okumaya cüret edenler, deyim yerindeyse, aşkın intikamına uğrarlar. Öğrenmeyi, hatırlamayı ve sonuç olarak "mekanik işleyişi" teşvik eden monoton bir tekrara sahip bir çerçeveye denk düşen bir dizi değişmez kuralın bulunduğu bir faaliyeti icra etmeyi öğrenmek mümkündür. İstikrarsız bir çevrede – başarılı bir öğrenimin işaretleri olan– bellek oluşturmak ve alışkanlık edinmek ket vurmakla kalmaz, ayrıca ölümcül sonuçlar da taşıyabilir. Şehirlerdeki kanalizasyon fareleri –yani yiyeceklerini zehirli yemlerden ayırt etmeyi çok çabuk öğrenen bu parlak zekâlı yaratıklar– açısından ölümcül olan şey, istikrarsızlık ve kurala aykırılık öğesidir; yeraltı oyukları ve ivintileri ağına, öteki zeki canlıların –insanların– düzensiz, öğrenilemez, öngörülemez ve gerçekten de nüfuz edilemez "başkalığı" tarafından sokulan şeydir: İnsanlar, rutini kırma ve düzenli ile olumsal arasındaki ayrımı altüst etme eğilimleriyle ün salmış yaratıklardır. Bu ayrım sürdürülmezse, (faydalı alışkanlıklar edinme anlamında) öğrenme düşünülemez. Son muzaffer seferlerini tekrar tekrar yapmakla tanınmış ge-

neraller gibi, eylemlerini önceki eylemlerine bağlamakta ısrar edenler, intihar riski alırlar ve sıkıntıları sona ermez.

Aşkın doğasında –iki bin yıl önce Lucanus'un gözlemlediği ve Francis Bacon'ın yüzyıllar sonra tekrarladığı gibi– yazgıya rehin verme anlamı vardır.

Platon'un *Şölen*'inde Mantinealı Diotima (çevirisi, "Şehrin kâhininden çekinen kadın kâhin") Sokrates'e, onun da onayıyla, şunu söyler: "Aşk (...) senin sandığın gibi, (...) güzel sevgisi değildir"; "güzel içinde üremek ve çocuk yapmak demektir". Âşık olmak "gebe kalmayı ve çocuk doğurmayı" arzulamak anlamına gelir, böylece âşık, "çocuk doğurmak için her yerde güzeli arayacaktır". Başka bir deyişle, aşk anlamını önceden hazır, eksiksiz ve tamamlanmış şeylere duyulan ateşli ihtiyaçta bulmaz –bu tür durumların oluşmasına katılma açlığında bulur. Aşk aşkınlıkla bağlantılıdır; yaratıcı enerjiyi belirtecek diğer sözcük odur ve bu haliyle, riskle dolup taşar, çünkü hiçbir yaratı kendi sonundan emin değildir.

Her aşkta en azından iki varlık vardır, her biri bir diğerinin denklemindeki büyük bilinmeyendir. Bu anlamda aşk yazgının bir kaprisi gibidir; önceden söylenmesi, önlenmesi ya da kaçınılması, hızlandırılması ya da durdurulması imkânsız tuhaf ve esrarengiz bir gelecektir. Sevmek, bu yazgıya açılmak demektir, insanlık durumlarının en yücesidir; bu durumun içerisinde korku neşeyle karışır ve bu harç, içindeki maddelerin ayrılmasına izin vermez. Bu yazgıya açılmak, sonuçta, varlığın içine özgürlüğün dahil edilmesi anlamına gelir: Aşktaki ortakta, yani Öteki'nde cisimleşen özgürlüğün. Erich Fromm'un dediği gibi: "... Eğer alçakgönüllülük, cesaret, inanç, gerçek disiplin yoksa (...) bireysel aşk tatmin kaynağı olamaz." Fakat, diye ekler hemen, üzüntüyle: "Bu nitelik-

lerin ender bulunduğu bir kültürde, âşık olabilmek istisnai olmalıdır..."[1]

"Kullan-at" türü ürünleri, hızlı çözümleri, anlık tatmini, hiçbir çaba sürdürmeyi gerektirmeyen sonuçları, şaşmaz reçeteleri, bütün risklerin güvence altına alınmasını ve geri ödeme garantilerini teşvik eden bizimkisi gibi bir toplumda durum tam da budur. Sevme sanatını öğrenme vaadi (doğru olması canla başla istense de yanlış, sinsi vaat), "aşk deneyimi"ni, isteklerden beklemeyi, çabalardan alın terini, ürünlerden çabayı çekip çıkarma vaadinde bulunan bütün özellikleri parlatarak cezbeden ve baştan çıkaran diğer metalara benzer kılma vaadidir.

Alçakgönüllülük ve cesaret yoksa aşk da yoktur. Keşfedilmemiş, haritası çıkarılmamış bir alana girildiğinde, bu iki nitelik, büyük miktarlarda ve sürekli tazelenerek talep edilir; ve iki ya da daha fazla insan arasında aşk meydana geldiğinde, böyle bir bölgeye girerler.

Eros –diye vurgular Levinas–[2] sahip olmaktan ve iktidardan farklıdır; ne bir mücadele ne bir kaynaşma, ne de bir bilgidir.

Eros, "başkalıkla, gizemle, yani gelecekle, her şeyin olduğu bir dünyada asla burada olmayan şeyle kurulan ilişkidir..." "Aşkın *pathosu* varlıkların aşılmaz ikiliğinden ibarettir." Bu ikiliği aşmaya, denetlenemeyeni alt etmeye ve zincirinden boşanmışı evcilleştirmeye, bilinmezi öngörülebilir kılmaya ve göçebeyi zincire bağlamaya çalışmak –bütün bunlar aşkın ölüm çanını çalar. Eros ikiliği aşarak varlığını sürdürmeyecek-

1) Erich Fromm, *The Art of Loving* (1957; Thorsons, 1995), s. vii.

2) Emmanuel Levinas, *Le Temps et l'autre* (Presses Universitaires de France, 1991), s. 81, 78.

tir. Aşk söz konusu olduğunda, sahiplenme, iktidar, kaynaşma ve düş kırıklığı, Mahşerin Dört Atlısı'dır.

Aşkın olağanüstü kırılganlığı, hafifçe yaralanabilirliğe katlanmaya karşı melun reddiyle yan yana burada yatmaktadır. Her aşk ipotek altında tutmaya çalışır, ama tam zafer kazanacakken nihai bozgunu yaşar. Her aşk geçiciliğinin ve belirsizliğinin kaynaklarını gömmek için mücadele eder; ama eğer başarırsa çabucak solar, rengi atar. Eros, Thanatos hortlağının hâkimiyetindedir ve hiçbir büyüyle onu kovamaz. Sorun Eros'un vakitsizliği değildir ve aldığı hiçbir eğitim ve kendi kendine bulduğu hiçbir çare onu marazi -intihar- eğiliminden kurtaramaz.

Meydan okuma, çekim, Öteki'nin baştan çıkarılması; bunlar bütün mesafeyi, ne kadar azaltılmış ve kısaltılmış olsa da, katlanılamayacak ölçüde uzatır. Açıklık bir uçuruma benzer. Kaynaşma ya da fetih, sonuçta meydana gelen ıstıraba tek çare gibidir. Yumuşak bir okşayış ile sert bir avuçlama arasında, kolaylıkla gözden kaçırılabilecek, ince bir hudut bulunur. Eros ilkini yapmazsa kendine sadık olamaz, ama ikincisini riske atmadan da ilkini uygulayamaz. Eros ötekine doğru el uzatmaya kışkırtır -ama bu el okşayabileceği gibi kapıp sıkıştırabilir de.

Aşk ve sevme hakkında ne öğrenmiş olursanız olun, sizin bilgeliğiniz, Kafka'nın mesihi gibi, ancak varışından bir gün sonra gelebilir.

Aşk, var olduğu sürece, bozguna teğet geçer. Yol boyunca ilerlerken kendi geçmişini fesheder; sorun çıktığında sığınabileceği hiçbir liman bırakmaz ardında. Kendisini neyin beklediğini, geleceğin ona ne getireceğini bilmez. Bulutları dağıtacak ve kaygıyı bastıracak güveni asla bulamaz. Aşk, belirsiz ve nüfuz edilemez bir gelecek üzerindeki ipotektir.

Aşk ölüm kadar ürkütücü olabilir –çoğu zaman da böyledir zaten; ancak, ölümün tersine, arzu ve heyecanla bu hakikati gizler. Aşk ile ölüm arasındaki farkı çekim ve itilim terimleriyle kavramak uygun düşer. Fakat iyi düşünüldüğünde bu o kadar da kesin değildir. Aşk vaatleri, genellikle lütuflarından daha az muğlaktır. Dolayısıyla âşık olmanın cazibesi büyük ve karşı konulmazdır, ama kaçmanın çekiciliği de böyledir. Dikensiz bir gül aramanın cazibesi asla uzak değildir ve buna direnmek de pek güçtür.

Arzu ve aşk. Kan kardeşler. Kimi zaman ikiz; yine de asla gerçek ikiz (tek yumurta ikizi) değil.

Arzu tüketme isteği demektir. İçmek, yiyip yutmak, sonra da sindirmek –yok etmek demektir. Arzu, başkalığın varlığından başka kışkırtıcıya gerek duymaz. Bu varlık daima zaten bir hakaret ve aşağılamadır. Arzu, hakaretten intikam almaya ve aşağılanmadan kaçınmaya duyulan önlenemez istektir. Başkalığa götüren boşluğu doldurma yükümlülüğüdür, ayrıca hem çeker hem iter, hem keşfedilmemişin vaadiyle baştan çıkarır, hem de kaçamak, inatçı ötekiliğiyle rahatsızlık verir. Başkalık tadılır, keşfedilir, ona alışılır ve evcilleştirilirse, buradan cezbetme iğnesi kırılmış olarak çıkar. Elbette bu muameleden sonra varlığını sürdürürse... Bununla birlikte, süreç boyunca, başkalığın sindirilmemiş kalıntılarının, tüketim ürünleri alanından atık alanına düşmesi de mümkündür.

Tüketim ürünleri caziptir; atıklar ise iticidir. Arzunun ardından atıklar ıskartaya çıkarılır. Bu, muhtemelen, yabancılığın sökülüp başkalık dışına atılmasıdır, *keza* iş tamamlandığında kuşkusuz yok olup gidecek olan tatminin sevinci haline gelip kurumuş koruyucu kabuğun içinin boşaltılmasıdır. Özü bakımından arzu, bir yıkım açlığıdır. Ve kuşkusuz dolaylı ola-

rak, özyıkım açlığıdır: Arzuya, doğumundan itibaren ölüm arzusu bulaşmıştır. Bu yine de dikkatle gizlediği bir sırdır; özellikle de kendinden gizler.

Aşk ise özen göstermek ve özen gösterilen nesneyi koruma arzusudur. Merkezcil arzudan farklı olarak, merkezkaç itkidir. Genişleme, öteye gitme, "tamamen orada" olana doğru kendini salma itkisidir. Özneyi içe almak, yutmak, sonra da nesnenin içinde sindirmektir; yoksa arzu durumunda olduğu gibi tersi değildir. Aşk, dünyaya eklemekle uğraşır –her eklenti, seven ben'in canlı izidir; aşkta ben, parça parça dünyaya yerleştirilir. *Seven ben kendini sevilen nesneye bırakarak gelişir.* Aşk, benin-başkalığıyla-benin-hayatta-kalmasıdır. Dolayısıyla, koruma, besleme, barındırma açlığı anlamına gelir; ama aynı zamanda okşama, nazlama ve şımartma ya da kıskançça esirgeme, etrafını çevirme, hapsetme açlığıdır. Aşk, hizmete-girmek, her an hazır olmak, emre amade olmak anlamına gelir –ama aynı zamanda temellük ve sorumluluk alma anlamına gelir. Teslim olma yoluyla kontrol; abartma şeklinde yansıyan fedakârlık. Aşk, iktidar açlığının yapışık ikizidir; ayrıldıklarında ikisi de hayatta kalamaz.

Arzu tüketmek isterken, aşk sahip olmak ister. Arzunun tatmin bulması, nesnesinin yok edilmesiyle çakışır, aşk ise edinimleriyle büyür ve onların kalıcılıklarıyla tatmin bulur. Arzu kendi kendini yok etse de, aşk kendiliğinden sürer.

Arzu gibi aşk da nesnesi için bir tehdittir. Arzu kendi nesnesini yok eder, bunu yaparken kendi kendini de yok eder; aşk kendi nesnesinin etrafına özenle dokuduğu koruyucu ağla bu nesneyi köleleştirir. Aşk yakalar ve sanığı hapse atar; bizzat mahkûmu korumak için tutuklamaya girişir.

Arzu ve aşk farklı amaçlara hizmet eder. Aşk sonsuzluk üzerine atılmış bir ağdır, arzu dokuma angaryasından kurtul-

mayı hedefleyen bir savaş oyunudur. Doğasına sadık olarak aşk arzuyu sürdürmeye çabalar; arzu ise aşkın zincirlerinden kaçar.

"Bakışlarınız kalabalık bir salonda kesişiyor; çekim kıvılcımları çakıyor. Sohbet ediyorsunuz, dans ediyor, gülüyorsunuz, bir kadeh içki içiyor ya da espri yapıyorsunuz birlikte, sonra, damdan düşercesine ikinizden biri soruyor, "Senin eve mi bana mı?" İkiniz de ciddi bir şey arıyor değilsiniz, ama, nasıl olur bilinmez, bir gece bir haftaya, sonra bir aya, bir yıla, hatta yıllara dönüşebilir," diyor Catherine Jarvie (*Guardian Weekend*'de).[3]

Ani duyulan arzunun ve onu bastırmayı hedefleyen tek gecelik ilişkilerin bu tür öngörülmemiş sonucu, Jarvie'nin deyişiyle, "flört etme özgürlüğü ile ciddi bir ilişkinin resmiyeti arasında duygusal bir ortayol"dur (bununla birlikte, bize şunu da hatırlatır ki, eğer partnerlerden biri "devam etmekte kararlı kalırken öteki yeni maceralar peşinde koşmak isterse", "resmiyet" "ciddi bir ilişki"yi "güçlük ve acı" dolu bir sondan kurtaramaz.) Ortayollar –geleceği bağlamaktan umutsuz olunduğu kadar bu duruma öfke de duyulan akışkan bir çerçeve içindeki "yeni bir uyarıya dek" türü diğer düzenlemeler gibi– (Jarvie ve alıntı yaptığı sertifikalı danışman psikolog Dr. Valerie Lamont'a göre) ille de kötü değildir. Ama "coşkusuz bile olsa, bağlandığınızda", "başka romantik olasılıklara kapıyı belki de kapadığınızı unutmayın" (yani, "yeni maceralar peşinde koşma" hakkınızdan vazgeçiyorsunuz; en azından bu hakkı ilk olarak partneriniz kullanana kadar).

Keskin bir gözlem, makul bir değerlendirme bu: Bir şeylerden vazgeçmek durumundasınız. Ya arzu ya aşk...

3) *Guardian Weekend*, 12 Ocak 2002.

Birkaç keskin gözlem daha: Bakışlarınız bir salonda kesişiyor, sonra, damdan düşercesine... yatakta birlikte eğlenme arzusu doğuveriyor ve bu arzunun içeri girmesi için de kapıyı güçlü biçimde vurmasına gerek yok. Bizim güvenlik takınaklı dünyamıza özgü olmasa da, bazı kapıların pek az kilidi vardır. Davetsiz misafirleri iyice incelemek ve kötü niyetli serserileri iyi niyetli ziyaretçilerden ayırt etmek amaçlı gözetleme kamerası yoktur. Burçların uyup uymadığına şöyle bir bakmak yeter (bir cep telefonu reklamında olduğu gibi), gerisi çantada keklik.

"Arzu"dan söz etmek, belki de fazla laf etmek olur. Tıpkı alışveriş gibi: Harvie Ferguson'un saptadığı üzere, arzuyu tatmin etmek için değil, *talep karşılığı* alışveriş yapılıyor. Arzu ekmek, yetiştirmek ve beslemek zaman alır (tereddütlerden tiksinen ve bunun yerine "anlık tatmin"i koyan bir kültürün ölçütlerine göre katlanılamaz biçimde uzun bir süredir bu). Arzu tohumunun yeşermesi, büyümesi ve olgunlaşması zaman alır. "Uzun vade" sürekli daralırken, arzunun olgunlaşma hızı hızlanmaya inatla direnir; arzu ekiminde yatırımın nakde dönüşmesi giderek daha uzun zaman alıyor gibi görünmektedir –rahatsız edecek ve gücümüzü aşacak kadar uzundur.

Alışveriş merkezlerinin hissedarları, yöneticilere bu zamanı tanımamıştır, ama alışverişle ilgili kararlarının tesadüfen ortaya çıkan ve gelişen motivasyonlara bağlı kalmasını istemezler, keza kendi geliştirdikleri şeyleri, müşterilerin amatör ve güvenilmez "kendin yap" performanslarına da bırakmazlar. Müşterileri satın almaya yöneltmek için gerekli olan bütün motivasyonlar, müşteriler alışveriş merkezinde dolaşırken oracıkta doğmalıdır. Bu motivasyonlar, bir kez görevlerini yerine getirdiklerinde, oracıkta yok olabilir de (genellikle teşvik edilmiş bir intihara tanık olunur). Ortalama ömürleri, ticaret

merkezinin girişinden çıkışına gitmek için müşterilere gereken zamanı aşmamalıdır.

Günümüzde alışveriş merkezleri, dileklerin uyanma ve sönme süratini dikkate alarak tasarlanmaktadır, yoksa arzuların uzun ve can sıkıcı döllenme ve büyüme süresini dikkate alarak değil. Bir alışveriş merkezini dolaşırken akla gelebilecek tek arzu (akla gelen de çoğu zaman budur), "kendini bırakmak"tan müteşekkil olağanüstü anı tekrar tekrar yaşamak ve senaryo kısıtlaması olmaksızın dileklerin ipleri eline almasına izin vermektir. Dileklerin en önemli yanı kısa ömürlü oluşlarıdır, arzular karşısındaki avantajları budur. Kendini bir dileğe bırakmak, arzunun peşinde koşmanın tersine, ancak anlıktır, herkes bunu bilir; bir sonraki kendinden geçmenin neşesini engelleyecek kalıcı sonuçlar bırakmayacağı umut edilir. Birlikteliklerde ve özellikle de cinsel birlikteliklerde, arzudan ziyade dileğin peşinden gitmek, kapıyı "başka romantik olasılıklar"a açık bırakmak anlamına gelir. Bu, Dr. Lamont'un ileri sürdüğü ve Catherine Jarvie'nin üzerinde düşündüğü gibi, "daha tatminkâr ve geliştirici olabilir."

Tüketim pazarının devasa güçleri dileğe dayalı eylemi gündelik yaşama derinlemesine yerleştirirken, bir arzunun peşinden gitmek, aşk bağlılığının saflarına çekine çekine, hoşnutsuz ve beceriksizce katılmak gibidir.

Arzu, ortodoks yorumuna göre, uzun süreli bir özeni ve bakımı, önceden alınmış bir karar olmadan güç bir pazarlığı, bazı zor seçimleri ve birtakım meşakkatli uzlaşmaları gerektirir –ama, her şeyden kötüsü, tatminin gecikmesine imkân tanır ki bu da hiç kuşkusuz bizim hıza dayalı dünyamızda en fazla lanetlenen fedakârlıktır. Arzu radikalleşip, incelip ve her şeyden çok da sıkışarak dilek biçiminde yeniden cisimleşir-

ken, nahoş bu özelliklerinin çoğunu yitirerek, hedefine çok daha kesin olarak yoğunlaşır. İlk kredi kartı reklamları gibi: "Bekleme derdinden kurtulun!"

Dileğin rehberliğine kendini bıraktığında ("bakışlarınız kalabalık bir salonda kesişiyor") partnerlik alışveriş modeline uyar ve ortalama bir deneyime sahip ortalama bir tüketicinin becerisinden başka bir şey gerektirmez. Diğer tüketim malları gibi, partnerlik de anında tüketilir (hiçbir ilave antrenman ya da uzun süreli hazırlık gerektirmez), tek kullanımlıktır, "hiçbir sorun çıkarmaz". Öncelikle de kullan at şeklindedir.

Kusurlu ya da "bütünüyle tatminkâr" olmadığı ortaya çıkarsa, sözleşmede "satış sonrası hizmeti" ve "geri ödeme garantisi" olmasa da mallar daha tatminkâr olduğu umulan başka mallarla değiş tokuş edilebilir. Bununla birlikte, vaatlerini tutsalar bile, uzun süre kullanımda kalmaları beklenmez; sonuçta, gayet kusursuz çalışan arabalardan, bilgisayarlardan, hatta cep telefonlarından, "geliştirilmiş yeni versiyonları" daha mağazalarda belirir belirmez ve bütün şehir bunlardan konuşurken hiç üzüntü duymadan –üzüntünün zerresi bile görülmeden– kurtulunur. Partnerler bu kuralın neden istisnası olsun ki?

Bağlılık vaatleri, diye yazar Adrienne Burgess, "uzun vadede önemsizdir."[4]

Yazar devam eder: "Bağlanma, başka şeylerin yan ürünüdür: İlişkimizde ne kadar tatmin buluyoruz? Bu ilişkiye uygun bir alternatif bulabiliyor muyuz? Ayrılık durumunda önemli bir yatırım (zaman, para, ortak mülk, çocuk) kaybına uğrar mıyız?" Bununla birlikte, "bu faktörler artar ve azalır, tıpkı insan-

4) Adrienne Burgess, *Will You Still Love Me Tomorrow* (Vermilion, 2001), aktaran *Guardian Weekend*, 26 Ocak 2002.

ların hissettikleri bağlılık duyguları gibi," demektedir Kuzey Karolina Üniversitesi'nden "ilişki uzmanı" Caryl Rusbult.

Sahici bir ikilem: Zararın neresinden dönseniz kâr sayarsınız, ama bir hiç için para harcama fikrinden de hiç hoşlanmazsınız. Bir ilişki, diyecektir uzman, diğerleri gibi bir yatırımdır: Zaman, para, çaba yatırıyorsunuz, bunu başka hedeflere ayırabilirdiniz ama yapmadınız, iyi bir tercihte bulunduğunuzu umdunuz, yitirdiğiniz ya da değerlendirmekten geri durduğunuz şeyin vakti geldiğinde size –faiziyle– geri ödeneceğini beklediniz. Hisseler satın alıyorsunuz ve onları bir değer artışı görülene dek elinizde tutuyorsunuz, sonra kârlar düşer düşmez ya da başka hisseler yüksek bir gelir habercisi olduğunda alelacele satıyorsunuz (bütün numara, uygun ânı kaçırmamakta). Eğer bir ilişkiye yatırım yapıyorsanız, bundan beklenecek yarar öncelikle güvendir, hem de terimin her anlamında: sıkıntı durumunda bir yardım elinin uzanacağına, bahtsızlıklarınızda imdadınıza koşulacağına, yalnızlığınıza eşlik edileceğine, dertlerden kurtarılacağınıza, yenilgi durumunda teselli göreceğinize ve zaferde alkış tutulacağına duyulan güven; ama aynı zamanda, bir ihtiyacın ardından hiç gecikmeden gelen ödüllendirme anlamında. Bununla birlikte şunu bilin: Girdiğiniz ilişkide bağlılık vaatleri "uzun vadede anlamsızdır."

Elbette anlamsızdır: İlişkiler de diğerleri gibi yatırımdır, ama bir simsardan satın aldığınız hisselere sadakat yemini etmek hiç aklınızın ucundan geçmiş midir? İyi günde kötü günde, hastalıkta sağlıkta, "ölüm sizi ayırana dek" *semper fidelis* [daima sadık] kalmayı vaat etmek aklınızdan geçmiş midir? Daha önemli ödüllerin size işmar ettiği yere (kim bilir?) göz ucuyla da olsa bakmamaya söz verdiniz mi?

Adına layık hissedarlar (dikkat edelim: Hissedarlar hisseleri elde bulundurmaktan başka bir şey yapmazlar [hisse*dar*]

ve elde bulundurulan şeyi de elden çıkarmak mümkündür) hisselerden kurtulma vaktinin gelip gelmediğini anlamak için en başta gazetelerin borsa sayfasını incelerler. Diğer tür hisse –yani ilişkiler– için de geçerlidir bu. Ne var ki bu sonuncu durumda borsa yoktur ve kimse sizin yerinize riskleri ölçüp biçip değerlendiremez (tabii eğer bir borsa danışmanı ya da bir onaylı muhasebeci tutar gibi, bir uzman danışman tutmuyorsanız; gerçi, ilişkiler konusunda, sohbet programları ve "gerçek yaşam hikâyeleri" tarzında sayısız TV programı da uzmanların yerini tutabilir!) Bunu da kendi başınıza her gün yapmanız gerekmektedir. Eğer hata yaparsanız, hatanızı yanlış bir bilgiye bağlayarak teselli bulamazsınız. Sürekli tetikte olmanız gerekir. Şekerleme yapanın ya da gardını düşürenin vay haline! "İlişkide olmak" sayısız baş ağrısı demektir, ama öncelikle de sürekli belirsizliktir. Yapılması gereken şeyden asla gerçek anlamda, tamamen emin olunamaz –ayrıca yapılması gerekeni, tam zamanında yapıp yapmadığınızdan da emin olamazsınız.

İkilem çözümsüz görünüyor. Daha kötüsü, en nahoş paradokslardan birini de taşıyor gibi: İlişki tatmin ettiği varsayılan (en azından umulan) ihtiyacı karşılamakta başarısız kalmaz, bu ihtiyacı dayanılması daha güç ve can sıkıcı hale de getirir. Yalnızlığınıza musallat olan güvensizliği yatıştırmak umuduyla ilişki peşinde koştunuz; ama terapi semptomları körüklemekten başka bir işe yaramadı ve belki de şimdi kendinizi geçmiştekinden daha az güvende hissediyorsunuz, ama bu "yeni ve daha kötü" güvensizlik farklı kaynaklardan fışkırıyor. Ortaklığa yaptığınız yatırımın, size güvenlik olarak kâr getireceğini düşündüyseniz, yanlış varsayımlarla hareket etmişsiniz demektir.

Problemlerden biri budur kuşkusuz, ama bütün problem bundan ibaret değil. "Uzun vadede anlamsız" (*iki* taraf da bu-

nun bilincindedir!) bir ilişkiye girmek iki ucu keskin bıçak gibidir. Bu bakış açısında, yatırımı devam ettirmek ya da vazgeçmek bir hesap ve karar işidir –ama partnerinizin, icabında, benzer bir tedbir almak istemeyeceğini ve arzu ettiği zaman bunu rahatça yapıp yapmayacağını bilemeyiz. Bu durumun bilincinde olmak içinde bulunduğunuz belirsizliği daha da artırır ve bu artışa katlanmak daha güçtür: Kendinizin "ister al ister alma" şeklindeki tercihinizin tersine, partnerinizin sözleşmeden geri çekilmesini önlemek sizin elinizde değildir. Onun kararını sizin lehinize çevirmek için pek bir şey yapamazsınız. Onun gözünde siz satılması gereken hisse senedisiniz ya da kurtulunması gereken zararsınız; ve hisseler ancak pazara konduktan sonra, zararlar da ancak kurtulunduktan sonra mütalaa edilebilir. Her koşulda, uykusuzluklarınıza iyi gelecek olan şey, ticari bir akit olarak görülen ilişki değildir. İlişkiye yatırım yapmak emin bir yol değildir ve siz tersini isteseniz bile öyle kalacaktır: Baş ağrısıdır, ilaç değil. İlişkiler verimli yatırımlar olarak, güvenlik supapları olarak, sorunlara çözüm olarak algılandığı sürece, muhtemeldir ki "tura" geldiğinde öteki kazanır, "yazı" geldiğinde siz kaybedersiniz. Yalnızlık güvensizlik yaratır –ilişki de pek başka bir şey yaratır gibi değildir. İnsan bir ilişkideyken, ilişkide olmadığı zamanki kadar güvensiz, hatta daha da güvensiz hissedebilir kendini. Yalnızca kaygıya verilen adlar değişir.

Eğer bir ikileme iyi bir çözüm yoksa, anlamlı ve etkili denen yaklaşımların hiçbiri bizi çözüme yaklaştırmıyorsa, o zaman insanlar sağduyuya aykırı hareket etme eğilimi gösterirler ve böylece sorun şiddetlenip çözüm imkânları azalır. Adrienne Burgess'in alıntı yaptığı bir diğer ilişki uzmanı olan (Tavistock Marital Studies Institute'ten) Christopher Clulow

şu sonuca varır: "Âşıklar güvensizlik hissettiklerinde, yapıcı olmayan şekilde davranma eğilimi gösterirler, ya hoşa gitmeye çalışırlar, ya denetimi almaya çalışırlar, hatta fiziksel olarak kavga ettikleri de olur -bütün bunlar büyük ihtimalle partneri kaçıracaktır." Güvensizlik bir kez işin içine karıştığında, serinkanlı, aklıselim ve sakin davranmak imkânsız olur. Akıntıya kapılan ilişkinin dümensiz, dayanıksız sandalı, birçok ilişkinin batma tehlikesi geçirdiği, adı kötüye çıkmış iki kaya arasında yalpalar durur: tam boyun eğme ve tam iktidar, uysalca rıza gösterme ve küstah fetih, kendi özerkliğini ortadan kaldırma ve partnerinkini zaptetme. Bu kayalardan birine çarpmak, yedek parça çağında büyümüş ve tamir sanatını öğrenme fırsatı bulamamış yeni yetme bir gemiciyi taşıyan bir sal şöyle dursun, gayet iyi giden ve deneyimli bir mürettebata sahip bir teknenin bile parçalanmasına yeter. Hiçbir modern denizci, denizde yol alacak durumda olmayan bir öğeyi tamir etmek için bir dakika bile kaybetmez: Yedeğiyle onu hemen değiştirmek ister. Ama ilişkilerin salında yedek parça bulunmaz.

Başarısız bir ilişki genellikle başarısız bir iletişim demektir. Başlangıçta Funen cemaat kilisesinde sessiz sakin bir Evangelist olan, sonra Aarhus Üniversitesi'nde yüksek perdeden konuşan etik filozofu Knud Løgstrup'un gözlemlediği gibi, gafil ya da bihaber muhatabı "iki farklı sapma"[5] beklemektedir. Biri, "insanın aylaklığından, insanlardan korkusundan veya rahat ilişkilere eğiliminden dolayı sorunlardan daima kaçarak, karşısındakini memnun etmekten ibaret ilişki

5) Knud Løgstrup, *Den Etiske Fordring* (Nordisk Forlag, 1956); İngilizcesi: *The Ethical Demand*, çev.: Theodor I. Jensens. University of Notre Dame Press, 1997, s. 24-5.

tarzıdır. Üçüncü bir şahsa karşı ortak tavrın alındığı istisnai durumlar hariç, birbirini karşılıklı övmek kadar bir ilişkiyi teşvik eden bir şey olamaz." Diğeri, "ötekini değiştirme irademize bağlıdır. Şeylerin ve insanların nasıl olması gerektiğine dair kesin görüşlerimiz vardır. Bu tür görüşler kavrayış bakımından kusurludur, çünkü görüşler ne kadar kesin olursa, bizim de değişmesi gereken kişileri fazlasıyla kavramaktan rahatsız olmamamız o kadar icap eder."

Sorun bu iki sapmanın genel olarak aşktan doğmasıdır. Birincisi belki de Løgstrup'un belirttiği gibi, benim huzur ve rahatlık arzumun sonucudur. Ama aynı zamanda –ki çoğu zaman da durum budur– benim ötekine olan sevgi dolu saygının ürünü de olabilir: Seni seviyorum ve dolayısıyla tercihinin makullüğüne dair kaygılarım ne olursa olsun, seni olduğun gibi, olmak istediğin gibi bırakıyorum. İnadının sana yapabileceği her türlü kötülüğe rağmen, özgürlüğün ile aşkım arasında tercih yapmak zorunda kalmandan korkarak, sana karşı çıkmaya cesaret edemiyorum. Ne olursa olsun, onaylayacağıma güvenebilirsin... Ve aşk ancak sahiplenici olabileceğinden, benim sevgi dolu cömertliğim umutla hareket etmektedir: Bu boş çek benim aşkımın bir hediyesidir, başka hiçbir yerde bulunmayan değerli bir hediyedir. Benim aşkım senin aradığın ve aramasan bile ihtiyaç duyduğun huzurlu limandır. Artık dinlenebilirsin, arayışın sona erdi...

İşte, aşkın sahipleniciliği faaliyettedir; ama kendine hâkim olarak gelişmeye çalışan bir sahipleniş.

İkinci sapma, aşkın sahipleniciliğinin özgürce zincirinden boşanmış halinden kaynaklanır. Aşk, çok sayıda özelliğinden biri –ayrılık koşulunun da başat olduğu– yalnızlık olan insan bireyselliğine duyulan şükrana/lanete verilen palyatif ce-

vaplardan biridir (Erich Fromm'un belirttiği gibi,[6] her yaştan ve her kültürden insan aynı sorunla karşılaşır: Ayrılıkla nasıl başa çıkılır, birlik nasıl kurulur, kişi kendi bireysel yaşamını nasıl aşar ve "uyuma" nasıl varır?). Bütün aşklar insan-yiyici bir açlık çekerler. Bütün âşıklar kendilerini sevdikleri varlıktan ayıran sıkıcı ve sinirlendirici başkalığı boğmak, kökünü kazımak ve ayıklamak isterler; âşığın en dehşet verici kaygısı ayrılıktır ve birçok âşık kesin vedaların hayaletini uzaklaştırmak için elinden geleni yapar. Sevilen varlığı âşığın ayrılmaz bir parçası yapmak buna erişmenin en iyi yolu değil midir? Ben nereye gitsem sen de geleceksin; ben ne yaparsam sen de yapacaksın; ben kabul edersem sen de kabul edeceksin; ben reddedersem sen de reddedeceksin. Sen eğer benim yapışık ikizim değilsen ve olamazsan, klonum ol!

Bu ikinci sapmanın bir başka kökü vardır: âşığın sevdiğine olan hayranlığı. David L. Norton ile Mary F. Kille *Philosophies of Love*[7] adı altında yayımlanmış bir derlemeye yazdıkları girişte, dostlarını yemeğe çağırmış bir adamın hikâyesini anlatırlar. Adam onlara "Güzelliğin, Erdemin, Bilgeliğin ve Zarafetin kusursuz cisimleşmesini, kısacası dünyanın en nefis kadınını" gösterecektir. Aynı günün ilerleyen saatlerinde, söz konusu dostlar, restoranda otururken, "şaşkınlıklarını gizlemekte zorlanırlar": "Güzelliği Venüs'ünkini, Troyalı Helen'inkini ve Lady Hamilton'u gölgede bırakan yaratık" o muydu? Kimi zaman sevilen varlığa tapınmayı kendine tapınmaktan ayırt etmek güçtür. Aynadaki yansısında, dahası zahmetle rötuşlanmış, gurur okşayan bir portrede kendi belirsiz meziyetlerini görme umuduyla yanıp tutuşan, engin ama güvende olmayan

6) Fromm, *The Art of Loving*.

7) *Philosophies of Love*, haz. David L. Norton and Mary F. Kille. (Helix Books, 1971).

bir benliğin izini sürebiliriz. Benim biricik değerlerimden birazının *benim* seçtiğim *kişiye* geçmiş olduğu doğru değil midir (hükümran bilgeliğimi ve irademi uygulayanın *ben*, yalnızca ben olduğunu unutmayın); anonim ve sıradan kalabalığın içinden onu benim eşim (yalnızca *benim*) yapmak için seçtiğim doğru değil midir? Benim kaynayan ruhum, seçtiğim insanın göz kamaştırıcı parlaklığı içinde capcanlı yansısını bulur. O benim zaferime eklenir, onu onaylar ve destekler; nereye giderse gitsin, benim zaferimin haberini ve kanıtlarını götürür.

Ama bundan bu kadar emin olabilir miyim? Kuşkusuz ki bir daha söz edildiğini işitmeme umuduyla karanlık bir zindana kapatmış olduğum düşünülmeyen şeyler zindanda tıkırdamasaydı, emin olurdum. Huzursuzluk, kaygı; erdemin kusurlu, zaferin sahte olduğuna dair endişe... Mevcut ben ile bugüne dek başaramasa da yüzeye çıkmayı hep talep etmiş gerçek ben arasındaki mesafe pazarlık yapmaya kalıyor ve bu pazarlık da çok zor bir iş.

Benim sevgilim, bütün görkemi ve göz kamaştırıcılığı içinde kusursuzluğumun özenle çizildiği bir afiş panosu olabilir; ama lekeleri ve kusurları da görmez miyiz? Bunları silmek ya da gizlemek için kazımaya kalkıştığımızda, eğer direnç gösterirlerse, önce tuvali temizlemek, sonra da perdahlamak, ardından tam anlamıyla resme girişmek gerekir; sonra da, eski kusurların izlerinin resmin art tabakalarından çıkmadığına emin olmak için gayet dikkatli olmak gerekir. Her soluklanma ânı fazlasıyla erkendir –hiç mola vermeden onarmalı ve yeniden resmetmeli...

Bu bitmek bilmez çaba *aynı zamanda* aşk işidir. Aşk yaratıcı enerji doludur; bu enerji süreğen bir yıkım krizi ya da dalgası içinde defalarca serbest kalır.

Bu süreçte, sevilen varlık tuvale dönüşmüştür. Tuval tercihen bomboştur. Doğal renkleri, ressamın portresiyle uyuşmazlık etmesin (ya da portreyi bozmasın) diye soldurulmuştur. Ressam tuvalin, orada, dipte, resmin tabakaları altında ne hissettiğinden kaygılanmak zorunda değildir. Kâğıttan ya da ketenden gerçek tuvaller bildirimde bulunmaz. İnsan tuvaller ise, durum elverdiğinde, bulunur.

Yıldırım aşkında bile, ilk bakışta aşkta bile, soru ile cevap arasında, teklif ile kabul arasında belli bir zamanın az da olsa geçmesi gerekir.

Akıp giden zaman, soruyu soran ile cevap verenin, cevabın geldiği anda, saatin ayarlandığı vakitteki varlıklar olarak, yani soruyu soran ile soru sorulan varlıklar olarak kalmalarını sağlayacak kadar kısa değildir asla. Franz Rosenzweig'in dediği gibi, "Cevabı veren ister istemez soru sorulandan başka biridir; keza cevap, soruyu sorduğundan beri değişmiş olan birine verilmiştir. Değişimin ne kadar derin olduğunu ise asla bilemeyiz."[8] Soruyu sormak, cevap beklemek, soru sorulmak, cevap bulmaya çabalamak; değişimi yaratan budur.

Partnerler bu değişimin olduğunu biliyordu ve her ikisi de buna seviniyordu. Bu meçhul sulara balıklama daldılar; bilinmeyene ve öngörülemeyene açılma fırsatı aşkın en muhteşem cazibesiydi. "Büyülü aşk oyununun gerilimine son veren şey, gerçekten de birbirlerine ön adlarıyla hitap etmeleridir. İki bireyin dünlerinin, bugünlerine dahil olmasının biricik güvencesini bu oluşturur." Böylece –diye ben de ekliyorum–, kısmen paylaşılmış kısmen ayrı, şahsi bugünlerine, paylaşılmış

8) Franz Rosenzweig, *Das Büchlein vom gesunden und kranken Menschenverstand*, İngilizcesi: *Understanding the Sick and the Healthy*, haz. N. N. Glatzer (Harvard University Press, 1999).

yarınları dahil etme iradesi gösterirler. Bu dahil etmeyi izleyen yarın –mecburen– bugünden farklı olacaktır, tıpkı yarından da farklı olacağı gibi. John, John *ile* Mary olacaktır; Mary de Mary *ile* John.

Özel bir ironiye başvurmadan *zwei* ile *Zweifel* ("iki" ve "kuşku") arasındaki etimolojik akrabalıktan söz eden Odo Marquard bu bağın bir ses yinelemesiyle sınırlı olmadığını ileri sürer. İnsan iki kişiyse, kesinlik yoktur; ve öteki, basit bir uzantı, bir yankı değil, bir alet ya da *birincinin* bir astı değil, tam anlamıyla "ikinci" olarak, *hükümran* bir ikinci olarak kabul edildiğinde, o zaman bu belirsizlik kabul görmüş olur. Çift olmak, belirsiz bir geleceğe rıza göstermek anlamına gelir.

Franz Kafka Tanrı'dan iki kez ayrı olduğumuzu ileri sürmüştü. Bilgi Ağacı'nın meyvesinden tattıktan sonra *O'ndan* ayrıldık; Yaşam Ağacı'ndan tatmamış olmamız ise *O'nu bizden* ayırıyor. O (içinde bütün varlıkların ve edimlerinin birbirine sarıldığı sonsuzluk; olabilecek her şey, olan her şey, ayrıca meydana gelebilecek her şeydir), bize kapalıdır; gizli kalmalıdır –her türlü kavrayışın sonsuza dek ötesindedir. Ama bunu biliyoruz –ve bu bilgi her türlü dinginliği bizden men ediyor. Babil Kulesi'nin başarısız kalmış inşasından bu yana, denemekten, yanılmaktan, yenilmekten ve yeniden denemekten kendimizi alıkoyamayız.

Peki neyi deneyeceğiz? Bu ayrılığı inkâr etmeyi mi, Yaşam Ağacı'nın meyvelerine olan hakkın reddini inkâr etmeyi mi? Denemeye devam etmek ve yenilgiye uğramak insanca, pek insancadır. Eğer başkalık, Levinas'ın ileri sürdüğü gibi, nihai esrar ise, mutlak meçhul ve tamamen anlaşılmaz ise, ancak bir suç ve meydan okuma olabilir –özellikle de tanrısal olduğu için: Erişmeyi engeller, girişi yasaklar, erişilmez ve sonsuza dek ulaşılmazdır. "Ama (Rosenzweig'in bize sürekli hatırlat-

tığı gibi) sınırsızlığa örgütlenerek erişilemez (...) En yüksek şeyler öngörülemez; onlara hazır olmak gerekir, hepsi bu."

Peki neye hazır olunacak? "Söz zamana bağlıdır, zaman onu besler (...) Nereye varacağı önceden bilinemez. Başkalarının adımına ayak uydurur. Aslında, başkasının yaşamı sayesinde yaşar (...) Gerçek bir sohbette bir şey meydana gelir." Rosenzweig, yaşamıyla sohbet sırasında bir şeyin meydana gelmesini sağlayacak kadar sözü yaşatan bu "öteki"nin kim olduğunu bize açıklar: Bu "öteki" "her zaman için gayet tanımlı bir kişidir" ve "'herkes' gibi yalnızca kulakları değil, ağzı da vardır".

Aşkın yaptığı tam da budur: *Bir* başkasını "herkes"ten söküp alır ve böylelikle "gayet *tanımlı* kişi" olarak "bir" başkasını yeniden şekillendirir; dinlenecek bir ağzı olan, bir şeyin meydana gelebilmesi için sohbet edilebilecek biri.

Bu "bir şey" ne olmalıdır? Aşk, cevabı ertelemek ya da soru sormaktan kaçınmak anlamına gelir. *Bir* başkasını *tanımlı* kişiye dönüştürmek, geleceği tanımsız kılmak anlamına gelir. Geleceğin tanımsızlığına razı olmak anlamına gelir. Yaşanmış bir yaşama, döllenişinden son ânına dek razı olmak, insanlara bırakılan tek alan üzerinde bunu yapmak anlamına gelir: Eylemlerinin sonluluğu ile hedef ve sonuçlarının sonsuzluğu arasında uzanan boşluk üzerinde.

***London Marriage Guidance*'tan[9] Gillian Walton'un görüşlerini yorumlayan Catherine Jarvie bize bazı ilişkilerin ihtiyaç durumunda çıkarmak için cepte saklandığından "cepteki ilişkiler" diye adlandırıldığını açıklıyordu.**

Başarılı bir "cepteki ilişki" hoş ve geçicidir, diye devam ediyor Jarvie. Hoş olduğu varsayılabilir, *çünkü* geçicidir ve hoşluğu

9) *Guardian Weekend*, 9 Mart 2002.

da, sürdürebilmek için yolumuzdan ayrılmamızın ya da geriye doğru uzanmamızın gerekmediğine dair rahatlatıcı farkındalığa bağlıdır; gerçekten de bu ilişkiden zevk almak için hiçbir şey yapmanız gerekmiyor. "Cepteki ilişkiler" anlık olmanın ve fırlatıp atılabilirliğin cisimleşmiş halidir.

Sanmayın ki sizin ilişkiniz bu olağanüstü nitelikleri, belirli koşulları yerine getirmeden edinebilir. Unutmayın ki bu koşulları önce *siz* yerine getireceksiniz; "cepteki" ilişkilerden yana bir diğer nokta da budur kuşkusuz, çünkü başarı size ve yalnızca size bağlıdır, elinde kart olan yalnızca sizsiniz ve kısa süreli "cepteki" ilişki sürdüğü sürece de bu kartları elinizde tutarsınız.

Yerine getirilmesi gereken ilk koşul: Bu ilişkiye tamamen bilinçli ve aklı başında olarak girmek gerekir. Burada "yıldırım aşkı" olmadığını unutmayın. Âşık *olunmaz*... Bir duygu dalgasının altında kalıp boğulunmaz: "Aşk" denen duygular da, ölçülü bir şekilde "arzu" olarak adlandırılanlar da boğmaz. Güç duruma düşmeyin, ayaklarınızın yerden kesilmesine ve özellikle de elinizdeki hesap makinesinin elinizden çekip alınmasına izin vermeyin. İçinde olduğunuz ilişkinin niteliği konusunda yanılgıya düşmeyin, ne olmadığı ve ne olmaması gerektiğinde yanılmayın. Rahat olmak önem taşıyan tek şeydir ve ancak salim kafayla mümkündür, yoksa ateşli bir kalbin işi değildir (hele ki aşırı ateşli birinin hiç değil!). Çektiğiniz kredi ne kadar düşükse, gelecekte gayrimenkul piyasasındaki dalgalanmalar karşısında kendinizi o ölçüde güvencede hissedeceksiniz.

İkinci koşul: Bu rotayı korumak. Şunu unutmayın ki rahatlık kısa sürede tersine döner. Dolayısıyla ilişkinin denetim dışına çıkmasına izin vermeyin; hele ki kendi mantığını geliştirmesine ya da imtiyaz hakkı talep etmesine (özellikle buna!)

izin vermeyin –başka deyişle, cebinizden düşmesini engelleyin, onun yeri orası. Tetikte durun. Uyanıklığı elden bırakmayın. Jarvie'nin "dip akıntısı" olarak adlandırdığı şeydeki en ufak değişimi bile yakından izleyin (açıktır ki duygular hesaplardan düşüldüğünde "dip akıntısı" olma eğilimi gösterir). Hesaba katmadığınız ve hiç yarar sağlamadığınız bir şey fark ederseniz, "başka yere gitmenin vakti" olduğunu anlarsınız. İhtiyatlı bir yolculuk sizi varmanın sıkıntısından korur. Bütün zevk dolaşımdadır.

Dolayısıyla cebinizi boş ve hazır tutun. Yakında bir şeyler koymak isteyebilirsiniz ve ümidinizi kesmeyin, koyacaksınız...

Guardian Weekend'in "İlişkilerin Ruhu" köşesi her hafta okunabilir, ama haftalarca art arda okumak en iyisi.

Erkeklerin ve kadınların (genel olarak *Guardian* okurlarının) er geç karşılaşacakları ve karşılaşmayı bekledikleri bir "sorun"la yüz yüze geldiklerinde nasıl davranmaları gerektiği konusunda bu köşe her hafta tavsiyelerde bulunur. Her hafta bir sorun hakkında; ama şunu unutmamalı, haftalarca art arda bu köşeyi inceleyen dikkatli ve sadık bir okur, bazı özgül sorunları ele almak için bazı özgül durumlarda yararlı olabilecek bazı özgül yaşam politikası becerilerinden daha fazlasını edinebilir; bu beceriler, bir kez edinildiğinde ve birleştirildiğinde, tahayyül edildikleri durumların çözümü için çeşit çeşit durumlar yaratmaya ve ele almak üzere tasarlandıkları sorunları saptamaya *katkıda* bulunabilir. Bir haftayı aşan bellek kapasitesi bahşedilmiş sadık ve müdavim bir okur, "sorunlar"ın ortaya çıkabileceği yaşamın haritasını kesin olarak çizebilir, ortaya çıkan "sorunlar"ın eksiksiz bir envanterini çıkarabilir ve karşılaşılma sıklıklarına dair bir fikir edinebilir. Bir şeyin

ya da bir olayın sayılarla ifade edildiği ve başka türlü anlaşılamadığı (bir best-seller'in kalitesinin satış sayısına göre, kamuyu ilgilendiren bir olayın ya da performansın seyirci sayısına göre, tanınmış bir kişinin niteliğinin cenazesini izleyen kişi sayısına göre ya da entelektüellerin meziyetinin alıntı yapılma sayısına göre kavrandığı) bir dünyada, bazı "sorunlar"ın bu sütunlarda çeşitli biçimlerde her hafta yeniden ortaya çıkış sıklığındaki artış, başarılı bir yaşam bakımından taşıdıkları önem için gerekli tek kanıttır ve dolayısıyla bu sorunu ele almaya yönelik becerilerin önemini gösterir.

Dolayısıyla, sadık bir okur "İlişkilerin Ruhu" köşesinin prizmasından baktığında, olayların ve ele alınış yöntemlerinin önemine dair ne öğrenebilir?

Alışılmışın ötesinde miktarda müstakbel partnerlerin bulunacağı yerlere ve bir kez bulunduğunda, bu kişilerin partner rolü üstlenmeye ikna yoluyla ya da pohpohlayarak yönelme şansının daha fazla olduğu durumlara dair yararlı şeyler öğrenebilir. Bu kişi ilişkiye girmenin bir "sorun" olduğunu; eğer mücadele etmek ve yenmek istiyorsa, bunun belli bir bilgi ve beceri gerektiren, muğlaklık ve nahoş bir gerilim doğuran bir güçlük sunduğunu bilir. *Guardian Weekend*'in önerdiği tarzdaki "ilişki ruhu" her hafta takip edilerek bütün bunlar kolaylıkla öğrenilebilir.

Yine de sadık bir okurun edindiği bakış açısı ve yaşam politikası içinde kök salma ve ortaya çıkma ihtimali taşıyan temel ders bu değildir. Bir ilişkiyi *parçalama* ve zarar görmeden, olsa olsa kabuk bağlaması çok uzun süren ve (gücenmiş arkadaşlar ya da kişinin artık hoş karşılanmadığı ya da bulunmak istemediği arkadaş ortamları gibi) "yan etkileri" sınırlandırmak için çokça özen gerektiren az sayıda yarayla ilişkiden çıkma

sanatı, ilişki *kurma* sanatını –tüymenin düpedüz sıklığıyla– hiç zorlanmaksızın geride bırakır.

Atılgan püriten peygamber Richard Baxter, bizim akışkan modern çağımıza uyarlanmış bir yaşam stratejisi peygamberi olsaydı, malların edinilmesi ve bakımı hakkında söylediklerini ilişkiler hakkında da söylerdi: İlişkiler "her an çekilip atılabilecek hafif bir palto gibi omza atılmalıdır" ve her şeyden önemlisi, bu ilişkilerin iradedışı ve kaçamak bir şekilde "çelik bir mahfuz"a dönüşebileceği konusunda dikkatli olunmalıdır... Servetinizi mezara götürecek değilsiniz, diye uyarıyor tebasını aziz peygamber Baxter, ve ömürlerini ölümden sonraki yaşamın hizmetkârı gibi sürdüren halkın sağduyusunu tekrarlıyor. İlişkilerinizi bir sonraki bölüme taşıyacak değilsiniz! Uzman danışman Baxter'in müşterilerine uyarısı bu olurdu; yaşamları gelecek bölümlerin hizmetkârı olarak yaşanan salınelere bölünmüş ve iş işten geçtikten sonra uyanmış insanların kesinlik halini almış önsezileriyle uyumlu olarak! Sizin ilişkiniz bölüm sona ermeden çok önce tamamlanacaktır büyük ihtimalle. Şayet böyle olmazsa, yeni bir bölümün olması pek de mümkün değildir. Hele ki zevk alınacak bir bölümün...

Televizyon dizisi *EastEnders*'in şaşkına çeviren reyting başarısı farklı bir mesaj taşıyor olabilir...

Bu dizinin yarı-büyülenmiş yarı-köle izleyicisi sürekli büyüyor, tıpkı senaristlerin, yapımcı ve oyuncuların kendilerine güveni gibi. Bu "pembe dizi" rakiplerinin ihmal ettiği ya da boşuna erişmeye çalışıp daima ıskaladıkları bir hedefe isabet ettirmiştir. Nedir sırrı?

EastEnders'teki kişilerin *girdiği* ilişkilerin çoğu, televizyon seyircilerinin ilk elden ya da başka kişilerin yaşadığı hüsran-

lara dair ("İlişkilerin Ruhu" köşesine akın eden mesajlar da dahil) örnek alınması gereken anlatılardan aşina olduğu bütün ilişkiler kadar kırılgan gözükmektedir. Bölümler boyunca bu kişiler çok nadiren birkaç aydan daha fazla –kimi zaman birkaç hafta– dayanan ilişkiler kurabilir ve bu bitmiş ilişkiler arasında, "doğal ölüm"le yok olanlar da çok çok azdır. Sağlam belleği olan bir televizyon seyircisi dizinin geçtiği Albert Meydanı'nı bir insan ilişkileri mezarı olarak kabul edecektir...

EastEnders türü bir ilişkiye girmek hiç de kolay değildir. Çaba ve sayısız maharet gerektirir, çok sayıda bahtsız kişi bundan yoksundur, içlerinden yalnızca bir kısmı bu yeteneklere doğuştan sahiptir (ne var ki, kimi zaman bu aynı zamanda şans gerektirir ve şansın da çok az ve tesadüfen dağıtıldığını herkes bilir). Bir çift birlikte yaşamaya başladığında sorunlar ortadan kalkmaz. Paylaşılan odalar birçok hülyanın yeri olabilir, ama ender olarak güvenlik ve sükûnet yeridir. Bazılarında acımasız dramlar yaşanır, hatta yumruklaşmalar halini alabilecek ağız kavgaları olur devamlı ve sonuçta (çift hâlâ ayrılmamışsa) *Reservoir Dogs*'takine yakın bir çözüme götüren çok büyük düşmanlıklara varılır. Karmaşık evlilik törenleri bir işe yaramaz; erkeklerin ve kadınların bekârlığa veda partileri, risklerle dolu ve kazalara açık Meçhul'e son vermez ve düğünler, çifti "tamamen farklı bir şeyin" içine götüren yeni bir başlangıç oluşturmaz –bunlar senaryodan ve diyalogdan yoksun bir trajedinin kısa molalarıdır yalnızca.

Partnerlik "denk çıkarlar" koalisyonundan başka bir şey değildir; *EastEnders*'in akışkan evreninde insanlar gidip gelir, fırsatlar ortaya çıkar ve buyur edilir edilmez yok olup giderler, talih önce güler sonra küser; koalisyonlara gelince, yüzergezer, esnek ve kırılgan olma eğilimindedirler. İnsanlar partner arar ve kırılganlığın tedirginliğinden kaçmak amacıyla "ilişki-

lere girer" ama sonunda öncekinden daha can sıkıcı ve çetin kırılganlıklarla karşılaşırlar. Kırılganlığa karşı saptanan/umulan/beklenen (belki de *tek*) sığınağın aslında kırılganlığın yetiştiği sera olduğu defalarca ortaya çıkar...

EastEnders'in milyonlarca hayranı bu sahnelere bakar ve onaylayarak kafa sallar. Evet, bütün bunları biliyoruz, gördük, yaşadık. Kendi acı tecrübelerimizle öğrendiğimiz şey, kendi başımıza bırakılmış olmamızdır, bir okşayış, bir teselli ararız, el uzattığımızda güvenilecek kimsenin olmaması ürkünç ve korkunç bir durumdur; ama şunu da biliriz ki, bir gün talih yaver gittiğinde, bütün bunları yapabilecek, yarın ve ertesi gün de güvenilebilecek birinin aslında bugünden var olduğuna emin olmak için mücadele ederken en fazla yalnız ve tek başına hisseder insan kendini. Bu mücadelenin sonuçlarını öngörmek imkânsızdır –mücadelenin kendisi de bir bedel öder. Bizden günlük fedakârlıklar istenir. Ağız dalaşı edilmeyen ya da yumruklaşılmayan tek bir gün bile geçmez. Partnerinizin içinde saklı olan iyiliğin (buna ateşli bir şekilde inanmak istersiniz ve ateşli bir şekilde inanırsınız) kötülük kabuğunu çatlatıp ortaya çıkması sizin katlanabileceğinizden daha uzun süre alabilir. Siz beklerken, çok çileler çekilecek, çok gözyaşları dökülecek ve çok kanlar akacaktır...

EastEnders'in bölümleri haftada üç kez yapılan gündelik bilgelik provalarıdır. Kuşkuya düşenleri yatıştırmak için düzenli, güvenilir anlar: Evet, bu elbette sizin yaşamınız ve sizin gibi başka kişilerin yaşamının hakikati. Paniğe yer yok, olayları olduğu gibi kabullenin ve olacak olanın kesin olarak olacağını bir an bile unutmayın. İnsanları sizin kısmetinizdeki partner kılmanın kolay olduğunu kimse iddia etmiyor; ama tekrar, tekrar denemekten başka çare yok.

EastEnders'in haftada üç kez verdiği ve bu dizinin bunca insanın zorunlu seyirliği olmasını (ve böyle kalmasını) sağlayan tek mesaj bu değil elbette. Unutursak diye, bu bitmek bilmez yaşam mücadelesinde yeni bir siper hattı çıkar karşımıza; talihin tuhaf kaprisleri ile nemrut dünyanın bize hazırladığı sürprizler karşısında, kullanıma hazır, nihai bir savunma noktası. Bu siperler, siz kendi siperinizi kazmaya başlamadan önce bile sizin için kazılmıştır; sizden başkasını beklemiyorlar. Kimse size soru sormayacak ya da yardım ve destek arama hakkını elde etmek için ne yaptığınızı sorgulamayacak. Siz ne yaparsanız yapın, içeri girmenize kimse karşı çıkmayacak.

Butcher'lar, Mitchell'ler, Slater'lar var. Asla dahil olmadan ya da kabul edilmeyi talep etmeden kendinizi parçası bulduğunuz kabileler. "Onlardan biri" *olmak* için hiçbir şey yapmak zorunda değilsiniz. Onlardan biri olmaya *son vermek* içinse pek az şey yapabilirsiniz. Bu basit hakikatleri unutursanız, size hemen hatırlatırlar.

Böylece kendinizi iki arada bir derede bulursunuz. Hayâsız, disiplinsiz, maceracı ya da psikotik birkaç istisnai zalimden biri değilseniz, ya da gidip saklanmakta, bir arabanın altına kendini atıp öldürmekte, komşuları tarafından dışlanmakta, hapse atılmakta –ya da *Albert Meydanı*'ndan yok olmak için denenmiş herhangi bir başka kaçış yolu bulmakta– gecikmeyecek şu "doğal" dışlanmışlardan biri değilseniz, hayatın başka insanlarla birlikte size de verdiği iki çıpayı kullanmak istersiniz. *Seçtiğiniz* partnere ve yazgının *sizin için seçtiği* kabileye bağlanmak istersiniz.

İlle de kolay olmaz bu –denizde yüzmenin ve şömine karşısında ısınmanın verdiği zevki aynı anda duyumsamak gibidir bu. *Albert Meydanı* kişilerinin aylak aylak gezinmeleri yolunuzun üzerine yığılan bütün engelleri çok gerçekçi biçimde

tarif eder; işte, onların başarılarına haftada üç kez bakmanın bir başka nedeni daha. Baştan beri hissettiğiniz her şeyi görürsünüz: Sevdiğimiz ve sevilmeyi arzuladığımız partneri, mensubu olduğumuz, olmayı arzuladığımız ve sizin de ona ait olmanızı ve itaat etmenizi arzulayan aile kabilesine bağlayan tek halka sizsiniz. Dolayısıyla siz "en zayıf halka"sınız –iki taraf arasındaki çekişmelerin yol açtığı gerilimden en fazla ıstırap çekensiniz.

İçten içe devamlı kaynayan ve kimi zaman taşan, ilk kurbanları da uzlaşma düşü görenler olan bu yıpratma savaşı, Sofokles'in ölümsüz eserinin ve bu eserin anlattığı ölümsüz hikâyenin güncel versiyonu olan Little Mo davası sırasında dramatik doruğuna erişir –hatta Antigone'nin trajedisinin seviyesine bile erişir.

Antigone şöyle der: "Ne kocam ne oğlum için yapardım yasaklanmış şeyi/Peki niçin? Zira bir koca ölünce bir başkasını bulabilirdim/ve ondan çocuk sahibi olabilirdim, eğer ilkini yitirdiysem;/ama, anam babam mezara girince, nereden bulabilirim ki/başka bir kardeş?" Bir kocayı yitirmek her şeyin sonu değildir. Kocalar, Antik Yunan'da bile geçicidir (gerçi Little Mo'nun çağdaşları için olduğu kadar geçici olmadığını belirtelim); onları yitirmek kuşkusuz hoş değildir, ama yine de *çaresi vardır.* Ana babayı yitirmek ise, *geri dönüşsüzdür.* Bu durum, kocaya karşı olan borcun önüne aileye karşı ödevleri geçirmeye yeterli midir? Bu kadar dengeli bir hesap belki de yeterli olmaz, başka bir neden olmalı: *seçilmiş* bir eşten, yani ömür boyunca, geçici olan ve prensipte yerine başkası konabilir yol arkadaşından gelen talepler, dipsiz ve nüfuz edilemez geçmişin derinliklerinden gelen diğer taleplerden daha hafiftir: "Bu yasayı ilan etmiş olan, Tanrı değildir! Cehennem tanrılarının yanında oturan Adalet böyle bir yasa tanımaz./Sen

fani bir insan olduğundan, senin buyruklarının/, Tanrıların yazılı olmayan sarsılmaz yasalarının ötesine geçecek kadar güçlü olduğunu sanmıyordum!/Bunlar ne bugünündür ne dünün, bakidir,/ne zaman ortaya çıktıklarını kimse bilmez."

Burada Little Mo ile Antigone'nin yollarının ayrıldığını söyleyebilirsiniz. Gerçekten de, *Albert Meydanı* sakinleri Tanrı'yı pek az anarlar (bunu yapan pek az kişi ise bu "pembe dizi"den hemen yok olur, belli ki yerleri burası değildir). Bu meydanda, şehirlerimizdeki birçok başka meydan ve sokakta olduğu gibi, *Deus* [Tanrılar] uzun süreden beri *absconditus*'tur [gizli]; O yanında cep telefonu taşımaz ve numarası da rehberlerde yer almaz, dolayısıyla da kimse O'nun buyruklarının –eğer işitilseydi– neye benzeyeceğini tam olarak bildiğini güvenilir bir şekilde iddia edemez. Aile hakları belki de seçilen partnere karşı görevlerden çok daha kalıcıdır, ama *Albert Square*'da ikisi de ilahi bir yaptırıma sahipmiş gibi görünmüyor. Little Mo'nun üzüntü ve acıları Tanrı korkusundan kaynaklanmıyor. Eğer söz konusuysa, hangi bakımdan onun dramı Antigone trajedisinin bir yinelemesidir?

Sofokles'in versiyonunda, Haberci hem hikâyenin anlamını özetlemek için hem de bizim sorumuzu öngörmek ve cevap vermek için sahneye çıkar. Bu soru, televizyon seyircileri anlasın diye kullanılan sözcüklerin tersine, geçerliliğini yitirmemiştir ve yitirmez de: "İnsan yaşamı nedir? Hoşnut kalınacak ya da şikâyet edilecek kadar istikrarlı bir insan yaşamı yoktur. Talih bir an gelip insanı yıkabilir ya da ayağa kaldırabilir, mevcut olan şeyden neyin ortaya çıkacağını hiç kimse bilemez."

Demek ki, Little Mo ile Antigone'nin karşı karşıya kaldığı ikilemin ardına gizlenen şey, ne kadar saygıdeğer olsa da bir geçmişin haysiyeti değil, ürkünç derecede meçhul ve anlaşılmaz olan *gelecek zaman*'dır (yani, Levinas'ın tekrarladığı

gibi, "mutlak başkalık"ın en kusursuz örneği, en eksiksiz cisimleşmesidir). "Mevcut olan şeyden neyin ortaya çıkacağını hiç kimse bilemez" –kimse bu imkânsızlığa gülüp geçemez. Belirsizlik ummanında, güvenlik adacıkları üzerinde kurtuluş ararız. Uzun bir geçmişe sahip olmakla övünen biri, "ha dün ha bugün" diyen "yapan da kul bozan da kul" diyen birinden daha az zarar görerek mi yol alır geleceğe? Söylemek güç, ama buna inanmak istiyoruz. Daima tamamlanmamış kalacak ve hüsrana uğratacak bu bitmek bilmez kesinlik arayışında seçme şansı pek yoktur...

Jürinin olumsuz hükmünü işitince Little Mo babasına dönerek "Üzgünüm" der...

Alınancada yakınlık, akrabalığın aksine, belirli bir üye anlamına gelir.

"Yakınlık" *kalifiye* bir akrabalıktır –akrabalıktır *ama (Wahl*verwandschaft, yanlış ve aldatıcı şekilde "seçmeli yakınlık" olarak tercüme edilir; laf kalabalığı olduğu aşikâr, çünkü her yakınlık seçmelidir; yalnızca *akrabalık* istense de istenmese de, tamamen *verilidir*...). Seçim, belirleyici unsurdur: Akrabalığı yakınlığa dönüştürür. Bununla birlikte, yakınlık özlemini de dışavurur: akrabalık *gibi* olmayı, onun kadar koşulsuz, geri alınamaz ve yok edilemez olma niyetini (sonuçta, yakınlık gelip soya karışacaktır, akrabalık ağının geri kalanından ayırt edilemez hale gelecek; bir kuşağın yakınlığı bir sonrakinin akrabalığı olacaktır). Yine de, din adamları istedikleri kadar tersini yineleyip dursunlar, evlilikler bile semavi değildir –insanlar kendi yaptıkları şeyi bozmaya muktedirdir; yeter ki bir şans verilsin.

İnsan akrabalıktan tercihen üstün olmayı isterdi, ama bu tercihin sonucunun da tam da akrabalık neyse o olmasını te-

menni ederdi: Her türlü sınava karşı dayanıklılık, sebat, güvenilirlik, kalıcılık ve yıkılmazlık. Her *Wahl*verwandschaft'a özgü müphemlik böyledir –çıkmaz doğum lekesi (felaketi ve cazibesi; lütfu ve zehri). Tercihin kurucu edimi, yakınlığın baştan çıkarıcı gücü *ve* lanetidir. Tercihin anısı, ilk günahı, uzun bir gölge düşürme ve "yakınlık" denen en parlak birlikteliği bile karartma riski içerir: akrabalık yazgısının tersine, tercih çift yönlü bir yoldur. Her zaman geriye dönülebilir ve bu ihtimali bilmek, rotayı korumayı daha da göz korkutucu hale getirir.

Yakınlık tercihten doğmuştur ve göbek bağı asla kesilmemiştir. Tercih her gün yeniden dile getirilmezse ve bunu onaylamak için yeni eylemlere girişilmezse, yakınlık zayıflayacak, azalacak sonra da çürüyerek tamamen çökecektir. Yakınlığı hayatta ve sağlıklı tutma niyeti, uyanıklığa hiç mola vaat etmeden gün be gün mücadeleyi öngörür. Katı ve kalıcı olan, anlık kullanıma uygun olmayan her şeyden nefret eden ve çabalamaların sonunun gelmesine imkân tanımayan, akışkan modern dünyada yaşayan bizler için, bu tür bir beklenti insanın seve seve kabul edemeyeceği bir şey olabilir. Bir yakınlık bağı kurmak, bu bağı akrabalık bağı kılma niyetini açığa vurur –ama aynı zamanda bu tecessümün bedelini her gün yüklenilen külfet şeklindeki nakitle ödeme isteğini de açığa vurur. Eğer bu irade (ya da verilen ve alınan antrenman göz önüne alındığında, borç ödeme gücü) eksikse, bu niyetle harekete geçmeden önce iki kez düşünmek gerekir.

Dolayısıyla iki kişilik yaşam ("bekleyelim, nasıl gittiğine bakalım ve bizi nereye götürdüğünü görelim") yakınlık bağlarının yoksun olduğu cazibeye sahip olur. Niyetler mütevazıdır, hiç yemin edilmez, açıklamalar –eğer yapılırsa– görkemli değildir; sizi bağlayacak hiçbir şart yoktur. Genellikle ne tanık

olacak bir topluluk, ne de birleşmeyi kutsayacak azametli bir yetkili vardır. Daha azı istenir, daha azıyla yetinilir, ödenecek kredinin miktarı azdır, ödeme süresi de daha az cesaret kırıcıdır. Arzulanan ya da çekinilen müstakbel akrabalık "iki kişilik yaşam" üzerine karanlık gölgesini düşürmez. "İki kişi yaşanır" "amacıyla"ya değil, "nedeniyle"ye tekabül eder. Bütün seçenekler açık kalır, geçmiş sözleşmelerin bunları ortadan kaldırmasına izin verilmez.

Bir köprü, her iki yaka arasındaki bütün mesafeyi kapsamıyorsa bir işe yaramaz –bununla birlikte, "ikili yaşam" durumunda, karşı yaka asla silinmeyen, silinmesini kimsenin arzulamadığı ve kimsenin yok etmeye çalışmadığı bir pusla kaplıdır. Bu pus çekildiğinde (tabii eğer çekilirse) ne göreceğini kimse bilemez –burada gerçekten gizlenen bir şey var mıdır, bunu bilmek de imkânsızdır. Karşı yaka var mıdır, yoksa yalnızca bir serap mıdır, pusun yarattığı bir yanılsama mıdır, geçen bulutların içinde size tuhaf şekiller gösteren hayalgücünüzün bir oyunu mudur?

İki kişi yaşamak tekneyi, yemek masasını ve yatağı paylaşmak anlamına gelir. Denize açılmak ve yolculuğun sevinç ve güçlüklerini paylaşmak demektir. Ama bu bir yakadan diğerine geçmek anlamına gelmez ve hedefi, (olmayan) sağlam köprüleri değiştirmek değildir. Geçmiş maceraların seyir defteri tutulabilir, ancak güzergâh ve varılacak limandan yüzeysel olarak söz edilir. (Bilinmeyen, keşfedilmemiş) karşı yakayı kaplayan pus dağılabilir ve yok olabilir, bir limanın konturları belirebilir, demir atma kararı alınabilir, yine de bunların hiçbiri seyir belgelerinde kayıtlı değildir –böyle bir niyet de yoktur.

Yakınlık, akrabalığın sakin limanına götüren bir köprüdür. İki kişilik yaşam ne bu türden bir köprüdür, ne de geçici bir köprü kurma faaliyetidir. "İki kişilik yaşam"ın birliği ve ak-

rabalığın birliği, ayrı uzam-zamanları olan iki farklı evrendir, her birinin kendi yasaları ve kendi mantığı vardır. Birinden diğerine hiçbir geçiş haritada önceden saptanmış değildir; gerçi, herhangi bir yola tesadüfen sapılabilir. İki kişilik yaşamın geniş bir cadde mi yoksa çıkmaz bir sokak mı olacağı bilinemez, en azından önceden bilinemez. Önemli olan şey, sanki bu farklılık önemsizmiş gibi günler boyunca yol almaktır; öyle ki, "neyin ne olduğunu" bilme sorunu anlamsız olur.

Ortodoks yakınlığın demode hale gelmesi ve artık uygulanmıyor olması, akrabalığın kritik durumuna daha da zarar verir. Trafiğin akabileceği sağlam köprülere sahip olmayan akrabalık ağları dayanıksız ve tehdit altındaymış gibi görülür. Bu ağların hudutları belirsiz ve tartışmalıdır; kesin tapuların ve mülkiyet hakkının bulunmadığı bir alanda, bir sınır ülkesinde bu hudutlar yok olup gider; burası kimi zaman savaş alanı, kimi zaman da bir o kadar acı olan hukuksal savaşların hedefidir. Akrabalık ağları ortalama ömürlerini hesaplamak şöyle dursun, hayatta kalma şanslarından dahi emin olamazlar. Bu dayanıksızlık onları daha da değerli kılar. Şu an için kırılgan, incelikli ve naziktirler; koruma hissi uyandırırlar; okşama ve pohpohlama arzusu verirler; hayırhah bir aşkla muamele görmeyi sabırsızlıkla beklerler. Atalarımızın, aile kucağının sertliğine ve katılığına öfkeyle karşı geldiklerinde olduğu gibi, kibirli ve ihtiyatsız değildirler artık. Kendilerinden daha emin değildirler ama atacakları tek bir yanlış adımın hayatta kalmaları üzerinde ölümcül sonuçları olabileceğinin bilincindedirler. At gözlükleri ve kulak tıkaçları artık revaçta değil –aileler dikkatle dinleyip bakıyorlar, tavırlarını düzeltmeye gayet kararlılar, ihtimamda ve sevgide kusur etmiyorlar.

Paradoksal olarak –ki belki de o kadar paradoksal değildir– akrabalığın çekim ve sürdürme gücü son sürat artarken, yakınlığın etkileyiciliği ve taşıyıcılığı düşüşe geçiyor...

Buradayız işte; birbirinden uzaklığıyla ve tamamen farklı olmasıyla bilinen –ama gene de cazip gelen ve arzu edilen– iki dünya arasında kararsızca ve güçlükle hareket etmeye çabalıyoruz; ama bu iki dünya arasında evvelce geçilmiş yollar bir yana, belirlenmiş geçitler bile yok.

Bundan otuz yıl önce, Richard Sennett (*Kamusal İnsanın Çöküşü*'nde), "politik kategorileri psikolojik kategorilere dönüştüren" bir "mahremiyet ideolojisi"nin yükselişini gözlemlemişti.[10]

Bu yeni ideolojinin olağanüstü sonucu, "paylaşılan çıkarlar"ın yerine "paylaşılan kimliğin" geçmesidir. Kimlik üzerinde temellenen kardeşlik –diye bizi uyarır Sennett– "kendisinin parçası olmayan herkesi reddeden seçmeli bir gruba duyulan empati" haline gelecekti. "Yabancılar, marjinallerdışlanması gereken varlıklar olup çıkmıştı."

Birkaç yıl sonra Benedict Anderson "hayali cemaat" deyimini yaratarak, benliğin geniş bir meçhul yabancılar kategorisiyle özdeşliğinin sırrını açıklar: Bu yabancılarla çok önemli şeyler paylaşıldığına inanılır; öyle ki benim de parçası olduğum bir "biz" terimiyle onlardan bahsederim. Anderson'ın meçhul kişilerden oluşan dağınık bir toplulukla bu tür bir özdeşleşmeyi aydınlatılması gereken bir sır olarak görmesi, Sennett'in önsezilerinin dolaylı olarak onaylanması –aslında bir saygı belirtisi– anlamına geliyordu. Anderson'ın "hayali cemaat" modelini geliştirdiği dönemde, gayri şahsi ilişkilerin ve bağların (ve onlarla birlikte, Sennett'in belirttiği gibi, "nezaket" sanatının, yani koruyan ve aynı zamanda birlikte olmaktan zevk almayı sağlayan "maske takma"nın) çözülme-

10) Richard Sennett, *The Fall of Public Man* (1974; Random House, 1978), s. 259 ve devamı.

si iyice öne çıkmıştı. Bundan böyle, küçük pohpohlamalar, yakınlaşmalar, mahremiyet, "samimiyet", "kendini çıplak bırakma", hiçbir şeyi gizli bırakmama, kompülsif ve zorunlu itiraflar, yalnızlığa karşı tek insani savunma biçimi ve bunca arzulanan birlikteliği örmek için mevcut olan tek bağ oluyordu hızla. Karşılıklı itiraflar çemberinden daha geniş bütünlükler ancak şişkin ve genişlemiş bir "biz" olarak, yanlış yere "kimlik" diye adlandırılmış belirgin benzerlik olarak düşünülebilir. "Yabancılar"ı "biz"e dahil etmenin tek yolu, onları, mahremiyetlerini paylaşmaları talep edildiğinde benzer (ve dolayısıyla aşina) bir "iç"i ortaya sermesi gereken inanç ritüellerinin partner adayı haline getirmekti.

Karşılıklı olarak teşvik edilen benlik ifşaatı üzerinde temellenen içsel benlerin birliği aşk ilişkisinin çekirdeğini oluşturabilir. Paylaşılan biyografilerin kendi kendine neredeyse yeten, ortak adasının bağrında kök salabilir, yeşerip gelişebilir. Ama, tıpkı iki kişiden oluşan ahlaki birlik gibi –ki bu birlik Üçüncü bir şahsı kapsaması için her genişletildiğinde ve böylece "kamusal alan"la her karşı karşıya gelişinde, kendi ahlaki sezgi ve itkilerininin, kamusal alanın yarattığı gayri şahsi adalet sorunlarıyla yüz yüze gelmekte ve bunlara saldırmakta yetersiz olduğunu görür–, aşk birliği dış dünya tarafından hazırlıksız yakalanır, dış dünyayla henüz başa çıkabilecek halde değildir, bunun gerektirdiği yeteneklerden habersizdir.

Bir aşk birliğinin içinde, sürtüşmeleri ve anlaşmazlıkları, çabucak yok olacak geçici bir öfke olarak kabul etmek doğaldır; ama bunların yok oluşunu hızlandıracak düzelme önlemleri olarak kabul etmek de doğaldır. Benliklerin kusursuz alaşımı gerçekçi bir beklenti gibi gözükmektedir; yeterli sabır ve özenle birlikte tabii –aşkın bol bol sağladığı kesin olan niteliklerdir bunlar. Âşıkların tinsel benzerliğine daha ulaşılama-

mış olsa bile, yine de bu boş bir düş ya da hayal mahsulü bir yanılsama değildir. Şüphesiz ki ulaşılabilir bir şeydir –buna, âşıkların, âşık sıfatıyla, zaten sahip oldukları kaynaklarla ulaşılabilir.

Ama aşkın meşru beklentilerini biraz daha uzağa yaymaya çalışarak, aşk adasının ötesindeki dünyayı dolduran, şaşkına çeviren ses ve görüntü kargaşasını ehlileştirmeye, evcilleştirmeye ve zehirlerden arındırmaya çabalayın... Test edilmiş ve sınanmış aşk stratejileri size orada pek yardım etmeyecektir. Aşk adasında, uyum, anlayış ve "ikilikte birlik" hayali asla erişilmez değildir, ama bu sonsuz dış dünya için doğru değildir (tabii ki sihirli bir değnek onu Jürgen Habermas'ın konsensüs arayan kolokyumuna dönüştürmezse). Ben-Sen türü birlik aletleri, ne kadar kusursuzca hâkim olunmuş ve eksiksizce kullanılmış olsa da, bütün potansiyel "Sen"leri birbirinden ayıran ve onları teyakkuz durumunda bırakan anlaşmazlık, fikir ayrılığı ve uyumsuzluk karşısında güçsüz kalacaktır: Onları, konuşmaktansa dövüşme haletiruhiyesine sokacaktır. Uyumsuzluk denen bu geçici rahatsızlığı en kısa sürede ortadan kaldırmak gerektiğinde ve (kendini ortaya atma kararlılığı gösteren) uyumsuzluk belirsiz bir süre için yerleştiğinde, tamamen farklı tekniklere hâkimiyete ihtiyaç duyulur. Anlaşma umudu insanları bir araya getirir ve daha fazla çabalamaya teşvik eder. Birliğe inançsızlık, el altındaki aletlerin belirgin yetersizliğini besler –ki kendisi de bu yetersizlikten beslenir–, insanları birbirinden uzaklaştırır ve kaçıp kurtulma arzusu uyandırır.

Birlik olasılığına artan inançsızlığın birinci sonucu *Lebenswelt*, yani yaşam dünyası haritasının, aralarında iletişim imkânı olmayan iki kıtaya bölünmesidir. Biri, ne pahasına olursa olsun konsensüs aranan kıtadır (bununla birlikte çoğu

zaman mahremiyetin kanadı altında edinilmiş ve öğrenilmiş yeteneklerle birlikte aranır bu); ama burada, zaten "burada" olduğu varsayılır, paylaşılan kimlikle önceden belirlendiği, uyandırılmayı ve onaylanmayı beklediği varsayılır. Diğer kıta ise, tinsel birlik umudunun ve bunu ileri sürmeyi ya da sıfırdan inşa etmeyi hedefleyen her çabanın *a priori* terk edildiği yerdir; öyle ki tek karşılıklı alışveriş ihtimali sözcüklerin değil, füzelerinkidir.

Bununla birlikte, günümüzde, (*insanlığın* bölümlenmesinde özel olarak kullanmak için teorileştirilmiş) *tutumlardaki* bu ikilik –insani yakınlık ve uzaklığın uzamsal boyutlarıyla birlikte– yavaş yavaş gündelik yaşamın arka planına geçiyor gibi gözükmektedir. Tıpkı yukarlarda, küresel sınır-ülkesinin engin düzlüklerinde olduğu gibi, toprak seviyesinde, yaşam politikası alanında da, eylem çerçevesi potansiyel dost ve düşmanlarla dolu bir kaptır; bu kabın içinde değişken ittifakların ve akıp duran düşmanlıkların bir anlığına kaynaşması beklenir, akabinde de yeniden dağılacak ve başka yoğunlaşmalara yerlerini bırakacaklardır. Önceden belirlenmiş ama ortaya çıkarılmayı ve tözle dolmayı bekleyen "*benzerlik* cemaatleri" yerlerini, olaylar, idoller, panikler ya da modalar etrafında oluştuğu varsayılan "*durum* cemaatleri"ne bırakır: Odak noktaları çok çeşitli olsa da, ortak olarak kısa bir yaşam umutları vardır ve bu da giderek kısalmaktadır. Onları dikkatin odağında tutan ve –geçici, ama yine de yoğun– birleşik çıkarların bir araya gelip "davaya" bağlanmasına yol açan duygulardan daha uzun sürmezler.

Bütün bu birleşme ve ayrılıklar, özgürlük ihtiyacını ve aidiyet açlığını eşzamanlı olarak sürdürmeyi ve bu iki özlemin aldatıcılığını, büsbütün gidermese de, gizlemeyi sağlar.

Bu iki ihtiyaç iç içe geçer ve "kendine bir ağ oluşturmak" ve "ağda sörf yapmak"tan ibaret bitkin düşürücü ve doymak bilmez görevde birbirine karışır. "Bağlantıda kalma"nın ideali, bu iki bağdaşmaz durumun güç ve can sıkıcı diyalektiklerini kavramak için mücadele eder. Yalnızlığın ve bağlanmanın resifleri arasında, dışlanmanın felaketi ile çok sıkı bağların cenderesi arasında, çaresiz bir kopuş ile bozulmaz bir bağlanma arasında sakin (en azından ölümcül olmayan) bir gezinme vaat eder.

Sanal sohbetler ediyoruz ve sanal sohbetler edecek "kanka"larımız var. Kankalar -ki bütün sanal sohbet bağımlıları bunu bilir- gider ve gelir, çevrimiçi ve çevrimdışı olurlar, ama sessizliği "mesajlar" içinde bir an önce boğmak isteyenler de her zaman bulunur. "Kanka-kanka" tarzı bir ilişkide, *mesaj olan* şey -ki içeriğin önemi yoktur-, bizatihi mesaj değil, mesajların gidip gelmesidir, mesajların *dolaşımıdır*. Bizler tamamlanmamış sözcük ve cümlelerin (dolaşımı hızlandırmak için elbette kısaltılmış, budanmış) düzenli dalgalarına aidiz. Bizler laflara aidiz, yoksa *konuşulana* değil.

Günümüzün takıntısını, Sennett'in otuz yıl önce kaygı duyduğu kompülsif itiraflarla ve mahremiyet gösterişleriyle karıştırmamak gerekir. Yayılan sesler ve yazılan mesajlarda artık ruhun derinliklerini partnerin denetimine ve onayına sunma hedefi yok. Telaffuz edilen ya da yazılan sözcükler, tinsel keşif yolculuğunu anlatmaya çalışmıyor artık. Chris Moss'un (*Guardian Weekend*'deki)[11] hayranlık verici ifadesini kullanırsak, "internetle, cep telefonuyla ve mesajlarla yaptığımız sanal sohbetler"de ve bunlar aracılığıyla, "içebakışın yerini en mahrem sırlarımızı alışveriş listelerimizle birlikte sergileyen çılgınca ve uçarı bir etkileşim almış gözükmektedir." Bir yo-

11) *Guardian Weekend*, 6 Nisan 2002.

rumda bulunayım: Bu "etkileşim"in, çılgınca olsa da, sonuçta, amacının –tek amacının– sanal sohbeti sürdürmek olduğu anlaşıldığında belki de bu kadar uçarı görünmeyebilir. İnternet erişim sağlayıcıları birliklerin dokunulmazlığını kutsayan din adamları değildirler. Bu birlikler bizim sanal sohbetlerimiz ve mesajlarımızdan başka bir şeye dayanmaz; birlik, telefonlaşmalar, sohbetler ve mesajlar kadar sürer ancak. Konuşmayı kestiğiniz anda dışlanırsınız. Sessizlik dışlanmaya eşittir. Metnin dışında hiçbir şey yok, çok doğru –üstelik yalnızca Derrida'nın düşündüğü anlamda da değil...

En saygın ve en değer verilen pazar gazetelerinden birinin eki olan *OM*, jet-set üyelerine, Bloomsbury'dekilere, Chelsea'dakilere ve gevezeler sınıfının –neredeyse– geri kalanına hitap ediyor ve bunlar tarafından yutarcasına okunuyor ve tartışılıyor.

Rastgele, 16 Haziran 2002 tarihli nüshayı elinize alın –ne var ki, bu durumda tarihin pek önemi yoktur, çünkü içerik, önemsiz farklar taşısa da, sarsıntılara, sıçramalara ya da oluşmakta olan büyük tarihin ani ters dönüşlerine karşı ve yaşam politikaları dışında bütün politikalara karşı bağışıklık kazanmıştır. Büyük politika momentlerinin hızlanma ya da yavaşlamaları onları hiç ilgilendirmez...

Her hafta *OM* dergisinin aşağı yukarı yarısını "Yaşam" adlı bir köşe kaplar. Başyazarlar görüşlerini şöyle ifade ederler: "Yaşam", "modern yaşam kılavuzudur." Bu sütunun alt sütunları da vardır: Öncelikle "Moda", "makyaj yapma"nın çileleri ve musibetleri konusunda bizi bilgilendirir ve yeni bir altkategori açılır: "onun modası." Bu, okurları "en iyi çift [ayakkabıyı] bulmak için gereken çabayı göstermeye" teşvik eder. Ardından "İç mekân" bölümü gelir ki bu da kısa bir "bebek

evi" arası içerir. Sonra, "Bahçe" bölümü gelir ve "görünüşü kurtarma"yı ve "davetlilerimizi etkileme"yi hedefleyen öğütler yerini bulur; "bir bahçıvanın işi asla bitmez" şeklindeki nankör hakikate rağmen... Bunun ardından "Beslenme" alt-bölümü gelir ve hemen ardından da "Restoranlar" kısmı gelir ve güzel yemek yenen yerler üzerine bilgiler verilir, sonra da "Şaraplar" kısmı, evde içilecek en iyi şarapların nereden satın alınabileceğini belirtir. Gazetenin bu noktasına ulaşıldığında, "Yaşam Tarzı" alt-bölümünün "Aşk, cinsellik, aile, dostlar" başlıklı üç sayfasını okumaya hazırızdır.

Bu hafta, adı geçen alt-bölüm "esnek çiftler"e ayrılmıştır; bu "ilişki devrimcileri" "boğucu 'çift balonu'nu patlatmışlar" ve "dilediklerini yapıyorlar." Yarı zamanlı çifttirler. Evi ve ev işlerini paylaşma zorunluluğundan nefret ederler, ayrı konutları, ayrı hesap defterleri ve ayrı arkadaş çevreleri olmasını tercih ederler ve arzu ettiklerinde zamanı ve mekânı paylaşırlar, arzu duymadıklarında da bundan uzak dururlar. Nasıl ki eski tarz çalışma, esnek zamanlardan, çeşitli işlerden ve kısa vadeli projelerden oluşan bir silsileye bölünmüşse ve nasıl ki eski tarz konut satın alma ya da kiralama günümüzde yerini devre mülklere ve paket tatil turlarına bırakmışsa, "ölüm bizi ayırana kadar" versiyonu eski tarz evlilik de, "bakalım yolunda gidecek mi" tarzında sözüm ona geçici birlikte yaşamayla eskisinden zaten biraz uzaklaşmışken, yerini yarı zamanlı esnek "bir araya gelmeler"e bırakmıştır.

Uzmanlar –okurların gayet iyi bildiği ünlü alışkanlıklarıyla– saflara bölünmüştür. Onların görüşleri, "esnek çift" modelini bunca beklenen ve nihayet gerçekleşen (bağımsızlık yitimince karşılığı ödenmemiş, gerçek mübadele çemberini kareye dönüştürmeyi başaran) Nirvana olarak kabulden, "esnek çift" uygulayıcılarını ödleklikleri dolayısıyla mahkûmiyete

kadar çeşitlilik gösterir: Olgun ilişkiler kurup sürdürmenin zorunlu olarak yol açtığı sınav ve güçlüklerle yüz yüze gelmeyi reddetmişlerdir. Artılarla eksileri saptamak, mütalaa etmek ve titizlikle tartmak kolay olmasa da, "esnek çiftler" yaşam tarzının "esnek çiftler"in insani çevresi üzerindeki etkisi hiçbir bilançoda yer almaz (çağımızın ekolojik duyarlılığı dikkate alındığında tuhaf bir durumdur bu).

"Yaşam tarzı" alt-bölümü de tamamlandıktan sonra "Yaşam" köşesinin geri kalanını neyle doldurabiliriz? "Sağlık", "Refah", "Beslenme" ("Yemekler", "Restoranlar" ve "Şaraplar" kısımlarından ayrı olduğuna dikkat edin) ve "Stil" (burası mobilya reklamlarıyla tıka basa doludur) başlıklı alt-bölümler de vardır. Bölüm "Yıldız Falı"yla tamamlanır –burada, doğum tarihlerine göre bazı okurlara öğütler verildiği görülür: "Sallanmayı bırakın, şu an için önemli olan tek şey hareketlilik. Koşuşturmanız gerekiyor, cep telefonuyla gevezelik edin ve alışveriş yapın"; başkalarına ise şu söylenir: "Şimdi tam zamanı –her tarafta yeni başlangıçlar filizleniyor, eski hesaplar da sarsılmaz iyimserliğinizi yıkacak kadar güçlü değil."

2

Sosyalliğin Alet Edevat Kutusunun İçinde ve Dışında

Homo Sexualis: öksüz ve yitik

Claude Levi-Strauss'un belirttiği gibi, cinsiyetlerin buluşması doğa ile kültürün buluştuğu ilk alan oldu; her kültürün çıkış noktası, kökeni burasıdır. Cinsiyet *Homo Sapiens*'in doğal donanımının harç maddesi olmuştur. Keyfi, yapay ve geleneksel ayrımlar bunun üzerine biçilmiştir: Her kültürün temel endüstrisidir bunlar (özellikle, kültürün ilk edimi olarak ensestin yasaklanması: dişilerin cinsel birlikte yaşamaya uygun olan ya da olmayan diye kategorilere ayrılması).

Cinselliğin bu rolünün tesadüfî olmadığı kolaylıkla görülür. Çok sayıda insani itki, arzu ve "doğal" temayül içinde cinsel arzu en açık seçik, muğlaklığa yer vermeyen ve tartışmasız biçimde *toplumsal* olanıdır. Bir başka insana doğru uzayıp gider. Onun varlığını talep eder ve bu mevcudiyeti birlik halinde yeniden-inşaya çabalar. Birliğe özlem duyar; ne kadar tamamlanmış ve başka açılardan kendi kendine yeterli olsa da, her insan varlığını bir başkasıyla birleşmediği sürece eksik ve yetersiz kılar.

Kültür cinsel buluşmadan doğmuştur. Kültür yaratıcı farklılaşma sanatını ilk kez bu buluşmada uygulamıştır. O zamandan bu yana, kültür ile doğanın mahrem işbirliği cinsellikle ilgili hiçbir şeyde kesintiye uğramamış, dahası hiç terk edilmemiştir. Son derece kültürel bir yaratı olan *ars erotica* bundan böyle cinsel itkinin insan birliğinde gerçekleşmesine doğru rehberlik etmiştir.

Tek tek istisnalarla –diye bize açıklar Alman seksolog Volkmar Sigusch– bizim kültürümüz "*ars erotica* değil *scientia sexualis*'i yarattı."[1]

Eros'un kardeşi ve "karşılıksız aşkların intikam meleği" Anteros'a bakılacak olursa, tahtından inmiş kardeşinden cinsellik krallığında iktidarı o almıştır. "Günümüzde cinsellik artık zevk ve mutluluk olasılıklarının cisimleşmesi değildir. Vecd ve ihlal olarak olumlu anlamda mistifiye edilmiş değildir; tersine, baskı, eşitsizlik, şiddet, suistimal ve ölümcül enfeksiyon kaynağı olarak olumsuz anlamda mistifiye edilmiştir."

Anteros çok tutkulu, kösnül, uyarılabilir, açık saçık bir babayiğit olarak ünlenmiştir, mizacı ateşlidir, ama krallığın efendisi olur olmaz, tebaası arasında tutkuları yasaklar ve cinselliğin rasyonel bir edim olduğunu, dengelilikle değerlendirildiğini, bütün riskler dikkate alındığında, kurala uygun ve kesinlikle demistifiye edilmiş olması gerektiğini duyurur. "Bilim insanlarının bakışı," diye devam eder Sigusch, "her zaman için soğuk ve ilgisiz oldu: Burada hiçbir sır olmamalıydı." Sonuç nedir? "Günümüzde herkes haberdar ama kimsenin en ufak fikri yok."

1) Volkmar Sigusch, 'The neosexualis revolution', *Archives of Sexual Behaviour*, 4 (1989), s. 332-359.

Soğuk bir duruşun ve ilgisiz bir bakışın bu yıldırıcı etkisi, Anteros'un ve örgütlenmesi *scientia sexualis*'in otoritesini zayıflatmış değildir –sadık, minnettar ve sabırsız müritlerinin saflarını zayıflatmış da değildir. Hizmet (yeni ve gelişmiş olan ama yine de "hep aynı" hizmet) talebi azalma değil artma eğilimindedir, zira hizmetler sürekli olarak vaatlerini gerçekleştirmekte başarısız kalmaktadır. "Cinsellik bilimi yine de var olmaya devam etmektedir, çünkü cinsel sefalet yok olmayı reddetmiştir."

Scientia sexualis, homini sexuali'ye sefaletten kurtuluşu vaat ediyordu; bunu sürekli vaat etmektedir ve vaatlerine duyulan inanç ve güven de sürmektedir ; bunun nedeni, bütün diğer insani tarzlardan bir kez sıyrıldığında ve kendi araçlarıyla baş başa kaldığında, *homini sexuali*'nin bilimsel incelemenin "doğal nesnesi" halini almasıdır –ancak laboratuvarda ve terapistin muayenehanesinde yerli yerinde olur, yalnızca bilim insanlarının projektörü altında kendisi için ve başkaları için görünür olur. Bunun dışında, öksüz ve yitik *Homo Sexualis* başka yerden öğüt, yardım ve destek alamaz.

Eros'un *öksüzleri*. Şurası kesin, Eros ölmedi. Bununla birlikte, kendine miras kalmış alanından sürülerek –tıpkı vaktiyle Gezgin Yahudi Ahasverus'un başına geldiği gibi– başını sokacak bir yer arayarak –ki sonsuza dek nafile kalacak bir arayış!– aylak aylak gezinmeye ve dolaşmaya mahkûm edildi. Artık her yerde ona rastlanıyor, ama o hiçbir yerde barınmıyor. Sabit bir adresi yok –onu görmeyi arzuluyorsanız, postrestant olarak yazın ve umudunuzu yitirmeyin.

Gelecek zaman onları *yitirdi*. Ve bu, geleceğin meşru mülkü, tekeli olan öngörü ve bağlanma sayesindedir. Babalık ya da annelik hayaleti onları terk etti; vaktiyle cinsel buluşmaların

üzerinde süzülen ve bedensel birleşmeye, kendi alametifarikaları olan, gerçeküstücü esrarını ve inanç ile kaygının, sevinç ile çekinmenin yüce karışımını bulaştıran, sonsuzluğun ve öte dünyanın bu ulakları onları terk etti.

Günümüzde tıp ile cinsellik "üreme"nin sorumluluğu için rekabet halindeler.
Tıpçılar, piyesin temel *müellifi* rolü için *homini sexuali*'yle rekabet halindeler. Bu rekabetin sonucu kaçınılmazdır: tıp sayesinde; ama aynı zamanda tüketici yaşamı ticaret okulunun öğrenci ve kıdemlilerinin tıptan bekledikleri ve arzuladıkları sayesinde. Bu durumda, (yine Sigusch'tan alıntı yaparsak) "çağdaş tüketicilerin mail göndererek ya da moda dergileri yoluyla sipariş vermeye alışkın olmaları gibi, cazip donör kataloğundan bir çocuk seçmek" ve seçim anında kendi seçtiği çocuğa sahip olmak giderek büyüleyici bir hal alıyor. Bu büyüye kapılmayı arzulamamak tecrübeli bir tüketicinin doğasına aykırı olur.

Bir zamanlar (ev/atölye, aile çiftlikleri döneminde) çocuklar *üreticiydi*.
O dönemde ailede işbölümü ve rol paylaşımı çakışıyordu. Çocuk, atölyenin ya da çiftliğin işgücünü artırmak için aile *oikos*'una [hane] katılmalıydı –böylece, servetin emekten kaynaklandığı o dönemde, bir çocuğun doğumunun ailenin refahını artırdığı kabul ediliyordu. Çocuklara kimi zaman kaba davranılıyordu, ama bu bütün emekçilere gösterilen tavırdı. Çalışmanın neşe getirdiği ve çalışana zevk verdiği düşünülmüyordu –"mesleki tatmin" fikri henüz icat edilmemişti. Bununla birlikte çocuklar herkesin gözünde iyi bir yatırım oluşturuyordu, böylece daha fazla kabul görüyorlardı. Ne kadar çok çocuk varsa o kadar iyiydi. Ayrıca, akıl sermayeyi

kediye yüklememeyi öğütlüyordu, çünkü yaşam umudu kısaydı ve yeni doğan bebeğin aile gelirine katkıda bulunacak kadar yaşayıp yaşamayacağını kimse bilmiyordu. Kutsal Kitap yazarlarına göre Tanrı'nın İbrahim'e vaadi –"senin soyunu çoğaltacağım, gökteki yıldızlar gibi ve deniz kıyısındaki kumlar gibi"– hiç kuşkusuz ki, bir hayır duasıydı –çağdaşlarımızın çoğu yine de bunu bir tehdit, bir lanet, hatta ikisi birden olarak hisseder.

Bir zaman oldu ki (ailevi servetlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı, toplumsal mertebenin miras alındığı bir dönem) çocuklar ölümlülük ile ölümsüzlük arasında, bireysel yaşamın menfur kısalığı ile soyun sonsuz (olduğu umulan) süresi arasında köprü oluşturdu. Çocuksuz ölmek asla böyle bir köprü oluşturmamak anlamına geliyordu. Zürriyeti olmayan bir adamın ölümü (bir kraliçe vs. değilse eğer, zürriyetsiz kadının değil) soyun ölümü anlamına geliyordu –ihmal edilen ödevlerin en önemlisi, tamamlanmamış görevlerin en buyurganı.

Aile yapıları günümüzde kırılgan olduğundan, bir ailenin yaşam umudu üyelerinin herhangi birininkinden daha az olduğundan, özel bir ailevi soya mensup olmak, modern akışkan çağın "karar verilemez"lerinden birine hızla dönüştüğünden ve çok sayıda akrabalık ağlarından herhangi birine mensubiyet gitgide daha çok sayıda kişi için yeni-bir-uyarıya dek bir tercih –*cayılabilir* bir tercih– sorununa dönüştüğünden, bir çocuk her zaman için daha kalıcı bir şeye doğru "bir köprü" olabilir. Ama bu köprünün götürdüğü sahil, dağılıp dağılmayacağını kimsenin bilmediği bir sisle kaplıdır, dolayısıyla herhangi bir duygu uyandırma şansı pek azdır, eyleme geçme arzusu uyandırma ihtimali ise daha da düşüktür. Bir rüzgâr çıkıp da sisi dağıttığında, kimse nasıl bir sahilin ortaya çıkacağını, üzerinde sabit bir konutun kurulabileceği kadar sağlam bir kara parçasının ortaya çıkıp çıkmayacağını

bilemez. Hiçbir yere götürmeyen ya da özel olarak herhangi bir yere götürmeyen köprüler: Kimin buna ihtiyacı var? Hangi amaçla? Bunları tasarlayıp inşa etmek için zaman ve para harcamayı kim kabul eder?

Çağımız çocuğun öncelikle duygusal bir tüketim nesnesi olduğu bir çağdır.

Tüketim nesneleri tüketicinin ihtiyaç, arzu ya da dileklerine hizmet eder; çocuklar da öyle. Çocuk, anne baba olmanın zevklerini ve sevinçlerini getireceği umuduyla istenir –bu sevinçleri, ne kadar ustalıklı ve incelikli olursa olsun, başka hiçbir tüketim nesnesi sunamaz. Ticaret pratisyenlerini büyük üzüntülere gark etse de meta borsası bunun yerine konacak geçerli bir araç sağlayamaz. Bunun sonucunda, bu acıyı telafi etmeye çalışan ticaret dünyası orijinal bebeğin üretiminde ve bakımında giderek daha büyük bir yer kazanmıştır.

Tüketim nesnelerinden beklenen tatmin maliyetle karşılaştırılır; "paranın karşılığı" aranır.

Çocuklar, ortalama tüketicinin bütün ömrü boyunca yapabileceği en pahalı alışverişler arasındadır. Dar anlamda parasal açıdan bakıldığında, son moda bir lüks arabadan, gemiyle dünya turuna çıkmaktan ya da gurur duyulabilecek bir evden daha pahalıdırlar. Daha da kötüsü, toplam maliyet yıllar içerisinde artma riski taşır ve maliyet hacmi önceden sabitlenemez, herhangi bir kesinlikle de değerlendirilemez. Güvenilir bir kariyer yolu ya da istikrarlı işler sunmayan bir dünyada, bir projeden diğerine koşan ve yaşamlarını yer değiştirerek kazanan insanlar için, belirsiz ve son derece uzun ödemeli bir istikraz sözleşmesi yapmak, istisnai olarak yüksek bir riske ve bereketli bir kaygı ve korku kaynağına maruz kalmak demektir. Dolayısıyla insanlar böyle bir sözleşmeyi imzalamadan

önce iki kez düşünürler ve ne kadar çok düşünülürse tehlikeler de o kadar aşikâr olur ve ne tartışmalar ne içebakışlar, neşeyi kaçıracak kuşkuyu ortadan kaldırır. Dahası, çocuk sahibi olmak günümüzde bir karar işidir ve tesadüfi bir iş değildir –bir kaygı koşulu daha. Çocuk sahibi olmak ya da olmamak büyük ihtimalle en büyük ve en uzun vadeli etkilere sahip olan karardır; aynı zamanda insanın bütün yaşamında karşılaşabileceği en buhranlı ve gerilimli karardır.

Dahası bütün bedeller parasal değildir ve böyle bedelleri ölçüp hesaplamak kesinlikle imkânsızdır. Hepimizin olmaya çabaladığımız rasyonel fail türünün sahip olması gereken ustalıklı kapasite ve eğilimlere meydan okurlar. "Bir aile kurmak", keşfedilmemiş derinlikleri olan meçhul sulara kafa üstü dalmak anlamına gelir. Öngörülmesi imkânsız, henüz denenmemiş ve meçhul olan, baştan çıkarıcı başka tüketici zevklerini yitirmek ya da ertelemek, ihtiyatlı bir tüketicinin alışkanlıklarıyla hiç uyuşmayan muazzam bir fedakârlıktır ve ortaya çıkması muhtemel tek sonuç da değildir.

Çocuk sahibi olmak, –zayıf ve bağımlı– bir başka varlığın rahat ve huzuru ile kendi rahatımızı dengelemek anlamına gelir. Kendi tercihlerimizin özerkliği tehlikeyle karşı karşıyadır ve tehlike daima yeniden ortaya çıkar: yıl be yıl, gün be gün. En büyük dehşet ise, "müptela" olabilmemizdir. Çocuk sahibi olmak, mesleki emellerimizi saptırmak, "kariyerimizi feda etmek" anlamına gelir, mesleki başarı yargıçları, sadakatin bölündüğüne dair her türlü işarete, onaylamayan bir gözle bakar. En acısı da şudur ki çocuk sahibi olmak, sadakati bölen bu bağımlılığı sonsuzca kabul etmek, "yeni-uyarıya-kadar" diye bir şart içermeyen bitimsiz ve feshedilemez bir bağlanmaya yatırım yapmak anlamına gelir; modern akışkan yaşam politikalarına zıt ve çoğu insanın genellikle yaşamlarının diğer alanlarında uzak durmaya çalıştıkları bir yükümlülük tar-

zıdır bu. Böyle bir bağlanmanın bilincine varmak, travmatik bir deneyim olarak kendini gösterebilir. Doğum sonrası depresyon ve doğum sonrası evlilik krizleri (ya da partnerler arası krizler), tıpkı anoreksi, bulimia ve bir yığın alerji çeşidi gibi, özellikle "akışkan modern" hastalıklardandır.

Anne baba olmanın sevinçleri, deyim yerindeyse, aynı paket içinde, fedakârlığın işkenceleriyle ve meçhul tehlikelerin esinlediği korkularla birliktedir.

Durum direngen ve can sıkıcıdır: Kâr ve zararın ciddi ve güvenilir bir hesabı, müstakbel anne babaların kavrayamayacağı noktadadır.

Risk tüketicinin aldığı her şeyin parçasıdır –ama başka tüketim mallarının tacirleri ve özellikle haksız yere "dayanıklı" olarak adlandırılan malların tacirleri, aldıkları risklerin asgariye indirildiği konusunda potansiyel müşterilerine teminat vermek için ellerinden geleni yaparlar. Garantiler sunarlar, garantileri uzatırlar (garantiyi sunan şirketin garanti süresi dolmadan önce batmayacağını vicdanı rahat olarak kefil olabileceklerin sayısı çok az olsa bile ve içlerinden neredeyse hiçbiri müşterilerine, satın alınan malın çöp kutusuna gitmesini engelleyen cazibesinden çok daha önce garanti süresinin sona ermeyeceğinin teminatını veremese de), ödeme garantileri ve satıştan sonra uzun, hatta ömür boyu servis vaatlerinde bulunurlar. Bu tür garantiler gerçek ya da şaibeli gelse de, içlerinden hiçbiri çocuk doğurma durumunda geçerli olamaz.

Tıbbi araştırma enstitülerinin ve doğum kliniklerinin ticari şirket finansmanlarıyla dolup taşmasında şaşırtıcı bir yan yoktur. Doğuma özgü riskleri en azından reyondaki mallar için talep edilen düzeye indirmeyi hedeflemeye yönelik potansiyel olarak sonsuz bir talep vardır. "Cazip donörler kataloğundan bir çocuk seçme"yi öneren şirketler ve ceninin genetik kodu-

nu müşterilerin siparişleri üzerine oluşturan klinikler, ilgili müşterilerin kıtlaşacağından ya da işlerin azalacağından çekinmemelidir.

Özet olarak: Cinsellik ile üreme arasında geniş ölçüde gözlemlenen ayrılık desteklenmektedir. Modern akışkan yaşam ortamının ve seçilmiş strateji olarak tüketiciliğin ortak bir ürünüdür bu; üstelik, "toplumun yarattığı sorunlara biyografik çözümler aramayı" (Ulrich Beck) hedefleyen tek mevcut üründür. Üreme ve doğurma sorunlarının cinsellik alanından çekilmesine ve bunların, cinsel faaliyetten tamamen farklı kuralların ve mantığın yönettiği bambaşka bir alana yerleştirilmesine yol açan şey, bu iki faktörün bileşimidir. *Homo sexualis*'in yitimi aşırı ölçüde belirlenmiştir.

Çağımızda egemen olacak modeli adeta öngören Erich Fromm "cinsellik olarak cinsellik"in (ortodoks işlevleri hesaba katılmadan uygulanan, "bağımsız olarak" cinselliğin) cazibesini açıklamaya kalkıştı ve -fazlasıyla insani olan- "tam kaynaşma yönündeki ateşli arzu"ya "birlik yanılsaması" aracılığıyla (aldatıcı) cevap verme niteliğinden söz etti.[2] Birlik; çünkü kadınların ve erkeklerin zaten acısını çektikleri yalnızlık ya da gelecekteki korkudan kaçma konusunda umutsuzluğa kapıldıklarında sabırsızlıkla aradıkları şey tam da budur. Yanılsama; çünkü orgazmın doruğundaki kısa anda erişilen birlik, "kişileri önceki kadar yabancı, önceki kadar tek başlarına bırakır", öyle ki "aralarındaki mesafeyi, başlangıçtakinden daha keskin hissederler." Bu rolde cinsel orgazm "alkolizmden ve uyuşturucu müptelalığından pek farklı olmayan bir işlev edinir." Bu da onlar gibi yoğundur, ama "geçici ve sürelidir."[3]

2) Erich Fromm. *The Art of Loving* (1957; Thorsons, 1995).
3) *Age.*, s. 41-43, 9-11.

Birlik yanıltıcıdır ve deneyim sonuçta ketleyici olup çıkacaktır, diyor Fromm, çünkü birlik aşktan ayrıdır (şunu demek istiyorum: *fürsein* tarzı ilişkiden, yani partnerin rahatlığına yönelik, bilinçli olarak kalıcı ve süresiz bir bağlanmadan ayrıdır). Fromm'a göre, cinsellik ancak aşkla bağlantısı sayesinde –geçici, dalavereci ve sonuçta özyıkıma yönelik bir kaynaşma *izlenimi* yerine– *sahici* kaynaşmanın aracı olabilir. Cinselliğin sahip olduğu birlik yaratma kapasitesi ne olursa olsun, bu kapasiteyi aşkla olan birliğinden çekip alır.

Fromm'un yazılarından bu yana cinsellik yaşamın diğer alanlarından iyice tecrit oldu.
Günümüzde cinsellik bu "saf ilişki"nin özüdür, hatta belki de sessiz/gizli arketipidir (hiç kuşku yok ki bir tezattır bu: İnsan ilişkileri *Lebenswelt*'in [yaşam dünyası] en ücra köşe bucağını doldurma, talan etme ve dönüştürme eğiliminde olduğundan, kesinlikle "saf" değildirler). Bu, Anthony Giddens'a göre, insan partnerliğinin egemen hedefi/ideali olup çıkmıştır. Cinsellik artık özerk ve kendi kendine yeterli olmalıdır, "kendi ayakları üzerinde durmalı"dır, başlı başına verebileceği tatminin çapına göre değerlendirilmelidir (medyanın şişirdiği beklentilerin genellikle çok uzağında olsa bile). Hüsran yaratma kapasitesi ile şifa bulacağı umulan ayrılık duygusunu şiddetlendirme kapasitesinin güçlü bir şekilde artmasına şaşmamak gerekir. Büyük bağımsızlık savaşında cinselliğin zaferi, olsa olsa, çok pahalıya mal olan bir zaferdir. Mucizevî reçete, iyileştireceğini vaat ettiği hastalıkları ve ıstırapları aynı ölçüde, hatta daha da fazla üretiyor gibidir.

Bu öksüz ve yitik durum, kısa süre için, patriarkal, püriten –ne yazık ki daima püriten!–, neşe kaçıran ve ikiyüzlü top-

lumun hapishanesinden cinselliğin nihai kurtuluşu olarak kutlandı.

Nihayet saftan da daha saf bir ilişki, hazdan ve sevinçten başka amaca hizmet etmeyen bir buluşma söz konusuydu artık. Koşulsuz bir düşsel mutluluk, yan etkilerinden korkmayan, sonuçlarını neşeyle unutan bir mutluluk, "tamamen memnun kalınmadığı takdirde ürünün geri alınıp paranın eksiksiz iade edileceği" türde bir mutluluk: Tıpkı tüketim toplumunun popüler irfanı ve pratiğinde tarif edildiği gibi, özgürlüğün eksiksiz cisimleşmesi söz konusuydu.

Cinselliğin bu şekilde özgürleşmesi çok iyidir, hatta belki de yüceltici, tamamen harikuladedir. Işin can sıkıcı yanı, yüklerden bir kez kurtulduktan sonra, dengede durmak için ne yapılması gerektiğini bilmek gerekir; artık çerçeve yoksa biçim nasıl korunur. Uçarken hafiflik nefistir, ama dümensizlik bir eziyettir. Değişim mutluluktur, değişkenlik güçlüktür. Peki ya cinselliğin dayanılmaz hafifliği?

Volkmar Sigusch pratisyen bir terapist; her gün "saf seks" kurbanlarıyla karşılaşmakta, onların şikâyetlerini kaydetmekte; uzmanların müdahalesini gerektiren ıstırapların listesi dayanılmazcasına uzayıp gitmekte. Sonuçları karamsar olduğu kadar akla yatkın da.

"Günümüzde moda olan bütün mahrem ilişki biçimleri, vaktiyle evli çiftler arasındaki aşkı, ardından da serbest aşkın taktığı aynı sahte mutluluk maskesini takmaktadır (...). Daha yakından bakarak ve bu maskeyi çekip çıkartarak, giderilmemiş özlemler, lime lime olmuş sinirler, hayal kırıklığına dönmüş aşklar, ıstıraplar, korkular, yalnızlık, ikiyüzlülük, bencillik ve tekrarlanan kompülsiyonlar keşfettik (...). Riyazet, monogami ve rastgele cinsel ilişkiler, bunların hepsi

hiçbirimizin bilmediği şehvetin özgür varoluşundan bin fersah uzaktadır."[4]

Teknik sorunlar duygularla bağdaşmamaktadır. Performansa yoğunlaşmak –geçici ya da fiziksel– vecde hiç yer bırakmaz. Fizik, metafiziğe varmaz. Seksin baştan çıkarıcı gücü duygudan, vecdden ve metafizikten kaynaklanıyordu vaktiyle; günümüzde de bundan kaynaklanabilirdi, ama gizem yok artık, dolayısıyla arzular tatmin olmamaya mahkûm... ...

Cinsellik bedenin içinde fizyolojik bir olayı temsil ettiğinde ve "şehvet" hoş bir fiziksel durum dışında pek az şeyi hatırlattığında, cinsellik gereksiz, yararsız, can sıkıcı ve rahatsız edici aşırı yüklerden kurtulmuş olmaz. Tersine, *aşırı-yüklü* olur. Eylem kapasitesini aşan umutlarla dolu olur.

Sonuçta, cinselliğin aşkla, güvenlikle, kalıcılıkla, soyunsürmesi-yoluyla-ölümsüzlükle olan yakın ilişkisi, vaktiyle sanıldığı, hissedildiği ya da suçlandığı kadar gereksiz ve kısıtlayıcı değildir. Cinselliğin yaşlı ya da demode olduğu söylenen yol arkadaşları, belki de onun (performansı teknik bakımdan yetkinleştirmek için değil, tatmin etme potansiyeli bakımından gerekli) destekleriydi. Belki de cinselliğe özgü bir yığın çelişkinin, "her koşul"un yokluğunda da varlığında da çözümlenmekten (hafifletilmekten, durdurulmaktan, yansızlaştırılmaktan) başka şansı yoktur. Belki de bu koşullar kültürel bir hatanın ya da yanlış anlamanın işareti olmaktan ziyade kültürel dirayetin koşullarıdır.

Modern akışkan rasyonellik hafif giysiler önerir ve çelik mahfazaları reddeder.

Kalıcı bağlanmaları, modern akışkan akıl baskı olarak görür; kalıcı bağlanmayı sakat bırakan bağımlılık olarak görür. Bu akıl uzamsal ya da zamansal bağlanma hakkı tanımaz.

4) Sigusch, "The neosexual revolution".

Tüketicilerin modern akışkan rasyonelliği bunları ne zorunlu ne de yararlı olarak doğrulayabilir. Bağlar ve bağlanımlar insan ilişkilerini "murdar" kılar –tıpkı tüketilen nesnenin hemen tatmin ettiğini ve aynı ölçüde hemen eskidiğini varsayan her tüketimi murdar kılacakları gibi. "Murdar ilişkiler"in avukatları jüri üyelerini ikna etmekte ve onların onayını kazanmakta güçlük çekecektir.

Sigusch, "rasyonelliğin elinden kurtulan istek ve arzular"ın –bir intikam duygusunun harekete geçirmesiyle– er geç yeniden ortaya çıkacağı kanaatindedir ve o zaman, "tarihin ve politikanın iliklerine varana dek çürüttüğü ebedi değerlerle ve doğal içgüdülerle ilişkili kavramlara başvurmadan" buna karşılık vermemiz mümkün olmayacaktır.

Bununla birlikte, Sigusch'un öngördüğü ya da duyurduğu gibi, eğer bu meydana gelecekse, cinselliğe ve cinsel edimlerden haklı olarak beklenebilecek şeylere dair yeni bir vizyondan fazlasını gerektirir. Cinselliği tüketici rasyonalitesinin egemenliğinden kurtarmak gerekecektir. Belki de daha fazlası: Tüketici rasyonalitesinin, insan yaşamı stratejileri ve motivasyonları üzerinde günümüzde kurduğu egemenliğinden yoksun kalması (ve bunu yitirmesi) gerekecektir. Bununla birlikte bu, öngörülebilir bir gelecekte meydana gelmesini mantıken bekleyebileceğimiz bir şey değildir.

"Rasyonelliğin" (daha doğrusu, tüketicinin modern, akışkan rasyonelliğinin) "elinden kurtulan istek ve arzular" cinselliğe –homojen bir şekilde– ayrılmazcasına bağlıydı, çünkü cinsellik, bütün diğer insan faaliyetleri gibi, üretici bir yaşam modeliyle kaynaşmıştı.

Bu modelin bağrında, "ölüm bizi ayırana kadar" tarzı aşklar, sonsuzluğa götüren köprüler, "risk almaya" rıza göstermek ve geri dönüş olasılığı olmadan bağlanmak eksik değildir –hele

hele bunlar kısıtlayıcı ya da baskıcı olarak algılanmaz kesinlikle. Oysa bunlar *Homo Faber*'in "doğal içgüdüler"ini oluşturuyorlardı, tıpkı *Homo Consumens*'in bir o kadar "doğal" içgüdülerinin zıddı olmaları gibi. Hiçbir durumda "irrasyonel" de değildiler. Tersine, *Homo Faber*'in rasyonelliğinin zorunlu ya da gerekli tezahürleri ve donanımlarıydılar. Aşk ve üreme niyeti *Homo Faber*'in cinsellikteki zorunlu yol arkadaşlarıydılar; tıpkı yaratmaya katkıda bulundukları kalıcı birliklerin cinsel faaliyetlerin "temel ürünler"i olmaları gibi –yoksa bunlar "yan etkiler" değildi, atık ya da israf hiç değildi.

Her kârın zararı vardır. Her başarının bedeli vardır.

Maruz kalınan yitim ve ödenen bedeller hatırlandığında ya da anıldığında yaşanan bütün dehşete ve mide bulantısına rağmen, bizi en fazla rahatsız eden ve acı veren şey günümüzün yitimleri ve yarın ödenecek bedellerdir. Hangilerinin daha az katlanılır olduğunu keşfetmeye çalışmak için geçmişin ve şimdinin bahtsızlıklarını kendi aralarında kıyaslamak hiçbir işe yaramaz. Her eziyet kendi döneminde vurur ve eza çektirir.

Homo Sexualis'in günümüzdeki kaygıları *Homo Consumens*'inkilerdir. Bunlar birlikte doğmuştur. Eğer bir gün çekip gideceklerse, birlikte yola çıkacaklardır.

Cinsel kapasite *Homo Faber*'in insan ilişkilerinin inşası ve bakımı için kullandığı aletti.

İnsan ilişkileri şantiyesinde kullanılan cinsel ihtiyaç/arzu *Homo Sexualis*'i görev yerinde kalmaya ve işin tamamlanıp bitmesine göz kulak olmaya itti. İnşaatçılar (her bina için olduğu gibi) çabalarının sonucunun kalıcı, sağlam ve (idealde, sonsuza dek) güvenilir olmasını diliyorlardı.

Çoğu zaman, öngörülen sakin(ler)in duygularından kuşku duyacak denli kendi tasarım güçlerine güveniyorlardı.

Sonuçta, saygı, özen kılıcının iki keskin tarafından biridir, diğeri ise baskıdır. İlgisizlik ve küçümseme iki engeldir; çok sayıda ciddi etik niyet gelip bunlara çarpıp başarısızlığa uğramıştır; ahlaki ben'lerin bu engellerin arasından kazasız belasız geçebilmesi için uyanık olmak ve denizcilik becerisi gerekir. Şunu da belirtmeden geçmemeli ki, ahlak –Öteki'nin sorumluluğunun dikte ettiği ve bir kez üstlenildiğinde eyleme geçilen bu *Fürsein*–, bütün etkileyici görünümlerine ve karmaşalarına, pusularına ve ihanet dolu sapmalarına rağmen, *Homo Faber* için sipariş üzerine yapılmıştı.

İnşa görevinden kurtulmuş ve inşaat çabaları karşısında hınç dolu olan *Homo Consumens* cinsel güçlerini özgün ve yaratıcı biçimde sergileyebilir. Yine de *Fürsein* bu biçimlerden biri değildir.

Tüketicilik malların *birikimiyle* ilgili değil (mal yığan kişi ağır valizlere ve darmadağınık evlere de katlanmalıdır), bunların *kullanımıyla* ilgilidir; başka mallara ve onların kullanımına yer açmak için kullandıktan sonra bunlardan *kurtulmanın* yollarıyla ilgilidir.

Tüketici yaşamı hafifliği ve hızı öne çıkarır; tıpkı bunların teşvik etmesi ve acele ettirmesi umulan yenilik ve çeşitlilik gibi. *Homo Consumens* yaşamında başarıyı ölçen şey satın alınanların hacmi değil bunların devir hızıdır.

Malların önemi, genellikle, tüketici için yararlılıklarından sonra da varlığını sürdürür. Bununla birlikte, eğer defalarca kullanılırsa, satın alınan mal çeşitlilik arayışını engeller ve her kullanımda, yenilik cilası kabuk kabuk kalkar ve yok olur. Maddi olanaksızlıktan dolayı, artık yeni ve hiç denenmemişlik duygusu vaat etmeyen mallar kullanmaya devam etmeye mahkûm olanların vay haline! Aynı nedenle, görünürde bitip tükenmez çeşit çeşit mallar arasından seçim yapabilmek yeri-

ne tek bir mala mahkûm olanların da vay haline! Bu insanlar tüketiciler toplumundan dışlanmışlardır, kusurlu, uygunsuz ve yeteneksiz tüketicilerdir, tek kelimeyle şapa oturanlardır; tüketici şölenlerinin bolluğu ortasında kadidi çıkmış açlardır.

Mallarına uzun süre bağlanmaya ihtiyaç duymayanlar ve sıkıntının yerleşmesine izin vermeyenler elbette baskın çıkıyorlar. Tüketiciler toplumunda, hokkabazlar başarının cisimleşmiş halidir. Tüketim malları sağlayanlardan nefretin ifadesi olmasaydı eğer, yazgılarına ve doğalarına sadık tüketiciler mal satın almak yerine kiralama alışkanlığı edinirdi. Temel ürünlerin satıcılarının tersine, kiralama şirketleri, kiralanan malları son moda ürünlerle düzenli olarak değiştirmeyi vaat ederek ayartıyorlar. Satıcılar, kendilerini mağlup ilan etmeyi reddederek, müşteri "tamamen tatmin olmamışsa" ve satın alınmış mallar, diyelim on gün içinde geri verilirse (tatminin bu kadar çabuk buhar olup uçmayacağını umarak) müşteriye geri ödeme vaat ediyorlar.

Cinselliğin "arınması," cinsel pratiğin satın alma/kiralamanın bu sofistike modeline uyum sağlamasına yöneliktir. "Saf cinsellik" güvenilir bir geri ödeme garantisi anlamı da taşır –"saf anlamda cinsel buluşma"nın partnerleri kendilerini ancak o zaman güvende hissedebilir, bağlanmalarının nazik kırılganlığının karşısına "hiçbir koşul" çıkarılmadığını bilirler.

Maharetli bir reklamcılık stratejisiyle, "tehlikesiz cinsellik"in yaygın anlamı yakın dönemde prezervatif kullanımına indirgendi. Bu slogan, cinsel serüvenlerini arzu edilmeyen (çünkü denetlenemeyen) sonuçlara karşı güvence altına almak isteyen milyonlarca kişideki duyarlı bir tele dokunmamış olsaydı, böylesine bir ticari başarı kazanamazdı. Muhtemel alıcılara zaten musallat olmuş ya da ürünün potansiyeline cevap olarak yaratılmış kaygılara aranan çözüm olarak bir ürünü sunmak, sonuçta genel bir reklam stratejisidir.

Çoğu zaman, öne çıkartılan model bütünün yerine bir bölümünü koyar; satışlar ürünün şifa kapasitesinden kesinlikle çok daha yüksek olan kaygı rezervlerinden yarar sağlarlar. Kuşkusuz ki, prezervatif takmak cinsel partnerleri HIV enfeksiyonundan korur. Ama bu, *Homo Sexualis*'i cinselliğin "tehlikesiz" olmasını istemeye yönelten cinsel buluşmaların çok sayıda öngörülemez ve hesaba katılmamış sonuçlarından biridir. Titizlikle idare ediliyor olsa bile, daracık bir limanı terk edince, sonra da haritasız pusulasız, bilinmeyen sulara doğru dümen kırınca, AIDS'in keşfi dağınık ve anonim korkuların odak noktasını ve yaftasını sağlamadan çok önce de cinsellik gerçekten "tehlikeli" hissediliyordu.

Korkuların en dehşetlisi cinsel buluşmanın muğlaklığından kaynaklanır: Bir ilişkinin ilk adımı mıdır, yoksa zirvesi ve son durağı mıdır? Anlamlı bir silsilenin bir evresi midir, yoksa tek bir evre midir? Bir amacı hedefleyen bir araç mıdır yoksa bağımsız bir eylem midir? İstediğimiz kadar deneyelim, bedenlerin hiçbir birliği toplumsal çerçeveden kaçamaz ve toplumsal varoluşun diğer veçheleriyle her türlü ilişkiden kurtulamaz. Eski toplumsal mevkisinden ve toplumsal olarak üstlenilmiş anlamlarından kurtulan cinsellik, modern akışkan varoluşun temel felaketi haline gelecek olan çetin ve dehşet verici belirsizliği bünyesinde toplamıştı.

Cinsel partnerlerin hakları kaygının temel yeri oldu. Bedenlerin birleşmesi ne tür bir bağlanmayı beraberinde getirir? Bu, partnerlerin geleceğini nasıl bağlamaktadır? Cinsel buluşma hayatın diğer faaliyetlerinden ayrılabilir mi, yoksa bunların üzerine boca olup bunlara iyice nüfuz edip dönüştürür mü? (buna eğilim gösterir mi, imkân bulabilir mi?)

Başlı başına cinsel birleşme geçicidir: Partnerlerin yaşamında bir *epizottur*. Milan Kundera'nın gösterdiği gibi, bir epizot, "ne kendinden öncekinin zorunlu sonucu ne de ken-

dinden sonrakinin sebebidir."[5] Sterillikle birlikte bu lekesiz döllenme, temelde bulaşıcı olmama, bir epizodun güzelliğini oluşturur –ve dolayısıyla, şunu da ekleyebiliriz, epizot olarak kaldığı sürece cinsel bir buluşmanın da güzelliğidir. Bununla birlikte, sıkıntı şudur: "Tamamen epizodik bir olayın, günün birinde beklenmedik bir şekilde başka olayların nedeni haline gelebilecek bir potansiyel içermediğini kimse garanti edemez." Kısacası: "Hiçbir epizot *a priori* sonsuza dek bir epizot kalmaya mahkûm değildir." Hiçbir epizot sonuçlarından muaf değildir. Bunun sonucu olan güvensizlik de ezelidir. Belirsizlik asla tamamen ve geri dönüşsüzce ortadan kalkmaz. Ancak belirsiz bir süre kesintiye uğratılabilir –ama bu kesinti bile kuşkularla doludur ve dolayısıyla sıkıcı bir güvensizlik kaynağı olur.

Evliliğin, tesadüfî buluşmanın reddettiği sonuçsallığın kabulü olduğu ileri sürülebilir (en azından, evlilik süresi boyunca bunu kabul etme niyetinin ilanıdır).

Bu durumda, muğlaklık çözümlenmiştir ve belirsizliğin yerine bir kesinlik almıştır; buna göre, edimlerin önemi sürelerini aşar ve bu edimler belki de nedenlerinden daha uzun sürecek sonuçlar taşımaktadır. Partnerlerin yaşamında belirsizliğe yer yoktur ve evliliğin bitimi öngörülmedikçe belirsizliğin geri dönüşü yasaklanmıştır.

Ama birçok partnerin aşırı bulacağı bu evlilik bedeli olmaksızın da belirsizlikten kurtulunamaz mı? Kundera'nın ileri sürdüğü gibi, epizodun fiilen bir epizot olduğundan asla kesin olarak emin olunamadığı takdirde, bu imkânsızdır. Bununla birlikte, her zaman denenebilir, denenir de; durum ne kadar uygunsuz görünse de, şartları lehimize döndürmeye çalışmaktan kaçınamayız.

5) Milan Kundera, *Immortality*, çev.: Peter Kussi, Faber, 1991, s. 338-339.

Söylenenlere bakılırsa Parisliler bu yönde başkalarından daha fazla çaba gösterirler, hem de daha büyük bir maharetle. Paris'te eşdeğiştiricilik (cinsiyetler arasındaki yeni eşitlik dikkate alındığında, patriyarkalizmi hatırlatan, İngilizcedeki eskice *wife-swapping* kavramının siyaseten doğru dengi) rağbette gözükmektedir; en gözde, herkesin dilindeki eğlencedir.

Eşdeğiştiriciler bir taşla iki kuş vurmaktadır. Öncelikle, evlilik bağlarının etkisini biraz gevşetmektedirler; sonuçlarını daha az etkili kılmayı ve beklentilerin özgül muğlaklığının yarattığı belirsizliği de daha az rahatsız edici kılmayı kabullenirler. Ardından, cinsel buluşmanın hercai ve dolayısıyla potansiyel olarak öfkelendirici sonuçlarını savuşturabilmek için kendilerine güven veren ortaklar bulurlar; ilgili taraflar, olaya tamamen katılmış olduklarından ve epizodun çerçevesinden taşmasını engellemeyi arzu ettiklerinden, elbette bu savuşturmaya katılacaklardır.

Herkesin bildiği gibi, cinsel epizotlarda bolca bulunan belirsizlik hayaletini geri püskürtme amaçlı bir strateji olan eşdeğiştiricilik, "yarını olmayan ilişkiler" ve diğer tesadüfî ve geçici buluşmalar karşısında hissedilir bir avantaja sahiptir. Arzu edilmeyen sonuçlardan korunma burada ötekinin görev ve kaygısıdır ve en kötü durumda bile tek başına bir teşebbüs değil, güçlü ve sadık müttefiklerin paylaştığı bir görevdir. Eşdeğiştiriciliğin "evlilik dışı zina" karşısındaki üstünlüğü çok barizdir. Eşdeğiştiricilerden hiçbiri ihanete uğramaz, çıkarları tehdit altında değildir ve Habermas'a ve onun ideal "deforme olmamış iletişim" modeline göre, herkes birer katılımcıdır. Dörtlü ilişki (altılı, sekizli vs. –ne kadar çoksa o kadar iyi...), bilindiği gibi üçlü ilişkinin muzdarip olduğu bütün felaketler ve kusurlardan azadedir.

Girişimin hedefi ve kozu güvensizlik hayaletini kovmak olduğunda beklenebileceği gibi, eşdeğiştiricilik kendi geçer-

liliğini sözleşmeli kurumlarda ve yasanın desteğinde arar. Bir kulübe katılarak, bir form doldurarak, kurallara uyma sözü vererek (diğerlerinin de aynı şeyi yaptığı umularak) ve kuruma girişinizin garantisi olacak bir kart edinerek ve orada ancak oyuncu ve avlarla karşılaşacağınıza emin olarak eşdeğiştirici olursunuz. Bu kulüpte karşılaşılabilecek herkes hedeflerin ve kuralların bilincinde olduğundan, hedeflere ve kurallara uyma sözü verdiğinden, her tartışma, şiddete her başvuru, ötekinin rızasını elde etmeye yönelik her yaklaşım, her baştan çıkarma teşebbüsü ve kesin olmayan sonuçlarla malul diğer tuhaf ve geçici hazırlıklar gereksiz kalır.

En azından böyle görünür, bir an için. Eşdeğiştirme anlaşmalarının, vaktiyle kredi kartlarının vaatleri gibi, istekleri bekleme mefhumundan kurtarması mümkündür. En yeni teknolojik yenilikler misali, istek ile bunun tatmin edilmesi arasındaki mesafeyi ortadan kaldırırlar, birinden diğerine geçişi hızlandırıp yükü hafifletirler. Aynı zamanda, partnerlerden birinin, epizodik buluşmanın imkân tanıdığından daha fazla yarar talep etmesini de engelleyebilirler.

Peki, *Homo Sexualis*'i kendisine karşı da koruyabilirler mi? Kulübe yapılan bir ziyaret doyurulmamış özlemleri, aşk hüsranlarını, yalnızlık ya da acı çekme korkularını, ikiyüzlülüğü ya da suçluluğu unutturabilir mi? Orada yakınlık, sevinç, şefkat ve gurur bulunabilir mi? Tamamen iyi niyetli bir ziyaretçi şöyle diyecektir: "Seks bu, salak; bu saydıklarınla hiç alakası yok!" Ama eğer bu kişi haklıysa, cinselliğin ne önemi var? Daha doğrusu, Sigusch'un sözleriyle tekrarlarsak, cinsel faaliyetin özü anlık bir haz elde etmeyse eğer, "o zaman yapılan şey önemli değildir artık, yalnızca vuku bulması önemlidir."

Judith Butler'ın *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*[6] adlı çok etkili eseri üzerine yaptığı yorumda Sigusch şunu saptar: "Toplumsal cinsiyetler arasındaki farklılık söyleminde üslubu belirleyen kadın teorisyenlere göre, cinsellik ve toplumsal cinsiyetler tamamen kültür tarafından belirlenmiştir, doğal doğadan bütünüyle yoksundurlar, dolayısıyla değiştirebilir, geçicidirler, hatta tersine bile çevrilebilirler."

Bununla birlikte doğa-kültür karşıtlığı, günümüzdeki cinsellik/toplumsal cinsiyet açmazındaki ikilemlerin yerleştirileceği en iyi çerçeve gibi gözükmemektedir. Anlaşmazlık nedeni, çeşitli türde cinsel eğilim/tercih/kimliklerin ne ölçüde esnek, değişebilir ve öznenin tercihine bağlı olduğuyla ilgilidir; ama kültür ile doğa arasındaki karşıtlıklar, keza "tercih sorunu" ile "insanlar bunu engelleyemez ve hiçbir şey yapamaz" arasındaki karşıtlıklar, modern tarihin büyük bölümünde ve yakın dönemde olduğu gibi çakışmazlar. Popüler söylemde kültür, değişiklik yapılamayacak ve yapılmaması gereken (risk alarak buna kalkışılan durumlar hariç), kimliğin miras alınan bölümünü temsil etmektedir, oysaki geleneğin "doğal" (kalıtımsal, genlerle aktarılan) diye sınıflandırdığı özellik ve öznitelikler, genellikle insan manipülasyonuna tabiymiş gibi gösterilmiştir ve dolayısıyla bir tercih meselesidir; tüm diğer tercihler gibi, bu tercihte bulunan kişi de kendini sorumlu hissetmelidir ve başkaları tarafından da sorumlu olarak görülmelidir.

Bundan böyle, ("cinsel kimlik" diye dile getirilen) cinsel tercihlerin "doğa vergisi" ya da "kültürel yapım" olmasının pek önemi yoktur. Gerçekten önem taşıyan şey, çok sayıda cinsel kimlikten hangisinin (ya da hangilerinin) kendisine en uygun olduğunu belirlemenin *Homo Sexualis*'e düşüp düşme-

6) Judith Butler, *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex* (Routledge, 1993)

diğidir. Ya da "doğduğu yer"e bağlı *Homo Sapiens*'te olduğu gibi, bu yazgıyı kucaklayıp bu değişmez yazgıyı kişinin vazifesi yapan bir yaşam sürmeye mecbur olup olmadığıdır.

Homo Sexualis'in günümüzdeki müşkül durumunu ifade etmek için seçilen sözcükler ne olursa olsun, uygun/arzulanan cinsel kimliğe erişmenin doğru yolunun, genetik ve tıbbi müdahaleler ya da insanın kendi kendisini eğitmesi ve keşfetmesi olduğu kabul edilsin ya da edilmesin, işin özünü, benimsenen cinsel kimliklerin "değişebilirliği", geçiciliği, nihai olmaması teşkil etmektedir hâlâ. Yine bu nedenle, *Homo Sexualis*'in yaşamı kaygıyla doludur. Bir yalanın ya da bir hatanın yaşandığına dair –bir süreliğine uykuda olsa da– daima bir şüphe vardır. Temel bir şeyi unutmuş, kaçırmış, ihmal etmiş, denememiş, araştırmamış olmaya dair bir şüphe hep vardır; kendi sahici benliği için yaşamsal olan bazı yükümlülükleri yerine getirmemiş olmaya, ya da bazı meçhul mutluluk olasılıklarının zamanında dikkate alınmadığına ve ihmal etmeye devam edildiği takdirde sonsuza dek kaybolma riski taşıdığına dair bir şüphe de hep vardır.

Homo Sexualis sürekli olarak eksiklik ve tatminsizlik durumunda kalmaya mahkûmdur; hatta geçmişte olsa cinsel ateşin hızla sönmüş olacağı ama günümüzde bedeni kuvvetlendiren mucizevî rejimler ile olağanüstü ilaçların ortak çabaları sonucunda en iyi şekilde yeniden parlayacağı bir yaşta bile... Bu yolculuğun sonu yoktur, her durakta güzergâh yeniden oluşturulur ve nihai varış yeri yolculuk boyunca meçhul kalır.

Cinsel kimliğin yeterince tanımlanmamış olması, tamamlanmamışlığı ve ereksellikten-yoksunluğu (tıpkı bizim modern akışkan çevremizdeki tüm diğer kimlik veçheleri gibi), kuvvetli, anti-trankilizan tek bir süper-ilaçta bir araya gelmiş zehri ve panzehiri oluşturur.

Bu müphemliğin bilincinde olmak sinir bozucudur ve kaygıya son vermez; ancak bir an silinebilir ama asla tamamen yok olmayan bir belirsizlik yaratır. Bu durum, seçilmiş/erişilmiş bütün koşulların özelliğine ve hikmetine kuşku bulaştırır. Ama aynı zamanda hayal kırıklığı ya da yenilgiden doğacak aşağılanmaya karşı bir korumadır da. Öngörülen mutluluğun gerçekleşememesinin suçunu, seçimin sunduğu olanakları değerlendirememeye değil de seçimin yanlışlığına yükleme olasılığı hep vardır. Tatmin aranan yoldan her zaman vazgeçip yeniden başlanabilir, hatta ihtimaller cezbediciyse, sıfırdan yola çıkılabilir.

Zehir ile panzehirin bileşik etkisi *Homo Sexualis*'i daimi hareket halinde tutar ve "bu cinsellik biçimi bana vaat edilen tarifsiz deneyimi sağlayamadı" ile "tanık olduğum ve duyduğum diğer biçimler elimin altında; kararlı olup elimden geleni yapmak yeter" arasında çekiştirilip durur.

Homo Sexualis bir durum değildir, daimi ve değişmez bir durum hiç değildir, bir süreçtir, deneme ve yanılmalarla, riskli keşif yolculuklarıyla ve sayısız yanlış adım arasına serpiştirilmiş tek tük keşiflerle, bir fırsatı kaçırmanın üzüntüsü ile pek yakındaki zevklerin neşesiyle doludur.

"Uygarlaşmış"[7] cinsel ahlak üzerine denemesinde Sigmund Freud uygarlığın, büyük ölçüde, insanın cinsel içgüdülerini "yüceltme" kapasitesinin sömürülmesine ve harekete geçirilmesine dayandığını ileri sürer: "Başlangıçta cinsel olan bir hedefi bir diğeriyle değiş tokuş etmek" -özellikle toplum yararlı hedeflerle.

7) Sigmund Freud, "'Civilized' sexual morality and modern nervousness" (1907). Buradaki alıntı 1959 tarihli James Strachey'in Standart Edisyon'undandır.

Bu sonuca ulaşmak için, (hem öz-erotik hem de nesne-erotik) cinsel içgüdülerin "doğal" mecrası bastırılır –ya tamamen ortadan kaldırılmış ya da kısmen engellenmiştir. Sonra, atıl ve kullanılmamış cinsel itki, toplumsal olarak inşa edilmiş yollarla, toplumsal olarak inşa edilmiş hedeflere doğru yönlendirilir. "Nitekim kültürel faaliyetler için kullanılabilecek güçler, *sapkın* olarak adlandırılan bu cinsel uyarı öğelerinin bastırılmasıyla elde edilir büyük ölçüde."

Derrida'dan sonra, bu sonuncu önermede kaçınılmaz bir döngüsellik olduğundan kuşku duymamız bağışlanabilir. Bazı "cinsel uyarı öğeleri"ne "sapkın" denmesinin sebebi, ortadan kaldırılmaya direnmeleri ve kültürel (yani övgüye değer) faaliyet olarak tanımlanan şeyde kullanılamaz olmalarıdır. Yine de modern akışkan ortamın içine dahil olan *Homo Sexualis* için daha da önemli olan şey, cinsel içgüdülerin "sağlıklı" ve "sapkın" tezahürlerini ayıran sınırın gayet flu olmasıdır. Cinsel faaliyetin bütün biçimleri müsamaha görmekle kalmaz, çoğu zaman herhangi bir psikolojik rahatsızlık karşısında sağaltıcı terapi olarak da önerilir; keza bireysel mutluluk arayışında meşru yol olarak kabulü giderek artmaktadır ve herkes bunları alenen sergilemeye teşvik edilmektedir. (Herkesin hemfikir olduğu üzere, pedofili ve çocuk pornografisi belki de günümüzde hâlâ sapkın olarak tanımlanan tek cinsel itki tezahürüdür. Gelgelelim bu konuda, Sigusch acı ama doğru bir yorum getirmektedir: Bu kadar olağandışı bir fikir birliğinin sırrı belki de çocuk pornografisine karşı koymanın "vaktiyle şiddetin çarklarını yağlayarak bunca etkinlikle işlemesini sağlamış olan hümanizmanın yağını harcamamızı gerektirmesi"dir. "Bununla birlikte, gerçekten de çocukların yaşamını kurtaracak tasarılardan yana kişilerin sayısı son derece azdır, zira bu iş, konforu azaltıp paraya mal olmasının yanı sıra, farklı bir yaşam tarzını benimsemeyi de gerektirir.")

Modern akışkan çağımızda, yerleşik iktidarlar "iyi" cinsellik ile "sapkın" cinsellik arasındaki sınırı çizmeyi pek dert ediyor gibi görünmemektedir. Belki de bunun nedeni, cinsel enerji fazlalıklarının "uygarlaştırıcı davalar"ın (siz bunu üreticiler toplumunun işlevsel rutin tutumları üzerindeki disiplin üretimi olarak okuyun) hizmetine konulma talebinin gitgide azalmasıdır –Freud'un, geçen yüzyılın başında keşfetme şansının pek olmadığı, tasavvur etme ihtimalinin ise çok daha zayıf olduğu bir sapmadır bu.

Cinsel boşalmanın karşılığı olarak sunulan "topluma yararlı" nesnelerin "kültürel davalar" kisvesine bürünmesinin gereği yok artık; özgül ya da yapma cinselliklerini gururla ve özellikle de büyük bir kârla teşhir ediyorlar. Arabaların montaj zincirini işler durumda tutmak için cinsel enerjinin yüceltilmesinin gerekli olduğu dönemden sonra, bu enerjinin güçlendirildiği, mevcut boşalma tarzlarından istediğini seçmekte özgür bırakıldığı ve başıboş kalmaya teşvik edildiği bir dönem gelmişti ki böylece montaj zincirini terk eden arabalar cinsel nesneler gibi arzulanabilecekti.

Cinsel içgüdünün yüceltilmesi ile bastırılması arasındaki bağ, yani Freud'un her türlü düzgün toplumsal düzenleme için zorunlu gördüğü koşul, öyle gözüküyor ki parçalanmıştır. Modern akışkan toplum, bastırmaya hiç başvurmadan ya da en azından ölçüsünü radikal biçimde sınırlandırarak, insanın cinsel içgüdüleri yüceltme eğilimini/isteğini sömürmenin bir yolunu bulmuştur. Bu, artık dağınık ve parça parça olan, daima yön değiştiren ve kısıtlayıcı bir baskıdan ziyade, arz edilen cinsel arzu nesnelerinin cazibesiyle yönlendirilen yüceltim sürecinin tedrici olarak bozulmasıyla mümkün olmuştu.

Satılık *communitas*

Nitelik olmadığında selameti nicelikte ararız. Süre yoksa, sizi kurtaracak olan şey değişimin hızıdır.

Kendinizi bu dünyanın akışkanlığı içinde rahatsız hissediyorsanız ve tekerlekler üzerinde gidiyor gözüken çelişik yol işaretlerinin bolluğu arasında kaybolmuşsanız, hizmetlerine hiç bu kadar başvurulmamış olan ve sayıca hiç bu kadar artmamış olan şu uzman danışmanlardan birini ziyaret edin.

Geçmişin kâhin ve astrologları, müşterilerine, yapabileceklerinden ve engelleyebileceklerinden bağımsız olarak, önceden belirlenmiş, şaşmaz kaderlerini okuyorlardı; akışkan modern çağımızın uzmanları ise bu sorumluluğu şaşkın ve apışıp kalmış müşterilerine yıkıyorlar hiç kuşkusuz.

Bu müşteriler kendi kaygılarını yapıp ettiklerinde bulacaklardır ve hataları da tutumlarında aranacaktır (ve şüphesiz ki bulunur da): Kendini yeterince ortaya koyamama, kendine bakmaya ya da kendini didiklemeye yeterince özen göstermeme, ama büyük ihtimalle de yetersiz bir esneklik, eski alışkanlıklara, yerlere ve kişilere çok güçlü bir bağlılık, değişim karşısında coşku yokluğu ve değişim kaçınılmaz olduğunda değişmeyi reddetmek. Danışmanlar, kendini daha fazla değerlendirmeyi, benlik kaygısını daha fazla dert etmeyi, müşterilerin zevke ve tatmine yönelik içsel kapasitelerine daha fazla dikkati önerirler –dolayısıyla, başkaları karşısında daha az "bağımlılık" ve onların dikkat ve özen taleplerine daha az dikkat; gerçekçi yitim ihtimalleri ile akılcı kazanım umutları arasında denge kurulmasında daha fazla mesafe ve istikrar. Bu dersleri çabucak öğrenecek ve bu öğütlere titizlikle uyacak müşteriler genellikle "ne kazanacağım?" sorusunu sorarlar, partnerlerine ve başkalarına "hiç yer vermemeyi", yani uzak

durmayı ve bir kez bağlanıldığında, bağlanmaların sonsuza dek sürmesini safdillikle beklememeyi daha kesin olarak talep ederler.

Yakalanmayın! Sıkı sıkı sarılmayın. Unutmayın ki bağlılıklarınız ve vaatleriniz ne kadar derin ve yoğun olursa riskler de o denli büyük olacaktır. İlişki ağı –üzerinde kaydığımız yolların kasırgası– ile "ağı", yani insana kendini kafeste hissettiren şu kalleş düzeneği birbirine karıştırmayın!

Bütün bu yumurtaları tek bir sepete koymanın budalalığın dik alası olduğunu ise hiç unutmayın!

Cep telefonunuz sürekli çalıyor (en azından böyle olmasını umuyorsunuz).

Ekranda mesajlar birbirini izliyor. Parmaklarınız hiç durmadan oynayıp duruyor: Tuşlara basıyorsunuz, yeni numaralar çevirip çağrılara cevap veriyorsunuz ya da kendi mesajlarınızı yazıyorsunuz. *Bağlı kalıyorsunuz* –sürekli hareket halinde olmanıza rağmen, tıpkı bu çağrı ve mesajların görünmez gönderici ve alıcıları gibi, herkes kendi yörüngesinde hareket ediyor. Cep telefonları hareket halindeki insanlar için yapılmıştır.

Cep telefonunuzu asla gözden yitirmiyorsunuz. Jogging yaparken telefonunuzu yerleştireceğiniz özel bir cep var, bu cep boş olduğunda sanki spor ayakkabılarınızı giymemiş gibi, koşmaya gitmiyorsunuz. Gerçekten de, cep telefonunuz olmadan *hiçbir yere* gitmiyorsunuz ("hiçbir yer"; cep telefonsuz ya da kullanılamayan veya şarjı bitmiş cep telefonlu bir yer için bu deyim gayet uygundur). Cep telefonunuz varken asla *dışarıda* ya da *uzakta* olmazsınız. Her zaman *oradasınızdır* – ama asla tek bir yere kapalı değilsinizdir. Çağrı ve mesajlar ağının bağrında gayet korunaklı bir halde, yara almazsınız.

Çevrenizdeki kimse sizin ayağınızı kaydıramaz ve ne kadar uğraşsalar da, gerçekten önemli hiçbir şey değişmez.

Nerede bulunduğunuzun önemi yoktur, çevrenizdeki insanların kim olduğu ya da onların arasında ne yaptığınızın önemi yoktur. Bir yerle başka bir yer arasındaki, görebileceğiniz ve dokunabileceğiniz insan grubu ile bir diğeri arasındaki farklılık ortadan kalkmıştır, geçersizleşmiştir, içi boşalmıştır. Hareketli nesneler evreninde siz biricik istikrar noktasısınız; (sizin sayenizde!) sizin uzantılarınız da öyle: yani sizin bağlantılarınız. Bağlantıların bağladığı kişilerin yer değiştirmesine rağmen, bağlantılar dokunulmamış kalır. Bağlantılar, hareketli kumların ortasındaki kayalıklardır. Onlara bel bağlayabilirsiniz –ve dayanıklıklarına güvendiğinizden, bir çağrı ya da mesaj alındığı ya da gönderildiği an ayaklarınızın altında vıcık vıcık balçıklı bir zemin olduğundan artık kaygı duymazsınız.

Bir çağrı cevapsız mı kaldı? Bir mesaj gönderilmedi mi? Üzülmeye değmez. Sayısız başka telefon numarası vardır ve elde gayet iyi duran bu küçük şeyin üzerinde birkaç tuşun yardımıyla yazılabilecek mesaj sayısı sınırsız gözükür. Düşünüldüğünde (tabii eğer hâlâ düşünecek zaman varsa), repertuvarın sonuna varmak ya da olası bütün mesajları yazmak son derece imkânsızdır. Yeni bağlantılar her zaman mümkündür – ne kadarının dayanıksız ve örselenebilir olduğunun büyük bir önemi yoktur. Aşınma payının ve hızının da önemi yoktur. *Her* bağlantı geçici olabilir, onların *aşırılıkları* da aynı ölçüde yok edilemezdir. Bu hep süren ağın sonsuzluğu içinde, geçici bağlantıların her birinin çaresiz kırılganlığının tehditlerinden korunmuş hissedebiliriz kendimizi.

Etrafımızdaki kalabalık tadımızı kaçırdığında bu ağın içine her zaman sığınabiliriz. Cebinizdeki bir telefonun varlığının sunduğu imkânlar sayesinde, kalabalıkta öne çıkarsınız –ki

öne çıkmak da söz konusu kalabalığa yapılan üyelik başvurusuna ve giriş koşuluna tekabül eder.

Öne çıkanlardan oluşan bir kalabalık: daha kesin bir ifadeyle bir *sürü*. Birliklerini sağlamak için ne komutana, ne şefe, ne provokatöre ne de hafiyeye ihtiyaç duyan, kendi kendini teşvik eden kişiler toplamı. Hareketli her birimin aynı şekilde hareket ettiği ama hiçbir şeyin ortak yapılmadığı hareketli bir bütün. Bu birimler tek sıraya girmeden uygun adım yürürler. Düzenini koruyan kitle, öne çıkan birimleri kovar ya da ezer –ama sürünün hoş gördüğü tek şey bu birimlerdir.

Cep telefonları sürüyü yaratmadı, ama halihazırdaki gibi –yani sürü halinde– kalmasına katkıda bulunuyorlar. Sürü kendisine hizmet etmeye meraklı Nokia'ları, Ericsson'ları ve Motorola'ları beklemekteydi. Sürünün yokluğunda, cep telefonları neye yarayacaktır ki?

Cep telefonları uzakta kalanların temasa geçmesini, temasa geçenlerin uzakta kalmasını sağlar...

Jonathan Rowe anlatıyor: "1990'lı yılların sonunda, en yeni teknolojilerin patlama yaptığı dönemde, San Francisco'daki tiyatrolar semtindeki bir kafede epeyce vakit geçirdim. (...) Orada defalarca tekrarlanan bir sahneyi gözlemledim. Anne kahvesini tadını çıkara çıkara içiyor. Çocuklar sandalyeleri üzerinde sallanırken keklerini kemiriyor. Baba ise, masanın biraz gerisinde, cep telefonuyla konuşuyor. (...) Bunun bir 'iletişim devrimi' olduğu iddia ediliyor ve işte, burada, teknolojinin merkezinde, bu ailenin üyeleri birbirlerinin gözüne bakmaktan kaçınıyorlar."[8]

İki yıl sonra, yazar kuşkusuz ki bu masanın etrafında dört cep telefonunun bulunduğunu görecektir. Bunlar annenin kah-

8) Jonathan Rowe, "Reach out and annoy someone", *Washington Monthly*, Kasım 2000.

vesini uzun uzun içmesini ya da çocukların keklerini kemirmelerini engellemeyecek. Ama birbirlerinin bakışını uzaklaştırma çabasını da gereksiz kılacaklar: Gözler boş duvarlara çoktan çevrilmiş olacak –ve bakış bu duvarların birinden diğerine çevrildiğinde de hiçbir şey zarar görmüş olmayacak. Zaman içerisinde cep telefonları gözleri, görmeden bakmaya alıştırır.

John Urry'nin gözlemlediği gibi, "ortak varlık ilişkileri daima yakınlık *ve* mesafe, dayanıklılık *ve* hayalgücü içerir."[9] Kuşkusuz; ama üçüncü şahsın sürekli her yerde varlığı –elektronik ağ sayesinde evrensel olarak ve sürekli hazır bulunan "sanal yakınlık"– kefeyi uzaklaşma ve hayalgücü tarafına eğer. "Fiziksel olarak uzak" ile "manevi olarak uzak" arasındaki nihai ayrılığı öngörür (yoksa işaret mi eder?). Birincisi ikincisinin koşulu değildir artık. İkincisi, bundan böyle, her türlü maddi cisimlerin düzenlemelerine kıyasla, çok daha oylumlu, esnek, değişken, baştan çıkartıcı ve macera taşıyıcı, en yeni "maddi temel"e sahiptir. Fiziksel yakınlığın ise manevi uzaklığı etkileme şansı daha azdır...

Urry, elektronik bağlantı kolaylıklarının gereksiz kıldığı yolculukların pek yakında sona ereceğine dair kehanetlerde bulunurken haklıdır. Elektronik olarak temin edilmiş yersizlik, yolculukları geçmiştekinden daha güvenli, daha az riskli ve daha az bıktırıcı kılar –"ülke görmek" deyiminin vaktiyle taşıdığı büyülü gücün sayısız sınırını da ortadan kaldırır. Cep telefonları, maddi ve sembolik bir açıdan, yerin boyunduruğundan nihai olarak kurtulmaya delalet eder. Elektrik prizine yakınlık, "bağlı kalmak" için şart değildir artık. Yolcular, kâr-zarar tahminlerinden, gitmekle kalmak arasındaki, mesafe ile yakınlık, uygarlık ve barbarlık arasındaki farkları kaldırabilirler.

Unutulmaz Peter Sellers'in (Hal Ashby'nin 1979 tarihli filmi *Merhaba Dünya*'da [*Being There*]) bir uzaktan kuman-

9) John Urry, "Mobility and proximity", *Sociology* (Mayıs 2002), s. 255-274.

da yardımıyla küçük bir rahibe grubunu boş yere zaplamaya çalıştığı günden bu yana sayısız yazılım ve donanım bilgisayar mezarlığını boylamıştır. Günümüzde olsaydı, bunları görüntüden –*onun* göreceği görüntüden, *onun* görüntüsünden, erişebildiği dünyadaki ilgili şeyler toplamından– çıkarmaktan hiç güçlük çekmezdi. *Sanal yakınlık* madalyonunun ters yüzü *sanal uzaklıktır*: Topografik komşuluğu yakınlığa dönüştüren her şeyin ertelenmesi, hatta belki de yok olması. Yakınlık artık fiziksel komşuluğu gerektirmemektedir; ama bu fiziksel komşuluk da artık yakınlığı belirlememektedir.

Soru yanıtsız kalmaktadır: Madalyonun iki yüzünden hangisi elektronik ağı ve onun giriş-çıkış aygıtlarını bunca popüler kılmakta ve insani etkileşimde bunca oburlukla kullanılan geçer akçe yapmaya en fazla katkıda bulunmaktadır? Bağlantı kurmayı sağlayan yeni kolaylık mıdır bu? Ya da bağlantının koparılmasındaki kolaylık mıdır? İkincinin birinciden daha acil ve önemli gözüktüğü vesileler eksik değildir.

Sanal yakınlığın yükselişi insani bağlantıları hem daha sık hem daha sığ, hem daha yoğun hem daha kısa kılar. Bağlantılar, yoğunlaşıp bağ haline gelemeyecek kadar sığ ve kısa olma eğilimi gösterirler. Yürürlükteki işler üzerinde yoğunlaşarak, –insan ilişkilerinin, apaçık bir yayılma ve açgözlülükle yaptıklarının tersine– partnerleri, yazılan ve okunan mesajın konusunun ve zamanının ötesine taşıyıp bağlamaya karşı korunmuşlardır. Temaslar, girişmek için daha az zaman ve çaba isterler; bunları parçalamak için de daha az zaman ve çaba yeter. *Mesafe temasa engel olmaz –ama temasa geçmek de uzaklığa engel olmaz.* Sanal yakınlığın krizleri, ideal olarak, kalıcı bir kalıntı ya da tortu olmadan sona erer. Aslen ve metaforik açıdan, sanal yakınlığa yalnızca bir düğmeye dokunarak son verilebilir.

Öyle görünüyor ki, sanal yakınlıkların en temel başarısı iletişim ile ilişkinin birbirinden ayrılmasıdır. Eski topografik yakınlığın tersine, bağların önceden kurulmuş olmasını da sonuç olarak onları yerleştirmeyi de gerektirmez. "Bağlı olmak" "angaje olmak"tan daha az masraflıdır –ama aynı zamanda bağların inşası ve muhafaza edilmesi bakımından da daha az üreticidir.

Sanal yakınlık sanal olmayan türdeşinin uygulamaya alışkın olduğu baskıyı önler. Aynı zamanda bambaşka bir yakınlık modeli kurar. Bundan böyle her yakınlık meziyet ve yenilgisini sanal yakınlık ölçütleriyle değerlendirecektir.

Sanal ve sanal olmayan yakınlıklar yer değiştirmiştir. Şu anda Emile Durkheim'ın klasik tanımına karşılık veren şey "gerçeklik" olmuştur: "Tek tek ele alınan her bir özel iradeye bağlı olmayan bazı eylem biçimlerini ve yargıları, bizim dışımızda sabitleyen ve kurumlaştıran bir şey"; "dışsal baskı gücüyle" ve "şiddet uygulamaya yönelen her türlü bireysel girişimin karşısına çıkardığı direniş"le tanımlanan bir şey.[10] Sanal olmayan yakınlık, sanalın yerleştirdiği katı esneklik ve sert ağırbaşlılık kriterlerini karşılamaktan çok uzaktır. Sanal yakınlığın norm haline dönüştürdüğü şeyi taklit etmeyi başaramazsa, ortodoks topografik yakınlık hiç kuşkusuz direnişle karşılaşacak bir "aykırılık" olacaktır. Bundan böyle, *gerçek,* sahici, saf gerçeklik rolünü oynamak sanal yakınlığa düşer; gerçeklik statüsünün bütün diğer talipleri kendilerini onunla ölçmeli ve ona göre değerlendirmelidirler.

Vagon arkadaşlarımızın bir güzergâh boyunca cep telefonlarıyla sürdürdükleri sohbeti hepimiz görür, işitir veya işit-

10) Bkz. Emile Durkheim'ın *The Rules of Sociological Method.* Burası Anthony Giddens'in çevirisinden alıntılanmıştır: *Emile Durkheim: Selected Writings* (Cambridge University Press, 1972), s. 71, 64.

mekten kendimizi alıkoyamayız. Birinci mevkideki bu yolcuların çoğu, meşgul olmayı arzulayan ve etkin görünmeye, yani mümkün olduğunca çok sayıda cep telefonuyla bağlı kalan ve çağrı almayı arzulayan sayısız cep telefonu kullanıcısı olduğunu göstermeye çalışan iş adamlarıdır. İkinci mevkide, genellikle her iki cinsiyetten ergenler, ailelerine hangi gardan ayrıldıklarını ve hangi gara varacaklarını duyuran gençler vardır. Belki de onların kendilerini evlerinden ayıran dakikaları saydıkları ve muhataplarıyla bizzat karşılaşmak için can attıkları izlenimini edinirsiniz. Şunu fark etmemiş olabilirsiniz ama: İstemeden kulak misafiri olduğunuz cep telefonu gevezeliklerinin çoğu, vardıklarında sürdürecekleri daha uzun ve özlü bir sohbetin *açılışı* değil, yalnızca bir *ikamedir*. Ciddi şeylere alan açılmaz, bizzat kendileri ciddi şeylerdir... Görünmez dinleyicilere kendi durumları hakkında bilgi vermek için birbirleriyle yarışan bu gençlerin çoğu, vardıklarında hemen odalarına kapanıp kapılarını kilitleyeceklerdir.

Elektroniğin yönettiği sanal yakınlığın sel gibi boşanmasından birkaç yıl önce, Michael Schluter ve David Lee şunu saptamıştı: "Mahremiyetimizi üzerimizde dalgıç giysisi gibi taşıyoruz (...) Beklenmedik bir karşılaşmaya yol açmamak, karışmamak için elimizden geleni yapıyoruz." Mahremiyetin hızla soğuyan sularında evler artık yumuşacık mahremiyet adaları değildir. Buralar, aşkın ve dostluğun paylaşılan teneffüs avlusu statüsünden bölgesel çarpışma alanlarına, birlik şantiyesinden tahkim edilmiş sığınaklar toplamına dönüşmüştür. "Kendi evlerimizde sipere yattık, kapılarımızı kapadık, sonra kendi odalarımıza geri çekilip, üzerimize kapıyı kitledik. Ev çok amaçlı bir eğlence merkezi oldu, içinde aile üyeleri bir anlamda ayrı ayrı, yan yana yaşayabilirler."[11]

11) Michael Schluter ve David Lee, *The R Factor* (Hodder and Stoughton, 1993), s. 15, 37.

Çok sayıda hedefi ve veçhesi olan, yüz yüze, doğrudan, kişisel yakınlığın, yavaş yavaş ama mütemadiyen geri çekilmesini elektronik ıvır zıvırın sırtına yıkmak aptalca bir sorumsuzluk olur. Bununla birlikte, sanal yakınlık, modern akışkan bir dünyada haklı olarak avantajlı gelebilecek, ama sanal olmayan diğer başbaşalık koşullarında elde etmesi kolay olmayan özelliklere sahiptir. Sanal yakınlığın tercih edilmesinde ve bunun bir başka şeyden daha gayretle ve coşkuyla uygulanmasında şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Tek başına olmak, elinin altında bulunan bir cep telefonuyla odaya kapanmak, evin ortak alanını paylaşmaktan daha az riskli ve daha emin bir koşul gibi gözükmektedir.

Sanal yakınlık çeşitliliğinin gerektirdiği insani dikkat ve öğrenme çabası ne kadar artarsa, sanal olmayan diğer çeşitliliğin gerektirdiği kapasitelerin edinilmesine ve uygulanmasına o kadar az zaman ayrılır. Bu kapasiteler zaman aşımına uğrar –unutulurlar, artık öğrenilmemeye başlanırlar, onlardan uzak durulur ya da ille de onlara başvurmak gerekiyorsa, istemeye istemeye yapılır. Bu durum, sanal yakınlığın cazibelerine eklenir. Bu yola bir kez girildiğinde, sanal olmayan çeşitlilikten sanal çeşitliliğe geçiş, kendi hızını edinir. Kendi kendine varlığını sürdürür gibidir; aynı zamanda kendiliğinden hızlanır.

"İnternetle büyüyen kuşak flört konusunda kemale ererken, siber-buluşmalar da gerçekten atılım kazanmaktadır. Ve bu son sığınak değildir. Boş vakit faaliyetidir. Eğlencedir." Louise France'ın görüşü bu yönde.[12] Günümüz bekârlarının gözünde gece kulüpleri ve bekâr barları geçmişte kalmış bir anıdır, sonucuna varıyor France. Bu tür yerlerde arkadaş edinmek için gereken sosyallik kapasitesini edinmemişlerdir (ve bundan da telaşa kapılmazlar). Ayrıca, siber-buluşmaların

12) Louise France, "Love at first site", *Observer Magazine*, 30 Haziran 2002.

kişisel buluşmalarda olmayan avantajları vardır: Kişisel buluşma durumunda buz parçalandığında kesin olarak parçalanmış kalabilir ya da eriyebilir; siber-buluşmalarda ise tamamen farklıdır. Bu konuda görüşü sorulan, Bath Üniversitesi'nden bir öğrenci şu itirafta bulunuyordu: "*Delete* tuşuna her zaman basılabilir. Bir e-mail'e cevap vermemekten daha kolay bir şey olamaz." France'ın yorumu: İnternet üzerinden buluşma araçlarını kullananlar *tamamen güvenlik içinde* buluşabilirler, geri dönüp tekrar çılgınca alışveriş yapabileceklerinden her zaman emindirler. Yahut, France'ın aktardığı, Bath Üniversitesi'nden Dr. Jeff Gavin'in ileri sürdüğü gibi: İnternet üzerinden, "'gerçek' sonuçlarından çekinmeden" randevulaşılabilir. İnternet üzerinden partner aramaya giderken bu izlenim daima edinilebilir. Tıpkı mektup yoluyla gönderilmiş bir satış kataloğunun sayfalarını çevirir gibi; kataloğun başında "satın alma zorunluluğu yok" vaadi ve "memnun kalmazsanız ürünü iade edebilirsiniz" garantisi bulunur.

Anında, krizsiz, zarar ziyan hesabı yapmadan "istek üzerine sonlandırma", siber-buluşmaların en büyük avantajını oluşturur. Risklerin azaltılması, "opsiyon-kapanışı"ndan kurtulmayla birlikte, akışkan ihtimalli, değişken değerli ve son derece istikrarsız kurallı bir dünyada rasyonel tercihten geriye kalan şeydir; siber-buluşmalar, karşılıklı angajmanların nazik pazarlığının tersine, rasyonel tercihin bu yeni ölçütlerini kusursuzca (ya da hemen hemen kusursuzca) yerine getirirler.

Alışveriş merkezleri hayatta kalma çabasını boş vakit ve eğlence olarak yeniden tasnif edebilmek için çok çaba sarf ettiler. Zorunluluğun acımasız baskısı altında, hınç ve tiksintinin karışımıyla, vaktiyle tahammül edilen şey, bundan böyle tahmin edilemez risklerden arınmış tahmin edilemez haz vaadinin baştan çıkarma gücünü edinmiştir. Alışveriş merkezlerinin hayatta kalmak için günlük olarak yaptıkları şeyi,

siber-buluşmalar partnerlik pazarlığı için gerçekleştiriyorlar. Bununla birlikte, "düpedüz hayatta kalma"nın zorunluluk ve baskılarının azaltılmasının, alışveriş merkezlerinin başarısının zorunlu koşulu olması gibi, siber-buluşmalar da tam zamanlı angajmanın ve "bana her ihtiyaç duyduğunda senin için hazır olurum" yükümlülüğünün partnerliğin zorunlu koşulları listesinden çıkarılmasının yardımı ve teşviki olmadan elbette başarısız kalırdı.

Bu koşulların "silinmesi"nin sorumluluğu elektronik buluşmaların sanallığına atfedilemez. Bireyselleşmiş akışkan modern toplumun yolu üzerinde başka birçok şey daha meydana gelmiştir ve bunlar uzun vadeli bağlanmaların zeminini ortadan kaldırmış, uzun vadeli angajmanları ender beklentilere ve karşılıklı yardım ("ne olursa olsun") yükümlülüğünü de ne gerçekçi ne de büyük çabalara layık görülen bir perspektife dönüştürmüştür.

Herkesin mutluluk anahtarı olduğu varsayılan ve politikanın da açıkça ilan edilen hedefi, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) artışıdır. GSMH her bir kişinin harcadığı paranın toplam miktarıyla ölçülür.

"Fanatizm ve histeri bir yana bırakılırsa," diye yazıyor Jonathan Rowe ve Judith Silverstein, "büyüme düpedüz 'daha fazla harcamak' anlamına geliyor. Paranın nereye ve niçin harcandığının önemi yok."[13]

Aslında, harcanan paranın önemli bölümü, tüketim toplumu için "iyatrojen hastalıklar"ın dengi olan şeye –yani dünün moda ve ihtiyaçlarının büyümesinin, ardından da yatışmasının neden olduğu rahatsızlıklara– karşı mücadeleyi finanse eder. Amerikan besin endüstrisi her yıl yaklaşık 21 milyar

13) Jonathan Rowe ve Judith Silverstein, "The GDP myth: why 'growth' isn't always a good thing", *Washington Monthly*, Mart 1999.

doları daha sofistike, daha acayip ve sözde daha nefis ve uyarıcı ekim ve tarıma harcamaktadır; oysaki rejim ve kilo verme sanayisine aynı dönemde 32 milyar dolar tahsis edilmektedir, büyük ölçüde obezite felaketiyle mücadele etme zorunluluğuyla açıklanan tıbbi harcamalar ise önümüzdeki on yılda iki misline çıkacaktır. Los Angeles sakinleri yılda ortalama 800 milyon doları karbonlu yakıta harcamaktadırlar, oysaki hastaneler rekor sayıda astım, bronşit ve hava kirliliğinin yol açtığı diğer solunum yolu hastalarını kabul etmektedir ve bu hastaların (şimdiden akıl almaz) harcamaları rekor seviyelere fırlamıştır. Tüketimin (ve harcamaların) dünkünden daha çok olması ama (umulduğu üzere) yarınki kadar çok olmaması, bütün toplumsal sorunların çözümüne götüren yol olup çıkar ve tüketicilerin art arda kışkırtılarının baştan çıkarıcı gücü sınır tanımazken, tefeci şirketler, güvenlik firmaları ve cezaevi donanımları GSMH'nin büyümesine önemli bir katkıda bulunurlar. GSMH istatistiklerinin artışında, modern akışkan tüketimin doymak bilmez kaygılarının yaydığı stresin yol açtığı olağanüstü ve giderek artan payı tam olarak ölçmek mümkün değildir.

"Milli hasıla"yı hesaplamanın alışıldık yöntemi, özellikle de söz konusu sonuçlar etrafında günümüz politikalarının ifade ettiği fetiş, her seferinde büyük ölçüde tartışma konusu olsa da, tamamen teorik ve ender olarak açıkça ifade edilen bir hipoteze dayanır: Bu hipotez, daha fazla para el değiştirdiğinde insan mutluluğunun bütün olarak arttığını varsayar. Pazar ekonomisi üzerinde temellenen bir toplumda para her vesileyle el değiştirir. Jonathan Rowe'un bir araya getirdiği birkaç çarpıcı örneği belirtirsek,[14] bir trafik kazasının ardından kişi sakat kaldığında ve arabası da telafisi imkânsız bir enkaza dö-

14) Akt. Jonathan Rowe, "Z zycia ekonomistow", *Obywatel* 2 (2002); özgün basım 1999.

nüştüğünde para el değiştirir; avukatlar bir boşanma davasında ücretlerini artırdıklarında; ya da insanlar su filtresi taktırdığında veya musluk suyu içilemez olduğundan şişe suyu kullanmaya başladıklarında para el değiştirir. Dolayısıyla, bütün bu ve benzeri durumlarda "milli hasıla" artar ve iktidardaki politikacılarla uzman ekonomistler bu durumdan pek hoşnut kalırlar.

Tüketimci ve bireyci modern akışkan toplumun yurttaşlarının refaha ya da "iyi toplum" algısına egemen olan (aslında tekelleştiren) GSMH modelinin (bu düşünceleri mutlu ve başarılı bir yaşam kaygısına dahil ettikleri ender fırsatlarda) kayda değer olması, sınıflandırmayı aldatıcı bir şekilde ya da kesin olarak yanlış yapmasından değil, hiç sınıflandırmadığı şeylerden dolayıdır; değerlendirmelerden uzak tuttuğu, böylece uygulamada ulusal servet konusunda olduğu kadar kolektif ve bireysel refah konusunda da her türlü güncel değerini inkâr ettiği şeylerden dolayıdır.

Nasıl ki düzen ve sınıflandırma tutkunu modern devletler "efendisiz insan"a hoşgörü göstermiyorsa, nasıl ki yayılmakta olan, toprak düşkünü modern imparatorluklar "efendisiz topraklara" hoşgörü göstermiyorsa, modern pazarlar da "pazarı olmayan ekonomi"ye –paranın el değiştirmesine bağlı olmaksızın kendini üreten bir yaşam tarzına– hoşgörü göstermiyorlar.

Pazar ekonomisinin teorisyenleri için bu yaşam tarzı hesaplanamaz, dolayısıyla yoktur. Pazar ekonomisi pratisyenleri için bir suç ve meydan okumadır, dolayısıyla fethedilecek bir uzam, istilaya ve fethe bir davet, acil bir eyleme çağıran yerine getirilmesi gereken bir görevdir.

Pazarlar ile parasal olmayan bir ekonomi arasındaki bütün *modus coexistendi*'nin geçici doğasını yansıtan teorisyenler,

kendini üreten yaşama ya da kendini üreten yaşam fragmanlarına anormal gözüyle bakıyorlar ve bunlara eli kulağında sonlarını ima eden adlar veriyorlar. Kendi yaşam tarzlarını sürdürmek için zaruri malları üretmeyi başaran ve dolayısıyla düzenli olarak mağazaları ziyaret etmeden yaşayabilen insanlar "kıt kanaat" yaşarlar. Kendi anlamını, eksik olan şeyden alan bir yaşam tarzı sürdürürler – *normal* yaşamın, hiçbir niteleyiciye ihtiyaç duymayan yaşamın başladığı "ekonomik atılım"dan önce gelen ilkel ve sefil bir yaşam. Para akışı olmadan malın el değiştirme vesilesinin görüldüğü her merci, "informel ekonomi"nin puslu alanı olarak damgalanır; muhalif kanadın pazar ayağı, yani normal olanı (yani para aracılığıyla mübadele) hiçbir adlandırmaya ihtiyaç duymaz.

Pazar ekonomisinin pratisyenleri, pazarlama uzmanlarının asla erişemedikleri bölgelere erişmek için ellerinden geleni yaparlar. Yaygınlaşma hem yataydır hem dikey, hem derinlemesinedir hem yoğunlaştırılmıştır. Geriye, "kıt kanaat" tarzda geçim imkânlarına hâlâ bağlı kalan toprakları ve satın alma/tüketme yaşamına çoktan tedavül edilmiş kesimin yaşamındaki "informel" ekonominin zaman payını fethetmek kalır. Parasal olmayan yaşam imkânları yok edilmelidir ki buna bağlı olarak yaşayanlar satın alma ile açlık arasında tercih yapmak zorunda kalsınlar (ama satın almaya dönmek onların açlıktan kurtulmasını da sağlamamalıdır). Henüz ticarileşmemiş yaşam alanları ancak satın alınan alet ya da hizmetler aracılığıyla sakınılabilen tehlikelerin taşıyıcısı olarak gösterilmelidir ya da aşağı, iğrenç ve sonuçta alçaltıcı olarak kötülenmelidir. Sonuçta kötülenirler de.

Bu teorisyenlerin ekonomik hesabında yokluğu en belirgin olan ve pazar pratisyenlerinin oluşturduğu ticaret savaşının hedefleri listesinin başında yer alan öğe, A. H. Halsey'in "ahlaki ekonomi" –yani ailecek paylaşılan mal ve hizmetler, yar-

dımlaşan komşular, işbirliği yapan dostlar– olarak adlandırdığı devasa sektördür: İnsan ilişkilerini ve kalıcı bağları ören bütün saik, edim ve itkiler.

"Ekonominin doğru yörüngede korunması"nın ve ekonomik büyümenin çarklarının yağlanmasının sorumlusu kabul edilen bu teorisyenlerin gözünde dikkate değer tek kişilik, *Homo economicus*'tur; tek başına ekonomik aktör, kendi kendisiyle meşgul ve benmerkezci, en yağlı işin peşinde, "rasyonel tercih"in rehberliğinde, parasal kazanç şeklindeki aktarıma meydan okuyan, hiçbir duygunun avı olmamayı dert edinen ve aynı erdemleri paylaşan –ama bunun dışında hiçbir şeyi paylaşmayan– kişilerle dolu bir evreni dolduran kişilik. Pazar pratisyenlerinin kabul etmeye ve algılamaya muktedir ve hazır olduğu tek kişi *Homo consumens*'tir –yalnız alıcıdır, kendisiyle meşgul ve benmerkezcidir, yalnızlığa karşı tek tedavi olarak en iyi pazarlığı benimsemiş, başka hiçbir şey bilmeyen kişilik; bilinen ve zaruri tek cemaati bir alışveriş merkezinin müşteri sürüsü olan bir kişilik; evreni aynı erdemleri paylaşan –ama bunun dışında hiçbir şeyi paylaşmayan– başka kişilerle dolu bir kişilik.

Modernitenin başlangıç döneminin *Der Mann ohne Eigenschaften*'i –"niteliksiz adam"– olgunlaştı, artık o (engellenmediği sürece) *der Mann ohne Verwandtschaften* –yani "bağsız insan"dır.

Homo ecominicus ve *Homo consumens,* toplumsal bağı olmayan insanlardır. Pazar ekonomisinin ideal sakinleri, GSMH uzmanlarını mutlu kılan kişilerdir...

Aynı zamanda da kurgudurlar.

Serbest mübadelenin yapay engelleri parçalandığında ve doğal engeller kökünden kazınıp yok edildiğinde, pazar ekonomisinin yatay/derinlemesine yayılması tamamlanma

yolunda gözükür. Ama dikey/yoğun yayılması eksiksiz olmaktan uzaktır ve tamamlanmasının mümkün –hatta düşünülebilir– olup olmadığını kendi kendimize sorarız.
Pazar ekonomisinin yarattığı gerilimler "ahlak ekonomisi"nin güvenlik supabı sayesinde çok tehlikeli boyutlara erişmemiştir. Pazar ekonomisinin yarattığı insan kayıpları "ahlak ekonomisi"nin önleyiciliği sayesinde aşırı boyutlara varmamıştır. "Ahlak ekonomisi"nin düzeltici, yatıştırıcı ve ödünleyici müdahalesi olmasaydı, pazar ekonomisi kendi kendini yok edici itkisini sergilerdi. Pazar ekonomisinin her gün sergilediği kurtarma/diriltme mucizesi, bu itkiyi sonuna dek sürdürememesinden kaynaklanır.

Yalnızca *Homo economicus* ile *Homo consumens*'i kabul eden, pazar ekonomisinin yönettiği dünya, çok sayıda insanı oturma izninden yoksun bırakır ve her koşulda, yalnızca birkaç kişinin kalıcı ikâmetten yararlanmasına imkân tanır. Pazarın hiç kullanmadığı ve kendi yönettiği dünyadan sürülse ve ortadan kaldırılsa mutlu olacağı gri bölgeden kaçabilenler çok azdır.

Pazarın çoktan tamamlanmış ya da hâlâ göz dikilen fethi açısından gri olarak temsil edilen (çoktan fethedilmiş, kısmen fethedilmiş ya da fethedilecek diye belirtilmiş) bölge, sakinlerinin gözünde, dostların, hayat arkadaşlarının ve ömür boyu dost kalanların çevresini, semt ve cemaatini oluşturur: Dayanışmanın, duygudaşlığın, paylaşmanın, yardımlaşma ve sempatinin (ekonomik düşünceye yabancı, ekonomik pratiğin lanetlediği kavramlar), rasyonel tercihi ya da kişisel çıkar arayışını kesintiye uğrattığı ya da kovduğu bir dünya. Bu dünyanın ne rekabet içinde olan ne de kullanım ve tüketim nesnesi olan sakinleri, paylaşılan yaşamı inşa etmeyi ve yaşanabilir kılmayı hedefleyen ortak, sürekli ve sonsuz çaba içinde yoldaştırlar (birbirlerini destekler ve desteklenirler).

Dayanışma ihtiyacı pazarın saldırılarına karşı direnebilir ve hayatta kalabilir gözükmektedir –ama pazarın dayanışmaya saldırmayı denememesinden kaynaklanmaz bu. Nerede ihtiyaç varsa, orada kâr imkânı da vardır –ve pazarlama uzmanları da mağazalardan dostça bir gülümseme, birlik ya da ihtiyaç durumunda dayanışma satın almayı sağlayacak yeni tarzlar geliştirerek yeteneklerinin sınırlarını zorlayabilirler. Sürekli başarıp sürekli yenilirler. Mağazalarda bulunan ikameler insan ilişkilerinin yerine geçemez. Satın alınan versiyonlarıyla insan ilişkileri mala dönüşür, yani pazarın yönettiği bir başka dünyaya nakledilirler ve birlik ihtiyaçlarını karşılayabilen türde bağlar olmaktan çıkarlar ve ancak birlik içindeyken düşünülebilir ve kurtarılabilirler. İnsan sosyalliğinin[15] barındırdığı işlenmemiş sermayenin peşinde koşan pazarın sürdürdüğü yarış kazanılamaz.

Adilce inşa edilmiş ve düzgün işleyebilir durumda bulunan düzenli bir dünyanın prizmasından gözlemlendiğinde, dayanışmanın, dostluğun ve insan birlikteliğinin "gri bölge"si *anarşinin* krallığı gibi gözükür.

"Anarşi" kavramı esasen devlet-karşıtlığından oluşan tarihinin baskısı altındadır. Godwin'den, Proudhon ve Bakunin de dahil, Kropotkin'e dek, anarşist hareketlerin teorisyen ve kurucuları "anarşi" terimini, güçten yardım alan baskıcı bir düzenin karşıt anlamlısı olarak, alternatif bir toplumun adı olarak kullandılar. Onların ileri sürdüğü alternatif toplum, insanlık dışı iktidarın en asli kısmı ve özü itibarıyla kokuşmuş

15) "Sosyallik" kavramı için *Postmodern Ethics* (Polity, 1993) kitabıma bakınız, s. 119. "Sosyallik" ve "sosyalleşme" kavramlarının yan yana konması, "kendiliğindenlik" ve "yönetme" kavramlarınmkine paraleldir. "Sosyallik biricikliği düzenliliğin üzerine, yüceyi de rasyonelin üzerine yerleştirir, böylelikle de genel olarak kurallara kapalı kalır, kuralların söylemsel kurtuluşunu sorunlu kılar ve eylemin araçsal anlamını ortadan kaldırır.

olan devletin yokluğuyla mevcut olandan farklılaşır. Devlet iktidarı parçalandığında ve geri çekildiğinde, insanlar yardımlaşmanın üstünlüklerine yeniden başvuracaklardır (geri döneceklerdir) ve bunun için de, Mikhail Bakunin'in sürekli tekrarladığı gibi, düşünme ve isyan etme yönündeki doğal yeteneklerini kullanacaklardır.[16]

19. yüzyıl anarşistlerinin gazabı yalnızca devleti hedef alıyordu; *modern* devlet, daha kesin bir ifadeyle, o dönem için bir yenilikti ve geleneksel meşruiyet talep etmeye ya da rutin olarak boyun eğilmesine güvenecek kadar sağlam değildi henüz. Bu devlet, geçmişin iktidarlarının yerel kolektif imkânlara bırakmış olduğu insan yaşamının veçhelerini her yerde sıkı sıkı denetlemeye çabalıyordu. Hak talep ediyordu ve geçmişin iktidarlarının, ne kadar baskıcı ve sömürücü olurlarsa olsunlar, uzak durduğu bölgelere müdahale imkânlarını tahayyül ediyordu. Devlet özellikle de *aracı iktidarları*, yani yerel özerkliğin, cemaatin kendi kimliğini ve özerkliğini ortaya koymasının yaygın biçimlerini parçalamaya girişiyordu. Bu şekilde saldırıya uğrayan cemaat yaşamının yarattığı sorun ve çatışmaların çözümünün geleneksel biçimleri, anarşik hareketin öncülerinin gözünde, sorunsuz ölçüde belirli ve gerçekten "doğal" gibiydi; devletten kaynaklanan dayatmalardan muaf kaldıkları ölçüde, bunların özerk olduğu ve bütün toplumsal koşullarda ve her durumda düzeni sürdürebilecekleri hayal ediliyordu. Anarşi, baskıcı silahlarından kurtulmuş devletsiz bir toplum, zorunluluğun özgürlükle çatışmadığı ve toplum halinde yaşamanın gerekliliklerinin yolunu tıkamadığı, baskıcı olmayan bir düzen olarak görülmüştü.

16) Bkz. Valentina Fedotova'nın son derece kavrayıcı incelemesi: "Anarkhia i poriadok" (Anarşi ve Düzen), *Voprosy Filosofii* 5 (1997). Kısa süre önce yazarın incelemelerinin bir derlemesi olarak aynı adla yayınlandı (Editorial SSCB, 2000), s. 27-50.

Erken dönem anarşist *Weltanschauung*'unun, dönemin ütopik sosyalizmiyle paylaştığı belirgin bir nostaljik tadı vardı (Proudhon ile Weitling'in öğretileri bunların sıkı yakınlıklarının somutlaşmış haliydi); toplumsal iktidarın ve kapitalizmin modern ve yeni bir biçiminin (yani iş ile ev ayrımının) ortaya çıkmasıyla girilen yolu terk etme düşü; gerçekten çatışmasız olmasa da romantikleştirilmiş cemaatçi duygu ve eylem birliğine dönüş. "Anarşi" fikri, bizim modern toplumumuzun bilincinde ve politik-bilimsel yorumlarının çoğunda bu nostaljik ve ütopik ilk biçimiyle oluşur.

Ama anarşist düşüncenin devlete karşı belirgin isyanının ardında, zamana daha az bağlı, gizli ve bu nedenle fark edilmemesi gayet kolay bir başka anlam daha vardı. Bu diğer anlam Victor Turner'ın *communitas* imgesine benzer: "Sanki burada insanlar arası ilişkinin, yan yana duran ve birbirlerinin yerine geçen iki temel 'model'i vardır. Birincisi, politik-hukuksal-ekonomik tutumlardan oluşan yapılandırılmış, farklılaşmış ve genellikle hiyerarşik bir toplum modelidir (...). İkincisi (...) yapılandırılmış olmayan ya da kabaca yapılandırılmış ve nispeten farklılaşmamış bir cemaattir, hatta ritüel ataların genel otoritesine topyekûn tabi olan eşit bireylerin ortaklığıdır."[17]

Turner antropologların dilini kullanıyordu ve *communitas* sorununu alışıldık antropolojik sorunsalın içine yerleştiriyordu; deyim yerindeyse, insan kümelerinin ("toplumlar", "kültürler") kendi sürekliliklerini ve süreğen yeniden-üretimlerini sağlama tarzları arasındaki farklılıklara indirgiyordu. Ama onun tarif ettiği iki model, farklı toplum türlerinden ziyade, kalıcı insan kümeleri içinde çeşitli oranlarda birbirine karışan insanların birlikte yaşamalarının tamamlayıcı tarzlarının temsilleri olarak yorumlanabilir.

17) Victor Turner, *The Rituel Process: Structure and Anti-structure* (Routledge, 1969), s. 96.

İnsan birliğinin hiçbir çeşidi tam anlamıyla yapılanmış değildir, hiçbir iç farklılaşma evrensel, eksiksiz ve müphemlikten yoksun değildir, hiçbir hiyerarşi bütünsel ve donmuş değildir. Kategorilerin mantığı, insan ilişkilerinin özgül renkliliğine ve düzensizliğine pek uymaz. Eksiksiz yapılandırma yönündeki her çaba çok sayıda "serbest uç" ve husumetli anlam bırakır geride; her biri kendi boşluklarını, yeterince tanımlanmamış bölgelerini, resmi kartografi hizmetlerinden ve haritalarından yoksun, "efendisiz" topraklarını ve muğlaklıklarını üretir. Düzen getirmeyi hedefleyen çabanın bütün bu kalıntıları, kendiliğindenliğin, deneyimlemenin ve insanın kendi kendini oluşturmasının alanını oluşturur. *Communitas,* iyi kötü, bütün *societas*'ın astarıdır ve onun yokluğunda (eğer bu tür bir yokluk tahayyül edilebilirse) *societas* dikiş yerlerinden yırtılır gider. Rutin halindeki *Societas* ile anarşi halindeki *communitas*, *birlikte,* gönülsüz ve çatışmalarla dolu işbirliği içinde, düzen ile kaos arasındaki farkı oluştururlar.

Kurumsallaşmanın, baskıcı silahlarını esneterek, baştan savdığı ya da ıskaladığı görevi onarma ya da tamamlama işi insanların yaratıcılığına düşer. Rutinin rahatlığını inkâr eden yaratıcılık (Bakunin'in saptadığı gibi) insanın iki yetisine bağlı olabilir ancak: Düşünme yetisi ile isyan etme arzusu (ve cesareti). Her ikisinin de uygulanması risk içerir; ve rutinin kökleştiği ve kurumsal olarak korunduğu durumun tersine, bu riski azaltmak için yapılabilecek pek bir şey yoktur; ortadan kaldırmak için yapılabilecekler ise daha da kısıtlıdır. *Communitas* ("cemaat" adını taşıdığını iddia etmekle birlikte, *societas* imkânlarını taklit etmeye çabalayan karşı-toplumlarla karıştırılmamalı) belirsizlik ülkesinde ikamet eder; başka hiçbir yerde varlığını sürdüremez.

Communitas'ın (ve dolaylı olarak da *societas*'ın) hayatta kalması ve refahı insanın rutini *parçalama* ve *denenmemiş* tarz-

ları deneme yönündeki hayal gücüne, yaratıcılığına ve cesaretine bağlıdır. Başka bir deyişle, insanın riskle birlikte yaşama ve sonuçlarının sorumluluğunu üstlenme yeteneğine bağlıdır. "Ahlak ekonomisi"nin dayanaklarını bunlar oluşturur; karşılıklı özen, yardımlaşma, öteki *için* yaşamak, insani bağlılıklar kurmak, insanlar arasında bağlar oluşturmak ve bunları sürdürmek, hakları yükümlülük haline getirmek, herkesin mutluluk ve refahının sorumluluğunu paylaşmak. Hiç görülmediği kadar tesirsiz olmuş yapılandırma girişiminin açtığı delikleri tıkamak ve taşkın dalgaların önüne set çekmek için bunlar şarttır.

"Ahlak ekonomisi"nin yeri olan *communitas*'ın, tüketim pazarının güçleri tarafından işgali ve sömürgeleştirilmesi, insan birlikteliğinin günümüzdeki biçimini tehdit eden tehlikelerin en korkuncudur.

Söz konusu saldırıların belli başlı hedefleri *üretici* olan insandır; bütünüyle işgal edilmiş ve sömürgeleştirilmiş bir ülkede yalnızca *tüketici* insanlara ikamet izni verilecektir. Paylaşılan yaşam koşullarına özgü yaygın aile endüstrisi atıl bırakılır ve parçalanır. Yaşam biçimleri ve bunları destekleyen partnerlikler ancak meta biçiminde kullanılabilir olacaktır. Düzen takınaklı devlet, (kendini riske atarak) anarşiyle, yani *communitas*'ın bu alameti farikasıyla, güçten yardım alan rutine yönelik tehdit oluşturduğu için mücadele eder; kâr takınaklı tüketim pazarı, hem yaratabileceğinden kuşku duyulan potansiyel otarşisi nedeniyle, hem de kabına sığmaz üretici kapasitesi nedeniyle yine bu anarşiyle mücadele eder. "Ahlak ekonomisi" pazara pek az ihtiyaç duyduğu için pazarın güçleri ona karşı savaş açar.

Bu savaşta ikili bir strateji uygulanır.

Bir yandan, pazar karşısında bağımsız olan "ahlak ekonomisi"nin mümkün olduğunca çok veçhesi tüketim veçhesi halinde metaya dönüştürülür.

Diğer yandan, *communitas*'ın "ahlak ekonomisi" içinde bu dönüşüme direnen şeylerin tüketiciler toplumunun refahıyla her türlü ilişkisi inkâr edilir; değerleri parasal terimlerle ölçmeye, satılabilir ve alınabilir mal ve hizmetlere bağlı fiyat etiketleriyle tanımlamaya alışmış bir dünyada "ahlak ekonomisi"nin değeri elinden alınmaktadır. Velhasıl, insanın huzur ve refah hesaplarından silinip atılarak kamusal (ve umulduğu üzere bireysel) gündemden dışlanmaktadır.

Günümüzdeki savaşın sonucu kaçınılmaz bir akıbet değildir kesinlikle; oysaki şu ana dek, saldırı sanki tek taraflı yapılıyormuş gibidir, diğer taraf neredeyse sürekli geri çekilmektedir. *Communitas* fazlasıyla alan yitirdi; vaktiyle onun ektiği tarlalarda alışveriş merkezi olmayı uman ticari mevziler belirivermektedir.

Toprak kaybı her savaşta uğursuz ve potansiyel olarak faciaya dönüşebilecek bir gelişmedir, ama sonuçta düşmanlıkların sonucunu belirleyen faktör birliklerin mücadele kapasitesidir. Yitirilen toprağı geri almak, direniş hedeflerine ve şansına duyulan güven ve moral kaybını düzeltmekten daha kolay olur. Bu güven ve moral kaybı "ahlak ekonomisi"nin kaderi için her şeyden daha belirleyicidir.

Şu ana dek, pazarın saldırısının önemli ve hiç kuşkusuz en temel başarısı, sosyallik yetilerinin tedrici (ve asla tamamlanmış ve telafi edilemez olmayan) parçalanmasıdır. Kişilerarası ilişkiler açısından, niteliksizleşmiş aktörler hâlâ büyük ölçüde "aracı tarzı"ndadırlar –açık seçik ya da bilinçaltı bilgilere göre heteronom şekilde hareket ederler ve öncelikle bu emirleri harfiyen izleme arzusu ve rağbet gören modellerden sapma korkusu içinde davranırlar. Heteronom eylemin cazi-

besi esasen sorumluluğun terk edilmesine bağlıdır; buyurgan bir formül paket teklif halinde satın alınır ve uygulanmasının kötü sonuçlarından sorumlu olma ihtiyacından muaf kalmaya çalışılır.

Başka insanları tüketim nesneleri olarak ele almayı ve onları, söz konusu nesneleri yargılar gibi, sunabilecekleri zevk miktarıyla ve "paran kadar konuş!" terimleriyle yargılamayı benimseyen ve tüketimci egemen yaşam tarzından esinlenen eğilim, sosyallik kapasitelerinin azalmasını iyice hızlandırmıştır. En iyi durumda, ötekiler, "esasen-yalnız-bir-faaliyet-olan-tüketim-çerçevesinde-yoldaş" olarak değerlendirir; mevcudiyetleri ve aktif katılımları tüketim zevklerini yoğunlaştırabilecek olan tüketim zevki yoldaşları. Bu süreçte, ötekilerin insan varlığı olarak (tıpkı ötekilere karşı, biricik oldukları için duyulan ilgi gibi) içsel değerleri tamamen gözden yitmiştir. İnsan dayanışması tüketim pazarının kazandığı zaferlerin ilk kurbanıdır.

3

Komşunu Sevmenin Güçlüğü Üzerine

"Komşunu kendin gibi sev" çağrısı, der bize Freud (*Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda)[1], uygarlaşmış yaşamın temel kurallarından biridir. Aynı zamanda uygarlığın en temel argümanlarından birine –kişisel çıkar ve mutluluk arayışı argümanına– en fazla ters olan da budur. Uygarlığın kurucu buyruğu ancak *credere quia absurdum* –"buna inanın çünkü saçma"– şeklindeki teolojik uyarıya teslim olunursa "anlamlı" kabul edilebilir.

Gerçekten de, komşunu –herhangi bir komşunu, sırf komşun olduğu için– sevme gerekliliğindeki saçmalığı anlamak için "Benim görevim niçin bu olsun? Nasıl bir iyilik göreceğim ki bunun karşılığında?" sorularını sormak yeterlidir. Ben birini seviyorsam, o insan herhangi bir biçimde bunu hak etmelidir... "Önemli yanları bana öylesine benzemeli ki onda kendimi sevebilirsem benim sevgimi hak eder. Onda kendi idealimi sevmemi sağlayacak kadar benden daha kusursuzsa

1) Sigmund Freud, *Civilization and its Discontents* (1930), bkz. James Strachey's Standart Edition, 1961; [Türkçesi: *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev.: Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2011].

benim sevgimi hak eder. (...) Buna karşılık, eğer benim için meçhulse, hiçbir kişisel niteliğiyle beni cezbetmiyorsa ve benim duygusal yaşamımda henüz hiçbir rol oynamamışsa, ona karşı sevgi duymam güç." Genel olarak, sevme iddiasında bulunduğum bu yabancının beni sevdiğine ya da bana karşı "en ufak bir ilgi..." gösterdiğine dair pek bir kanıt bulamadığımda talep iyice sıkıcı ve uygunsuz olur. "Işine geldiğinde beni alaya almaktan, bana hakaret etmekten, iftira atmaktan hiç utanç duymaz, bana karşı sahip olduğu güçten böbürlenmek için bile olsa bunu yapar."

Bu durumda şunu sorar Freud: "Aklı başında birinin kimseye tavsiye edemeyeceği bir buyruğun bunca gösterişli bir şekilde dile getirilmesi neye yarar?" Cevap vermeye çalışırken, sağduyuya rağmen, ister istemez şu sonuca varılır: "'Komşunu seveceksin!' buyruğunu doğrulayan husus, bu en temel insan doğasına başka hiçbir şeyin bu denli ters düşmemesidir". Bir norma uyulma şansı ne kadar azsa, ayak direme de o kadar fazla olur. Bütün normlar içerisinde, "Komşunu seveceksin!" buyruğu belki de uyulma şansı en az olanıdır. Din değiştirmeye aday biri, Talmud bilgesi Haham Hillel'in tek ayak üzerinde dengede durduğu süre içerisinde Tanrı'nın öğretisini açıklayıp açıklayamayacağına dair bahse girdiğinde, haham ona, Tanrı'nın bütün buyruklarının özünü temsil eden eksiksiz cevap olarak "komşunu kendin gibi sev" der. Bunu kabul etmek zıt bir inancı benimsemek demektir; bir insanın "doğal" itki, arzu ve tercihlerin kabuğundan kurtulduğu belirleyici edimdir, böylelikle insan doğadan uzak ve doğaya aykırı bir konum edinir ve hayvanlardan (ve Aristoteles'in belirttiği gibi, meleklerden) farklı olarak, "doğal olmayan" varlığa dönüşür.

"Komşunu seveceksin" buyruğunun kabulü insanlığın doğumudur. İnsanın ortak-yaşamının bütün diğer rutinleri, tıp-

kı önceden tasarlanmış ya da *sonradan* keşfedilmiş kuralları gibi, bu buyruğun (asla tamamlanmayan) dipnotlarıdır. Eğer bu buyruk göz ardı edilir ya da reddedilirse, kimse bu listeyi oluşturamaz ya da tamamlayamaz.

Komşunu sevmek zıt bir inancı benimsemeyi gerektirebilir; bununla birlikte sonuç, insanlığın doğuşudur. Bu aynı zamanda, belirleyici bir geçiş olan, hayatta kalma içgüdüsünden ahlaka geçiştir.

Ahlakı, hayatta kalmanın bir parçası, belki de *olmazsa olmaz* koşulu yapan bu geçiştir. Bu harç varken, *bir insanın* hayatta kalması, insanın içinde *insanlığın* hayatta kalması anlamına gelir.

"Komşunu kendin gibi sev": Bu buyruk kendini sevmeyi sorunsuz bir veri olarak, "her zaman-zaten-orada" olarak zımnen sınıflandırır. *Kendini* sevmek bir hayatta kalma sorunudur, oysa hayatta kalmanın buyruklarla işi yoktur, (insan olmayan) diğer canlı yaratıklar bunu buyruksuz gayet iyi yaparlar. Kendini sever gibi komşunu sevmek, *insanın* hayatta kalmasını tüm diğer canlılarınkinden ayırt eder. Kendini sevmenin bu kaplamı/aşkınlığı olmadan, fiziksel, bedensel yaşamın sürmesi kendi başına *insani* bir hayatta kalma oluşturmadığı gibi, insanı hayvandan (ve –unutmayalım!– melekten) ayıran hayatta kalma tarzını da oluşturmaz. Söz konusu buyruk, doğanın getirdiği hayatta kalmanın anlamına ve bunu koruyan "kendini sev"menin anlamına meydan okur.

Komşunu sevmek, hayatta kalma içgüdüsünün başlıca ürünü olmayabilir; keza komşunu sevmenin modeli olarak alınan kendini sevmek de...

Kendini sevmek; ne demektir bu? Ben, "kendimde" neyi severim? Ben kendimi sevdiğimde neyi severim? Biz insanlar ha-

yatta kalma içgüdüsünü, yakınımız olan –pek de o kadar yakın değil, aslında oldukça uzak olan– hayvan akrabalarımızla paylaşıyoruz; ama kendini sevmek söz konusu olduğunda, yollarımız ayrılıyor ve kendimizi yapayalnız buluyoruz.

Kendini sevmenin bizi "hayata asılmaya"; iyi kötü hayatta kalmaya çabalamaya, yaşamın vakitsiz ya da aniden sona ermesine yol açabilecek her şeye direnmeye ve karşılık vermeye ve bu direnişi etkili kılabilmek için formumuzu ve gücümüzü korumaya, hatta daha da artırmaya yönelttiği doğrudur. Yine de bu konuda hayvan akrabalarımız, içimizdeki en sadık ve maharetli sağlık ve form meraklıları kadar yetkin ve deneyimlidir. Onlar ("evcilleşmiş" olanlar hariç; yani onların efendisi olan biz insanların, onların hayatta kalmasından ziyade bizim hayatta kalmamıza hizmet edebilsinler diye doğal yetilerinden yoksun bırakmayı başarmış olduklarımız istisnadır), hayatta ve formda nasıl kalacaklarını uzman danışmanların söylemesine ihtiyaç duymaz. Keza hayatta ve formda kalmanın yapılacak en doğru şey olduğunu öğrenmek için kendini sevmeye de ihtiyaçları yoktur.

Hayatta kalma (hayvani hayatta kalma, fiziksel, bedensel hayatta kalma) kendini sevmeden de mümkündür. Aslında kendini sevme yoksa, hayatta kalmak daha kolay olabilir! Hayatta kalma ve kendini sevme içgüdülerinin yolları paralel olabileceği gibi, ters istikamette de olabilir... Kendini sevmek yaşamın sürmesine *karşı* isyan edebilir, keza bizi tehlikeyi *davet etmeye* ve tehditten hoşlanmaya yöneltebilir. Velhasıl, aşkımızın ölçütlerini yerine getirmediği için artık yaşanmaya değmeyen bir hayatı *reddetmeye* sevk edebilir bizi.

Çünkü kendimizi severken sevdiğimiz şey, sevilmeye layık olan ben'lerimizdir. Bizim sevdiğimiz şey, sevilme durumu ya

da umududur. *Sevgiye layık nesneler* olmak, bu şekilde *kabul edilmek* ve bu kabulün *kanıtına* sahip olmak demektir.

Kısacası: Kendini sevebilmek için sevilmek gerekir. Sevginin reddi –sevilmeye layık nesne statüsünün reddi– kendinden nefreti doğurur. Kendini sevmek başkalarının bize sunduğu sevgiden yola çıkarak oluşur. İkame edici şeyler kullanılsa bile, bunlar bu aşkın hileli dahi olsa kopyaları olmalıdır. Kendimizi sevmeye başlayabilmemiz için öncelikle başkaları bizi sevmelidir.

Oysa umutsuz vaka olarak küçümsenip küçümsenmediğimizi ya da baştan savılıp savılmadığımızı, aşkın hazır olup olmadığını, gelip gelmeyeceğini, bizim buna layık olup olmadığımızı, dolayısıyla *kendini sevmeye* ve bundan zevk almaya hakkımızın olup olmadığını nasıl bilebiliriz? Bizimle konuşulduğunda ve bizi dinlediklerinde, bunu biliriz, yanılmadığımıza emin oluruz. Dikkatle dinlenildiğimizde, bize cevap verileceğini belirten/işaret eden bir ilgi gördüğümüzde... Bu durumda *saygı* gördüğümüzü düşünürüz. Yani düşündüğümüz, yaptığımız ya da yapmayı düşündüğümüz şeyin önemi olduğunu varsayarız.

Başkaları bana saygı gösteriyorsa, her koşulda, "bende" yalnızca benim başkalarına sunabileceğim bir şey var demektir, öyle değil mi? Her koşulda, eğer ben bunu onlara sunarsam, onlar mutlu ve minnettar olurlar. Ben önemliyim ve benim düşündüğüm, söylediğim ve yaptığım şey de önemli. Ben, yerine başkası konan ve kolaylıkla baştan savılan bir hiç değilim. Ben "farklılık yaratıyorum", hem de yalnızca kendim için değil. Ne söylediğim, ne olduğum ve ne yaptığım, bütün bunlar önemli ve bu benim hülyalı fikirlerimden biri değil. Çevremdeki dünyada ne olursa olsun, ben aniden yok olursam ya da çekip gidersem bu dünya daha yoksul, daha az ilginç ve daha az vaatkâr olur.

Bizi iyi ve uygun özsevgi nesnesi yapan şey buysa, o zaman "komşunu kendin gibi sev" çağrısı (yani, bizim kendimizi sevmemize yol açan nedenlerle onların da sevilmeyi arzulamalarını beklemek) komşularımızda kabul görme, tanınma ve biricik, yeri doldurulmaz ve fırlatılıp atılamaz bir değeri taşımaya layık olma arzusunu uyandırır. Bu çağrı –en azından tersi kanıtlanana dek– bizi komşularımızın fiilen bu tür değerleri temsil ettiklerini varsaymaya yöneltir. Komşularımızı kendimizi sevdiğimiz gibi sevmek, *her birinin biricik karakterine saygı göstermek* anlamına gelir –ortak olarak yaşadığımız dünyayı zenginleştiren ve böylelikle bu dünyayı daha büyüleyici ve hoş kılan, aynı zamanda da vaatlerinin bereketini artıran şey farklılıklarımızın değeridir.

Andrzej Wajda'nın en insani filmlerinden biri olan *Korczak*'ın bir sahnesinde, en insani film kahramanı Janusz Korczak (ünlü pedagog Henryk Goldszmit'in takma adı), sayısız acı çekmiş kendi kuşağı boyunca sürdürülen dehşetli savaşları hatırlar. Bu vahşeti hatırladığında, bu tür insanlıkdışı eylemlerin hak ettiği türden derin bir nefret duyar elbette onlara karşı. Ve sarhoş bir adamın bir çocuğa vurduğunu büyük bir dehşetle ve açık seçik hatırlar.

İstatistiklere, ortalamalara ve çoğunluklara kafayı takmış dünyamızda savaşların insanlıkdışılığını yol açtıkları kurban sayısıyla ölçme eğilimindeyiz. Kötülüğü, vahşeti, gücü ve kıyımın alçaklığını kurbanlarının sayısıyla ölçüyoruz. Oysa, 1944 yılında, insanların o güne kadar hiç yaşamadıkları kadar ölümcül savaşların ortasında Ludwig Wittgenstein şunu saptıyordu: "Hiçbir işkence çığlığı tek bir insanın çığlığı kadar büyük olamaz. Daha doğrusu, *hiçbir* işkence tek bir insanın katlanabileceği işkenceden daha büyük olamaz. Bütün gezegen *tek bir* candan daha fazla ıstırap çekemez."

Yarım asır sonra, Amerikan CBS kanalından Leslie Stahl, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'a dayattığı kalıcı askeri ambargo nedeniyle ölen beş yüz bin çocuğu o dönemde Birleşmiş Milletler'in Amerika elçisi olan Madeleine Albright'a sorduğunda, Albright suçlamayı inkâr edemez ve "güç bir tercihti" der. Ama şöyle aklar bu tercihi: "Bu bedelin ödenmesi gerektiği düşünüyoruz."

İşin doğrusu, bu türden akıl yürüten ve yürütmeye devam eden tek kişi Bayan Albright değil şüphesiz. "Yumurta kırmadan omlet yapılmaz" anlayışı vizyon sahiplerinin, resmi olarak onaylanmış vizyon sözcülerinin ve bu sözcülerin emriyle hareket eden generallerin gözde mazeretidir.

Madeleine Albright'ın adına konuştuğu ve "düşünen" bu "biz" kim olursa olsun, Wittgenstein tam da onların yargı biçiminin soğuk acımasızlığına, Korczak'ı şoke eden, ayağa kaldıran ve isyan ettiren şeye, bütün yaşamını bu tiksinti üzerinde temellendirmeye karar vermesine yol açan şeye karşı çıkıyordu.

Çoğumuz anlamsız ıstıraplara ve anlamsızca verilen cezalara hiçbir mazeret bulamayız ve bunların bir mahkemenin önünde savunulamayacağını kabul ederiz; ama aç bırakmanın ya da tek bir insanın ölümüne neden olmanın, "ödenmesi gereken bedel" olmadığını, olamayacağını, bu bedelin uğruna ödenmesi gereken dava ne kadar "akla yatkın" hatta soylu olursa olsun, bunun olamayacağını kabul etmeye hazır insan pek azdır. Ne aşağılanma ne de insan haysiyetinin inkârı böyle bir bedel oluşturabilir. Bunun nedeni yalnızca her bir insanın insanlığına gösterilmesi gereken haysiyetin ve saygının aşılamayacak ya da ödünlenemeyecek yüce bir değer olması değildir; *bütün diğer değerlerin insan haysiyetine hizmet etmeleri ve bunun davasını sürdürdükleri ölçüde değer olmalarıdır.* İnsan hayatını değerli kılan şeyler, hayatın yaşanmaya değer

olmasını sağlayan bu tek değeri elde etmeyi sağlayan farklı hediye çekleridir. Başka insanlarda insanlığı öldürerek hayatta kalmaya çalışan kişi, kendi insanlığının ölümünden sonra hayatta kalmış demektir.

İnsan haysiyetinin inkârı, kendini onaylatmak için bu inkârı zorunlu kılan her davanın değerini düşürür. Tek bir çocuğun ıstırabı, bu değeri milyonlarca çocuğun ıstırabı kadar kökten ve topyekûn yok eder. Omlet örneğinde doğru olabilecek şey, insan mutluluğuna ve refahına uygulandığında acımasız bir yalan halini alır.

Korczak'ın biyografi yazarları ve öğrencileri genel olarak onun eylem ve düşüncelerinin anahtarının çocuklara olan sevgisi olduğunu kabul ederler. Sağlam temellere dayalı bir yorum; Korczak'ın çocuklara duyduğu sevgi tutkulu ve koşulsuzdu, eksiksiz ve evrenseldi –bütün yaşamı özellikle bağlayıcı bir anlam ve bütünlükte tutmaya yeterlidir bu. Yine de çoğu yorum gibi bu da hedefine tastamam ulaşamıyor.

Korczak çocukları pek azımızın sevebileceği gibi seviyordu; Korczak'ın *onlarda sevdiği şey insanlıklarıydı.* En iyi biçimindeki insanlık; ne deforme olmuş, ne budanmış, ne eksiltilmiş, ne sakatlanmış, doğuştan ve tamamlanmamış çocuksuluğu içinde eksiksiz, "henüz ihanet etmemiş" bir vaatle ve daima uzlaşmaz bir potansiyelle dolu insanlık. İnsanlığın potansiyel taşıyıcılarının doğduğu ve büyüdüğü dünyanın, insanlığı yayacak müstakbel pilotları teşvik etmek yerine bu pilotların elini kolunu bağlamayı daha iyi becerdiği apaçık ortadadır ve dolayısıyla, Korczak'a göre insanlık kendini ancak çocuklarda (bir an için, yalnızca bir an!) dokunulmamış ve bütünlüklü olarak bulur.

Belki de dünyanın alışkanlıklarını değiştirmek ve insanın yaşadığı ortamı insan haysiyetine daha uygun bir yer kılmak,

böylelikle yaş ilerledikçe çocuğun insanlığının tehlikeye girmemesini sağlamak daha iyi olurdu. Genç Henryk Goldszmit doğduğu yüzyılın umutlarını paylaşıyordu, insanların dünyanın iğrenç alışkanlıklarını değiştirebilecek güce *sahip olduklarını* sanıyordu: Hem gerçekleşebilir hem de gerçekleştirilmesi gereken bir görev. Ama zaman geçtikçe, iyi ve kötü niyet kurbanlarının ve "yan etkileri"nin sayısı zirveye vardıkça ve düşler hayal gücüne giderek daha az yer verecek şekilde, hayat yerini ölüme ve çürümeye bıraktıkça, söz konusu büyük umutlar bütün inandırıcılığını yitirdi. Henryk Goldszmit'in kendisinin bile bilmediği rahatsız edici hakikati Janusz Korczak gayet iyi biliyordu: İnsan haysiyetine yaraşır bir dünyaya götüren hiçbir kestirme yol yoktur; haysiyetlerini çoktan yitirmiş ve başkalarının haysiyetine saygı gösterme alışkanlığı olmayan insanlar tarafından her gün yeniden inşa edilen "reel dünya"nın ise haysiyet ölçütüne uyma şansı pek azdır.

Bizim dünyamıza kusursuzluğu benimsetemeyiz. Ne erdem dayatabiliriz ne de erdemli davranmaya ikna edebiliriz. Bu dünyayı ne orada yaşayan insanlar için sevimli ve hoşgörülü kılabilir, ne de idealde arzu edilen haysiyet düşleriyle uzlaştırabiliriz. *Ama denememiz gerek.* Siz de deneyeceksiniz. Henryk Goldszmit'in kaleminden doğan Janusz Korczak olsaydınız siz de her koşulda bunu yapardınız.

Ama nasıl denerdiniz? "Büyük Toplum" içinde güvenlik ve özgürlük dairesini kareye dönüştürmeyi başaramadığından, demir parmaklıklı sitelerin, alışveriş merkezlerinin ve lunaparkların tasarımcısı haline gelivermiş olan şu eski tarz ütopik kâhinler gibi denemezdiniz herhalde... Her insanın doğuştan sahip olduğu haysiyeti çalmak, çürütmek ve sakatlamak isteyen hırsızlara ve kalpazanlara karşı koruyarak yapardınız bunu; ve henüz vaktiniz varken bütün bir ömür boyunca sü-

recek bu göreve haysiyetli çocukluk yıllarınızda başlardınız. Ağaç yaşken eğilir!

Buna varmanın bir yolu, muhtemelen de en akla yatkını, insanın aşağılanma ve haysiyetsizlikleriyle çürümüş ve kirlenmiş bir dünyanın sağlığa zararlı sızıntılarından çocukları korumaktır; sığınak kapısının hemen öte tarafında işleyen orman kanununun sızmasını engellemektir. Korczak'ın öksüzler yurdu savaş öncesinde bulunduğu Krochmalna'dan Varşova gettosuna taşındığında, Korczak giriş kapısının kapatılmasını ve giriş katındaki pencerelerin tuğlalarla örülmesini emreder. Gaz odalarına pek yakında başlayacak sevk ihtimali gerçeğe dönüşürken, Korczak'ın öksüzler yurdunu kapatma ve bazılarının tek tek kaçma ihtimali (yalnızca bir ihtimal!) olur diye çocukları bırakma fikrine karşı çıktığı söylenir. Belki de bu zahmete değmediğini düşünüyordu: Sığınaklarının dışına çıktıklarında çocuklar korkuyu, aşağılanma ve nefreti öğreneceklerdi. En kıymetli değeri yitireceklerdi: kendi haysiyetlerini. Haysiyetleri bir kez ellerinden alındığında, hayatta kalmak neye yarar? İnsani değerlerin en kıymetlisi olan bu değer, insanlığın *olmazsa olmaz* özniteliği haysiyetli bir hayattır, yoksa ne pahasına olursa olsun hayatta kalmak değil.

Spielberg'in Korczak'tan, hem insan olarak hem de film olarak *Korczak*'tan öğreneceği bir şeyler var.

Bilmediği bir şey ya da bilmek istemediği ya da bildiğini itiraf etmeyi istemediği bir şey; insan yaşamıyla ve bunun yaşanmaya değer olmasını sağlayan değerlerle ilgili bir şey; insanlıkdışılık hakkında kendi anlattığı hikâyede –izlenme rekoru kıran *Schindler'in Listesi*'nde– cehalet ya da küçümsemeyle ele aldığı şey... Haysiyetle bir alıp vereceği olmayan ama aşağılanmaya düşkün olduğundan yaşamın amacını başkalarından

sonra hayatta kalmaktan ibaret gören dünyamızın alkışlarına mazhar olmasını buna borçludur.

Schindler'in Listesi başkalarından sonra hayatta kalmaktan söz eder; ne pahasına olursa olsun, koşullar ne olursa olsun, başa ne gelirse gelsin, ne yapmak gerekirse gereksin hayatta kalmak. Schindler fabrika müdürünü Treblinka'ya götüren trenden indirmeyi başardığında, tıka basa dolu sinema alkıştan inler; bu trenin durdurulmamış olmasının ve hayvan vagonlarındaki diğer yolcuların seyahatlerini gaz odalarında tamamlayacak olmalarının önemi yoktur. Schindler krematoryum fırınlarına götürülmek üzere "yanışlıkla" saptanmış "*kendi* Yahudileri" yerine "başka Yahudiler"in sunmayı reddettiğinde ve "hatayı düzeltmeyi" başardığında yine alkışlar duyulur.

En güçlü, en zeki ve en kurnaz ya da en düzenbaz olanın, en zayıf ve en bahtsız karşısında hayatta kalabilmek için elinden geleni ardına koymama hakkı, Holocaust'un en ürkünç derslerinden biridir.

Dehşet verici bir ders; ama her şeye rağmen öğrenmekte, sahip çıkmakta, hatırlamakta, uygulamaya koymakta sabırsızlık duyulan bir ders. Benimsenmesi için öncelikle her türlü etik yan anlamdan bütünüyle soyutlanması gerekir, ta ki sıfır toplamlı bir hayatta kalma oyununun en uç noktasına varana dek. Hayat, hayatta kalmak demektir. En güçlüler hayatta kalır. İlk vuran hayatta kalır. Siz en güçlü olduğunuz sürece, cezalandırılma riski olmadan, en zayıflara istediğinizi yapabilirsiniz. Kurbanların insanlıktan çıkarılmasının, cellâtları insanlıktan çıkardığı –ve ahlaki açıdan mahvettiği– olgusu, önemsiz bir rahatsızlık kaynağıymış gibi uzaklaştırılır; tabii eğer sessizce geçiştirilmemişse. Önem taşıyan şey, zirveye

varmak ve orada kalmaktır. Her şeyden sonra yaşayabilmek –hayatta kalmak– hayatta kalmaya adanmış bir yaşamın insanlıkdışılığının görünüşte ne etkilediği ne gölgede bıraktığı bir değerdir. Mağlupların ödeyeceği bedeller yüksek olsa da ve bu durum galipleri derinden örselenmiş ve telafisi imkânsız biçimde değersizleştirmiş olsa da, kişinin kendi yararı için yaşamaya değer...

Ürkünç ve son derece insanlıkdışı olan Holocaust'un bu dersi, kişinin kendi gücünü onaylatmak amacıyla zayıflara verilebilecek cezaların bir envanterini içerir. İnsanları toplamak, sürgüne göndermek, toplama kamplarına kapatmak ya da bütün bir halkı kamplarda yaşanana yakın bir kadere maruz bırakmak, şüphelileri anında infaz ederek yasanın işe yaramazlığını kanıtlamak, mahkemesiz ya da süresiz mahkûm etmek, tesadüfen cezalar vererek korku saçmak; bütün bunlar hayatta kalma davasına son derece etkili biçimde hizmet etti ve bu yüzden de "rasyonel"di.

Liste zaman içinde uzayabilir; uzamıştır da zaten. "Yeni ve gelişmiş" çareler deneniyor ve başarılı oldukları takdirde listeye ekleniyor; örneğin, kişilerin evlerini ya da bütün bölgeyi yerle bir etmek, zeytinlikleri köklemek, hasadı yakmak ya da topraktan söküp atmak, çalışma yerlerini ateşe vermek ya da zaten sefil vaziyetteki geçim kaynaklarını bir biçimde yok etmek. Bütün bu önlemler, kendiliğinden yayılma ve şiddetlenme eğilimi içindedir. İşlenen vahşetin listesi büyürken, kurbanların seslerini işittirememeleri için, hatta kimsenin kulak vermemesi için vahşeti giderek daha kararlılıkla uygulama ihtiyacı da artmaktadır. Eski stratejiler rutine dönüşürken ve hedefleri arasında yaydıkları dehşet yavaş yavaş yok olurken, daha acı verici ve ürkünç yeni imkânlar aramak da kesin olarak zorunlu olmaktadır.

Kıyım, kurbanlarını ender olarak insanileştirir. Kurban olmak, ahlaki bir mertebeye erişmenin garantisi değildir.

"Genetik-bölünme zinciri"ni kesme olasılığının, kurbanları cellâda dönüştürebileceğini belirttiğim bir mektuba itiraz eden son derece kavrayışlı ve yılmaz bir etnolog olan ve dibi bucağı görünmeyen Balkan barut fıçısını, etnik ve diğer türdeki düşmanlıkları kararlılıkla araştıran Antonina Zhelazkova şunu yazmıştı: "İnsanların kurban olduktan sonra katil olma arzusuyla mücadele edebilecek durumda olduklarını sanmıyorum. Normal insanlardan çok şey istiyorsunuz siz. Kurbanın kasaba dönüşmesi sıradan bir durumdur. **Yoksul insan**, tıpkı yardım ettiğiniz zekâsı kıt kişi gibi sonunda sizden nefret eder (...) çünkü geçmişi, aşağılanmayı, acıyı ve tek başına değil, bir başkasının yardım ve merhametiyle bir şeyler yapabildiğini unutmak istemektedir (...) Acıdan ve aşağılanmadan nasıl kaçılır? Doğal yöntem ya cellâdınızı ya da size iyilik yapanı öldürmek veya aşağılamaktır. Veyahut sizden daha zayıf birini bulur ve üzerinde zafer kazanırsınız."

Bu uyarıyı hafife almaktan kaçınalım. İnsan sevgisi tamamen olasılıktan uzak gözükmektedir. Silahlar konuşmaz, insanların sesleriyse, füzelerin ıslıklarına ve patlayıcıların sağır edici gürültüsüne müthiş zayıf bir cevap gibi gelmektedir.

Bellek iyi de olabilir kötü de. Daha doğrusu, hem nimet hem lanettir. Topluluğun ve komşuların gözünde mutlak anlamda eşitsiz olan değerleri, birçok şeyi "canlı tutabilir." Geçmiş, bir olaylar yığınıdır, bellek asla hepsini akılda tutmaz ve akılda tuttuğu ya da unutulmaktan kurtardığı ne varsa, asla "özgün" (**artık** bu ne anlama geliyorsa!) biçimiyle yeniden üretemez. "Bütün geçmiş"i ve (Ranke'nin tarihçilerden anlatmalarını istediği gibi) *wie es ist eigentlich gewesen* [olayların gerçekten vuku bulduğu haliyle] geçmişi bellek asla yeniden

kavrayamaz; deyim yerindeyse, bellek yaşam için bir aktiften ziyade doğrudan bir pasifi oluşturur. Bellek *ayıklar* ve *yorumlar* –oysa *neyin* ayıklanması gerektiği ve *nasıl* yorumlanacağı sürekli tartışmalı bir noktadır. Geçmişin diriltilmesi, canlı tutulması ancak belleğin eylem, açıklama, yeniden-işleme ve geri dönüştürme çalışmasıyla mümkün olur.

***Etiske Fordring*'te [Etik Talep] Løgstrup insanların doğal eğilimine dair daha iyimser bir bakıştan söz eder.**

"Birbirimize rastladığımızda karşılıklı olarak güven duymamız, insan yaşamının bir karakteristiğidir. Yalnızca bazı koşullar bizi bir yabancı karşısında baştan güvensizliğe yöneltir (...) Normal koşullarda ise yabancının sözüne inanırız ve özel bir neden oluşmadan önce ona karşı güvensizlik duymayız. Yalan söylerken yakalamadan önce herhangi birinin yalancılığından şüphe duymayız."[2]

Løgstrup eserini Rosalie Maria Pauly ile evliliğinin ilk sekiz yılında tasarladı. Funen Adası'ndaki küçük huzurlu bucakta geçirdikleri dönemdi bu. Løgstrup'un yaşamını yerel üniversitede teoloji profesörü olarak tamamlayacağı Aarhus'un dost canlısı sakinlerine saygı duymakla birlikte, Danimarka direnişinin aktif üyesi olarak Løgstrup'un, bu şehre yerleştiğinde, savaş halindeki ve işgal altındaki bir dünyanın gerçekleriyle ansızın karşılaştığında, bu tür fikirlerin zihninde olgunlaşabileceğinden kuşkuluyum.

İnsanlar kendi dünya imgelerini deneyimlerinin ipiyle dokuma eğilimindedirler. Güven verici ve güvene layık bir dünyanın çok parlak ve sevimli imgesi bugünün kuşağına

2) Knud Ejler Løgstrup, *Etiske Fordring*. Burada İngilizce çevirisinden aktarılmıştır: *The Ethical Demand*, haz. Hans Fink ve Alasdair MacIntryre (University of Notre Dame Press, 1977), s. 8.

zorlama gelebilir; kendilerinin her gün öğrendikleri şeylerle ve günlük yaşamlarında işittikleri, insan deneyimlerine ilişkin sıradan hikâyeler ve tavsiye edilen yaşam stratejileriyle tam bir tezat içindedir bunlar. Örneğin bu insanlar *Biri Bizi Gözetliyor, Survivor* ve *En Zayıf Halka* gibi son derece popüler olan ve büyük bir iştahla seyredilen televizyon programlarının yeni furyasındaki karakterlerin tavır ve itiraflarında kendilerini bulmayı tercih eder. Bu programlar çok farklı bir mesaj aktarır: Bir yabancıya *asla* güvenmemeli. *Survivor* adlı programın bu durumu özetleyen bir alt başlığı vardır: "Kimseye güvenmeyin!" "Reality show"ların meraklıları Løgstrup'un hükmünü tersine çevirir: "Birbirimize rastladığımızda genelde doğal olarak güvensizlik sergilememiz insan yaşamının bir karakteristiğidir."

İmgelemlerini anında esir alarak milyonlarca televizyon seyircisi nezdinde baş döndürücü bir başarı gösteren bu yayınlar, insanların *kullanılıp atılabilir* olduklarına dair kamusal provalardır. Aynı hikâyenin içinde hem hoşgörü hem uyarı taşımaktadırlar; mesajları, kimsenin vazgeçilmez olmadığıdır, bir evrede büyümesine katkıda bulundu diye kolektif çabanın meyvesi üzerinde kimsenin hak iddia edemeyeceğidir; hele ki ekibin üyesi diye bu hakkı hiç iddia edemez. Hayat, sert insanların oynadığı sert bir oyundur; mesaj budur. Herkes sıfırdan başlar, geçmişteki meziyetler hesaba katılmaz, son düellonuzun sonuçları neyse sizin değeriniz de odur. Her oyuncu her an yalnızca kendisi için oynar ve eğer ilerlemek istiyorsa (zirveye ulaşmaktan söz bile etmiyoruz) hayatta kalmaya çalışmalı ve başarıya susamış, yolunu tıkayan diğer oyuncuları dışlamakta işbirliği etmelidir; ama yalnızca işbirliği yaptığı kişilerden daha kurnaz olduğunu göstermek ve onları da boz-

guna uğramış ve artık işe yaramaz bir halde ardında bırakmak için bunu yapmalıdır.

Ötekiler her şeyden önce rakiptir; iyi birer rakip olarak, projeler yapar, tuzaklar kurar, pusuya yatar, bizim sendelememizi ve düşmemizi görmeyi sabırsızlıkla beklerler. Galip gelenlerin rekabete dayanabilmesine ve böylece amansız bir mücadeleden muzaffer çıkmasına yardım eden kozlar –benliğini yaygarayla sergilemekten mütevazılık göstermeye dek– çok çeşitlidir. Yine de, kullanılan strateji, galip gelenlerin kozları ve mağlupların handikapları ne olursa olsun, hayatta kalma hikâyesi hep aynı monotonlukta gelişir: *Bir hayatta kalma müsabakasında güven, duygudaşlık ve merhamet* (Løgstrup'a göre "yaşamın başat ifadesi"nin temel nitelikleri) *intihar demektir* Eğer diğerlerinden daha sert ve daha vicdansız değilseniz, gözünüzün yaşına bakmadan (ya da bakarak) sizi tasfiye ederler. Darwinci dünyanın karanlık hakikatine geri dönüyoruz: Hiç şaşmaz bir şekilde, en iyi uyum sağlayan hayatta kalır. Daha doğrusu, hayatta kalmak, uyum sağlamanın nihai kanıtıdır.

Günümüz gençleri kitap okusalardı, özellikle de güncel en çok satanlar listelerinde yer almayan eski kitapları okusalardı, bir Rus göçmeninin, Sorbonne'da felsefe profesörü olan Lev Chestov'un çizdiği acı, kesinlikle ışıltılı olmayan dünya görüşüyle kuşkusuz hemfikir olurlardı: "*Homo homini lupus*, ezeli ahlakın en sarsılmaz özdeyişlerinden biridir. Her bir komşumuzda bir kurt göreceğiz diye korkarız(...) Bizler öyle zavallı, öyle zayıf insanlarız ki gayet kolaylıkla yıkılır yok ediliriz! Korkmamak ne mümkün! (...) Tehlikeyi görüyoruz ve yalnızca tehlikeyi..."[3] Onlar, kendilerinden önce Chestov'un söylediği gibi ve *Biri Bizi Gözetliyor* yayınlarının sağduyu mer-

3) Leon Shestov, "All things are perishable", *A Shestov Anthology* içinde, haz. Bernard Martin (Ohio State University Press, 1970), s. 70.

tebesine yükselttiği gibi, günümüz dünyasının sert insanlar için yaratılmış sert bir dünya olduğunu ileri sürerler: Yalnızca kendi hilelerine güvenebilen ve birbirlerinden daha zeki görünmeye ve birbirlerini yok etmeye çalışan bireyler dünyası. Bir yabancıya rastladığınızda uyanık olmalısınız, uyanıklığı asla elden bırakmamalısınız. Bir araya gelmek, omuz omuza vermek ve ekip halinde çalışmak, ancak amaçlarınıza erişmenize yardım ediyorsa anlam taşır; bu koşullar artık yarar sağlamadığında ya da angajmanları bozarak ve yükümlülükleri ortadan kaldırarak elde edilebileceği umulan ya da olasılık dahilinde olandan daha az yarar sağladığındaysa, bunları sürdürmek için hiçbir neden gösterilemez.

Bu yüzyıl başında doğmuş, büyümüş ve olgunlaşmış gençler Anthony Giddens'ın "saf ilişki"[4] tanımını da kabul eder, hatta belki de aşikâr bulurlar.

"Saf ilişki" günümüzde insan birlikteliğinin egemen biçimi olmaktadır: "Elde edilebileceği umulan şeyler için" ilişkiye girilir ve "partnerler, karşılıklı olarak ilişkiyi sürdürme arzusu duyabilmek için birbirlerine yeterince tatmin verdiklerini düşünüyor olmalıdır; ancak bu koşulda ilişki sürer".

Günümüzün "saf ilişki"si, Giddens'ın tarif ettiği haliyle, "vaktiyle evliliğin olduğu şey, yani 'doğal koşul' değildir, yani tamamen özel koşullarla karşılaşılmadığı takdirde sürekliliğine kesin gözüyle bakılabilecek bir şey değildir. Gerçekten de, saf ilişkinin özgüllüğü şudur ki, partnerlerden her biri az çok kasıtlı olarak, ilişkiye herhangi bir anda son verme imkânına sahiptir. Bir ilişkinin sürme şansının olabilmesi için bağlılık

4) Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies* (Polity, 1992), s. 58, 137. [Türkçesi: *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, çev. Idris Şahin, Ayrıntı Yayınları, 2010].

şarttır; bununla birlikte, kim ki hiç çekincesiz bağlanır, gelecekte, ilişki bitecek olursa, başı çok ağrıyabilir."

Başka bir insana ya da insanlara bağlanmak, iyi günde de kötü günde de, zenginlikte de yoksullukta da, "ölüm ayırana kadar" tarzındaki çok kesin ve koşulsuz bağlılıklar, ne pahasına olursa olsun uzak durulması gereken bir tuzağa benzer.

Beğendikleri bir şey konusunda gençler, "çok kıyak!" ("*it is cool*") derler. Kelime gayet iyi seçilmiştir: İnsan eylemleri ve etkileşimleri başka hangi özellikte olursa olsun, karşılıklı ilişkinin ısınmasına ve özellikle de sıcak kalmasına asla izin verilmemelidir; insanlar arasındaki ilişki *cool* kaldıkça OK'dir, *cool* olmak OK olmak anlamına gelir. Partnerinizin, sizin rızanızla olsun ya da olmasın, (sizin, zevklerinin kaynağı olarak, verecek bir şeyinizin kalmadığını ve yeni zevklerin vaadini *artık taşımadığınızı keşfettiğinde ya da yalnızca* komşunun tavuğu komşuya kaz görünür diye) her an sizi bırakabileceğini biliyorsanız, o zaman mevcut ilişkiye duygu yatırımı yapmak her zaman tehlikeli bir adım oluşturur. Partnerinize güçlü duygular yatırmak ve bağlılık yemini etmek büyük bir risk almak anlamına gelir: Bu sizi partnerinize *bağımlı* kılar (şunu da saptayalım ki, günümüzde hızla sevimsiz bir terime dönüşen bağımlılık –Løgstrup için olduğu kadar Levinas için de– Öteki'nin sorumluluğunun içerdiği şeydir.)

Yaraya tuz basalım: Sizin bağımlılığınız –ilişkinin "saflığı" nedeniyle– karşılıklı olmayabilir, olmak zorunda da değildir zaten. Böylece, *siz* bağlı olursunuz, ama *partneriniz* çekip gitmekte özgürdür ve sizi hareketsiz kılabilen bağların hiçbiri onun yerinde kalmasını garanti etmeye yetmez. Büyük ölçüde paylaşılan bu bilinç, bütün ilişkilerin "saf" (yani kırılgan, çatlayan, sağladıkları rahatlıktan daha uzun sürme şansı olmayan ve dolayısıyla daima "yeni bir uyarıya dek") olduğu-

nu söyleyen beylik laf, güvenin kök salacağı ve yeşerebileceği gerçek bir zemin olamaz.

Son derece gevşek ve cayılabilir olan partnerlikler, (artan sayıda bıktırıcı çatlak sergilese de), Løgstrup'un güvenin "doğallığı"na ve "normalliği"ne inancını belirttiği ve olağandışı koşulların neden olduğu bir istisna oluşturan ve dolayısıyla bir açıklama gerektiren şeyin, *güvenin koşulsuz ve kendiliğinden bağışlanması*'ndan ziyade, *ertelenmesi ya da feshi* olduğu şeklindeki hükmünü belirttiği bir zamanda, "ölüm bizi ayırana kadar", iyi günde kötü günde türü kişisel birliktelik modelinin yerini almıştır.

Yine de kişisel partnerliklerin kırılganlığı, maraziliği ve örselenebilirliği, Løgstrup'un varsayımlarının geçerliliğini baltalayan tek güncel yaşantı özelliği değildir. Eşi görülmemiş bir akışkanlık, kırılganlık ve bünyevi gelip geçicilik (ünlü "esneklik"), yirmi-otuz yıl önce, bir insan ilişkileri ağının sağlam bir şekilde kurulabileceği kalıcı ve güvenilir bir çerçevede birleşmiş olan her türlü toplumsal bağa damgasını vurur. Özellikle –ve en fazla etkiyle– istihdamı ve profesyonel ilişkileri etkiler. Yetenek sahibi olmak ve bunu kullanabilmek için gereken zamandan daha kısa sürede yetenekler talep dışı kaldığından; eğitimin kazandırdığı nitelikler bu eğitimlerin yıllık fiyatları karşısında değer yitirdiğinden, hatta ömür boyu süreceği sanılan "son kullanma tarihi"ne daha varmadan çok önce "negatif sermaye"ye dönüştüğünden; çalışma alanları hemen hemen hiçbir uyarı vermeksizin yok olup gittiğinden; yaşam akışı giderek daha kısa bir dizi münferit projeye bölündüğünden, yaşam beklentileri, balistik bir füzenin önceden tasarlanmış ve belirlenmiş, öngörülebilir yörüngesinden ziyade, yakalanamaz, geçici ve yerinde duramayan hedeflerin

peşindeki güdümlü roketlerin tesadüfen izlediği kıvrımlı yörüngelere benzemektedir giderek.

Bugün dünya güvene karşı fesat kuruyor gibidir.
Güven, Knud Løgstrup'un varsaydığı gibi, "yaşamın başat ifadesi"nin doğal bir açılımı olarak kalabilir, ama bir kez yayıldığında, demir atacak bir yeri boşuna arayıp durur. Güven, hüsranla dolu bir yaşama mahkûm olur. İnsanlar (ayrı ayrı, bireysel olarak ya da beraberce), arkadaş toplulukları, bireyler, cemaatler, büyük davalar ya da bireyin yaşamını yönetsin diye otorite verilmiş yaşam modelleri, çoğu zaman yürekten bağlılığa karşılık vermekte başarısız kalırlar. Ne olursa olsun bunlar, ender olarak, uzun vadeli süreklilik ve istikrar örnekleridir. Dikkatimizi güvenilir ve dayanıklı biçimde sabitleyebileceğimiz tek bir referans noktası bulmakta zorlanırız, öyle ki aldanmış "rehber-arayıcılar" sürekli uyanık kalma ve atılmış ya da niyetlenilmiş adımları hiç durmadan geri çekme şeklindeki bıktırıcı görevden bağışlanabilirler. Fani yaşamları ne kadar kısa olsa da, yönlendirilme arayışındaki kişilerden daha uzun bir yaşam umuduna sahipmiş gibi görünen bir nirengi noktası mevcut olamaz. Bireysel deneyim, bunca açgözlülükle aranan, en muhtemel süre ve süreklilik ekseni olarak düpedüz ben'i gösterir.

Düşünmeye sözde tutkun toplumumuzda güvenin teşvik görme ihtimali pek azdır. Yaşamın gerçeklerinin sağladığı verilere ilişkin kesin ve dengeli bir inceleme karşıt istikameti belirtmekte, kuralların daimi tutarsızlığını ve bağların kırılganlığını sürekli ortaya koymaktadır. Yine de bunun anlamı, Løgstrup'un başkalarına güvenme yönündeki kendiliğinden, *endemik eğilimin* içine ahlak umutları yerleştirme kararının,

günümüz dünyasını tıka basa dolduran *endemik belirsizlik* yüzünden geçersiz kaldığı mıdır?

Bu soruya evet cevabı verilebilir; ama Løgstrup'un ahlaki itkilerin düşünme sürecinden kaynaklandığı şeklindeki görüşü hiçbir zaman benimsemediği de söylenebilir. Tersine: Ona göre, ahlak umudu özellikle *düşünme-öncesi kendiliğindenliğine* atfedilmiştir: "Merhamet kendiliğindendir, çünkü en ufak kesinti, en ufak hesap, başka bir şeye hizmet etme hedefiyle merhametin çok az da olsa seyreltilmesi onu tamamen yok eder ve aslında olduğu şeyin tersine, yani acımasızlığa dönüştürür."[5]

Bilindiği gibi, Emmanuel Levinas "Niçin ahlaklı olmalıyım?" sorusunun (yani "Bundan kazancım ne?", "Falanca kişi ilgimi hak edecek ne yaptı ki bana?", "Başkaları umursamazken ben niye dert edineyim?" ya da "Benim yerime başka biri yapamaz mı?" türünden argümanlar sunmanın) ahlaki tutumun *çıkış noktası* olmadığını, *sonuna* işaret ettiğini ileri sürer; tıpkı ahlakdışılığın, Kabil'in "Kardeşimin bekçisi miyim ben?" sorusuyla başlaması gibi. Løgstrup da hemfikir gözükmektedir.

"Ahlak *ihtiyacı*" (bu deyim zaten tezattır; "ihtiyaca" karşılık gelen hiçbir şey ahlakla ilgili olamaz) ya da düpedüz "ahlakın tavsiye edilebilirliği", kanıtlanmak şöyle dursun, söylemsel biçimde tesis edilemez., Ahlak insanın doğuştan bir tezahürüdür -hiçbir "hedef"e "hizmet etmez"; kâr, rahatlık, şan şöhret ya da iyileşme beklentisiyle yönlendirilemez kesinlikle. Kuşkusuz ki, nesnel olarak iyi -etkili ve yararlı- fiiller, ister tanrısal lütuf elde etmek için olsun, ister halkın minnetini kazanmak ya da başka vesilelerle gösterilen acıma-

5) Knud Løgstrup, *After The Ethical Demand*, çev. Susan Dew ve van Kooten Niekerk (Aarhus University, 2002), s. 26.

sızlıkların bağışlanması için olsun, failin çıkar hesaplarından kaynaklanmıştır daima; yine de bu eylemler gerçek anlamda *ahlaki* olarak sınıflanamaz, çünkü bunlar *güdülü eylemlerdir.*

Ahlaki eylem durumunda, diye vurgular Løgstrup, "sonraki gerekçelere yer yoktur." Yaşamın kendiliğinden ifadesi *radikaldir* ki bu da özellikle hem sevgiyle hem de *ahlakla* ilgili "sonraki gerekçelerin yokluğu" sayesindedir. İşte, etik talebin, yani bizi ahlaklı olmaya teşvik eden ve yaşıyor olmaktan ve gezegeni başka insanlarla paylaşmaktan kaynaklanan bu "nesnel" baskının, sessiz olmasının ve muhakkak sessiz kalmasının sebebi de budur. "Etik talebe itaat" bir davranış gerekçesine kolaylıkla dönüşebileceğinden (saptırılıp deforme edilebileceğinden), en iyi durum etik talebin unutulması ve düşünülmemesidir: Radikalliği "fuzuli olmak istemesine dayanır."[6] "İnsan ilişkisinin dolaysızlığı yaşamın dolaysız ifadeleriyle desteklenmiştir"[7] ve ne başka bir desteğe ihtiyaç duyar, ne de göz yumar.

Fiiliyatta bunun anlamı şudur: Bir insanın (sonuçta) ancak kendi mütalaaları ve sorumluluklarıyla baş başa kalacağı fikrinden ne kadar hoşlanmasak da, ahlaka bulanmış bir birliktelik umudunu içeren, özellikle bu yalnızlık durumudur. Burada söz konusu olan şey umuttur; yoksa kesinlik değil.

Yaşam ifadelerinin kendiliğindenliği ve başatlığı, ortaya çıkan davranışın, iyilikle kötülük arasında etik açıdan doğru ve övgüye değer bir tercih olduğunun garantisi olamaz. Gelgelelim esas mesele şudur: Hatalar *ve* doğru tercihler aynı koşullardan kaynaklanır; keza otoriter buyrukların zorlayıcı bir şekilde sunduğu bahanelere ödlekçe dört elle sarılmamız *ve* cesaretle sorumluluğu kabul etmemiz de öyle. Kötü tercih-

6) *Age.*, s. 28.
7) *Age.*, s. 25.

te bulunma olasılığına hazırlanmazsak, doğru tercih arayışında sebat göstermek neredeyse imkânsız olur. Ahlaklı olmanın önündeki önemli bir tehdit (dolayısıyla, etik filozofların tiksinti duyduğu şey) olmak şöyle dursun, *belirsizlik, ahlaki kişiliğin yuvasıdır ve ahlakın yeşerip filizlenebileceği tek topraktır.*

Bununla birlikte, Løgstrup'un haklı olarak belirttiği gibi, "yaşamın dolaysız ifadelerinin desteklediği" şey, "insan ilişkisinin dolaysızlığı"dır. Bağın ve karşılıklı koşullanmanın her iki yönde de işlediği kanısındayım. Løgstrup'un düşüncesinde "dolaysızlık", Levinas'ın yazılarında "yakınlığın" oynadığı role benzer bir rol oynar. "Yaşamın dolaysız ifadeleri" –zayıf ve kırılgan, ıstırap içinde ve yardım talep eden– diğer insanların yakınlığı ya da dolaysız varlığıyla harekete geçirilir. Gördüğümüz şey bize meydan okur; harekete geçmeye, yardım etme, savunma, teselli etme, tedavi etme ya da kurtarmaya kışkırtılırız.

"Yaşamın başat ifadesi" bir başka "katı gerçek"tir; tıpkı Levinas'ın "sorumluluğu" ya da Løgstrup'un "etik talep"i gibi.

Daima beklenti halindeki, sesi güç işitilen, tükenmez, doyumsuz ve belki de sonsuza dek, kural olarak, doyurulması ve tüketilmesi imkânsız etik talebin tersine, yaşamın başat ifadesi daima çoktan doyum bulmuş ve tamamlanmıştır; ama, tercih yoluyla değil, "kendiliğinden, talep etmeden."[8] "Başat" sıfatını açıklayan, yaşam ifadelerinin bu "tercihsiz" statüsüdür.

"Yaşamın başat ifadesi", *Stimmung*'la ("yerleşmiş olmak"ın epistemolojik yansıması olarak "uyum içinde olmak") birlikte, Martin Heidegger'in *Befindlichkeit*'ının (esasen ontolojik bir kavram olan "yerleşmiş olmak") eşanlamlısı olarak görü-

8) *Age.*, s. 14.

lebilir.[9] Heidegger'in belirttiği gibi, seçmeye başlamadan önce, bizler dünyaya çoktan gömülmüşüz ve bu gömülmeyle uyum içindeyizdir –*Vorurteil*'le, *Vorhabe*'yle, *Vorsicht*'le ve *Vorgriff*'le (*vor* –"ön"– önekine sahip bütün bu yetenekler her bilgiden önce gelir ve bizzat bu bilginin olasılığını oluşturur) donanmış haldeyizdir. Ama Heidegger'in *Stimmung*'u *das Man*'a –yani bütün varoluşumuzun... zaten teslim olduğu hiç kimse"ye– sıkı sıkıya bağlıdır. "*İlk önce*, ben kendi benliğim anlamında 'ben' değilim... İlk önce, varlık 'Onlar'dır [*das Man*] ve çoğu zaman da böyle kalır." Bu "*das Man* olarak Var Olma" durumu özünde *an sich* [kendinde] uyumluluk durumudur, uyumluluk olarak kendi kendine bilinçsizce uyumluluktur (dolayısıyla başat dayanışma tercihiyle karıştırılmamalıdır.) *Mitsein* ("Birlikte Var Olma") *das Man* biçiminde ortaya çıktıkça bir kaçınılmazlıktır, yoksa bir yazgı ya da vazife değildir. Keza *Das Man*'a teslim olmanın uyumluluğu da öyledir: Öncelikle maskesinin indirilmesi, uyumluluk olduğunun keşfedilmesi gerekir, sonra da kendini ortaya koyma şeklindeki eleştirel eylem aracılığıyla reddedilecek ve mücadele edilecek ya da yaşamın stratejisi ve hedefi olarak kucaklanacaktır.

Bir yandan, Løgstrup yaşamın ifadelerinin "kendiliğindenliği" üzerinde ısrarla durarak, böyle bir *an sich* statü ileri sürer; bu, *Befindlichkeit* ve *Stimmung* statüsünü hatırlatır. Diğer yandan, bu ilkel, "doğal olarak verilmiş" uyumluluğun *inkârıyla* yaşamın başat ifadesini özdeşleştirir (uyumluluğun başat ifadeleri "yutması"na, "bireylerin birbirlerini taklit ettikleri bir yaşam içinde" boğulmalarına güçlü bir şekilde karşı çıkar); gerçi *an sich* statünün koruyucu kalkanını delip geçerek benin özgürleşmesi şeklindeki kökensel edimle, bunları

9) Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, Birinci baskı: *Jahrbuch für Philosophie und Phänomenologische Forschung* (1926).

özdeşleştirmez. Şunu vurgular: "Yaşamın başat ifadesinin baskın çıkacağı zorunlu sonuç yoktur."[10]

Başat ifadenin güçlü bir rakibi vardır: "Kısıtlanmış" ifade, dışarıdan tetiklenmiş ve dolayısıyla –otonom değil– heteronom olan bir ifade; daha doğrusu (kuşkusuz ki Løgstrup'un niyetiyle daha uyumlu bir yorumdur bu) gerekçeleri (vaktiyle *nedenler* olarak yeniden-sunulmuş, daha doğrusu yanlış-sunulmuş) dışsal faillere aksettirilmiş bir ifade.

"Kısıtlanmış" ifade örnekleri hakaret, kıskançlık ve haset adlarını alır. Her durumda, önemli davranış özelliklerinden biri, sahici eylem kaynaklarının kılık değiştirmesini hedefleyen, kendi kendini aldatmadır. Örneğin, birey "yanlış davrandığı fikrini hoşgörecek kadar kendisine dair yüksek bir kanaate sahiptir, keza dikkati kendi yanlış adımından uzaklaştırmak için hakareti kullanır, sonunda da kendini kurban olarak tanımlar (...) Kurban olmakta tatmin bularak, kendini beğenmişliği besleyecek haksızlıklar icat eder."[11] Eylemin özerk doğası artık gizlenmiş olur; oyunun gerçek aktörü rolü atfedilen kişi, *öteki bireydir,* ilk günahtan, barut fıçısını ateşleyen hainlikten sorumlu olan kişidir. Dolayısıyla ben tamamen alımlayıcı tarafta kalır; ben, kendi eyleminin aktörü olmaktansa, *ötekinin eyleminin kurbanıdır.*

Bir kez benimsendiğinde, bu bakış açısı kendi başına yayılır ve güçlenir. İtibarı korumak için, karşı tarafa isnat edilen hakaret daima daha korkunç olmalıdır ve özellikle de daha zor telafi edilebilir olmalıdır; bundan kaynaklanan kurbanın ıstırapları daha iğrenç ve acı verici olarak duyurulmalıdır, böylelikle kendi kendini kurban ilan eden kişi işlenen suça

10) Logstrup, *After The Ethical Demand*, s. 4, 3.
11) *Age.*, s. 1-2.

"doğrudan cevap olarak" ya da hâlâ işlenen suçlara karşı "savunma olarak" giderek daha sert önlemleri haklı gösterebilir. "Kısıtlanmış" eylemler özerkliklerini sürekli olarak *inkâr etmeye* ihtiyaç duyarlar. Bu nedenledir ki, benin egemenliğinin kabulüne ve söz konusu kabule uygun şekilde davranmasına engel oluştururlar.

Dolayısıyla kendi kendine dayatılan kısıtlamaların dayandığı, kendi kendini aldatmayı teşhir ederek ve değersizleştirerek bunlar üzerinde zafer kazanmak, başat yaşam ifadesini serbest bırakmak için zorunlu önkoşul olarak ortaya çıkar; bu ifade öncelikle güven, duygudaşlık ve merhametle kendini gösterir.

İnsanlık tarihinin büyük bölümünde, "varlığın dolaysızlığı" ile muhtemel ve akla yatkın **"eylemin dolaysızlığı" çakışır.** Atalarımızın uzak mesafeden etkili olmalarını sağlayan pek az araçları vardı –ama sahip oldukları araçlarla erişilemeyecek kadar uzak mesafeden dolayı acı çektikleri de enderdir. Atalarımızın karşı karşıya kaldıkları ahlaki tercihlerin bütünü, dolaysızlığın, karşılaşmaların ve etkileşimlerin dar alanı içinde kalır. İyilik ile kötülük arasındaki tercih, her karşılaşıldığında, "yaşamın başat ifadesi"nden esinlenmiş, etkilenmiş ve hatta esasen bu ifadenin denetimine girmiş bile olabilir.

Bununla birlikte, günümüzde etik buyruğun sessizliği hiç olmadığı kadar sağır edicidir. Bu buyruk "yaşamın başat ifadeleri"ni kışkırtır ve gizlice yönetir; ama bunlar dolaysızlıklarını korurken, bunları harekete geçiren ve cezbeden nesneler yakınlık/dolaysızlık uzamının çok ötesindedirler. Çıplak gözle (yardımsız) yakınımızda görebildiklerimize ilaveten, şu an, *uzaktaki* sefaletin ve *uzaktaki* acımasızlığın "dolayımlı"

bilgisine sürekli maruz kalıyoruz. Artık hepimizin tele*vizyonu* var; ama çok azımız tele-*eylem* imkânlarına erişebiliyoruz.

Yalnızca görmekle kalmayacağımız, aynı zamanda hafifletebileceğimiz ya da iyileştirebileceğimiz sefalet de bizi ahlaki tercih durumunda bırakır; böylelikle "yaşamın başat ifadesi" bunun (son derece güç de olsa) üstesinden gelir –(dolaylı olarak) bilincine varmamızın sağlandığı şey ile (dolaylı olarak) etkileyebileceğimiz şey arasında giderek büyüyen boşluk, her türlü ahlaki tercihe eşlik eden belirsizliği eşi benzeri görülmemiş oranda artırır ki etik donanımımız bunu karşılayamaz, hatta belki de hiçbir şey yapamaz.

Bu acılı –hatta katlanılmaz– güçsüzlük karşısında, sığınacak bir yer arama duygusuna kapılırız. "Başedilmesi güç" olanı "erişilmez"e dönüştürme eğilimi gün gibi ortadadır ve yayılmaktadır...

"Dolaysız çevremizden ne kadar koparsak, bu çevrenin gözetilmesine de o ölçüde bel bağlarız. (...) Dünyanın dört bir yanındaki çok sayıda kentsel alanda bulunan evler şu anda insanları kendi cemaatlerine bütünleştirme değil, sakinlerini koruma hedefiyle varlar" diye gözlemliyor Gumpert ve Drucker.[12]

Graham ve Marvin[13] şu yorumu getiriyor: "Bu tür yerlerin sakinleri iletişim alanlarını uluslararası düzleme yaydığından, aynı zamanda, daha 'zeki' güvenlik altyapıları aracılığıyla genellikle evlerini de kamusal yaşamdan uzaklaştırıyorlar." "Dünyanın hemen hemen bütün şehirleri, hem şehirdeki hem de ulusal, uluslararası ve hatta küresel mesafelerdeki başka

12) G. Gumpert ve S. Drucker, "The mediated home in a global village", *Communication Research* 4 (1996), s. 422-438.

13) Stephen Graham ve Simon Marvin, *Splintering Urbanism* (Routledge, 2001), s. 285.

'kıymetli' mekânlarla güçlü bir şekilde bağlantılı mekân ve bölgeler ortaya çıkarmaya başlıyor. Bununla birlikte, genellikle bu tür yerlerde fiziksel olarak yakın ama sosyo-ekonomik açıdan uzak insan ve yerler karşısında somut ve büyüyen bir yerel bağlantısızlık duygusu da beliriyor."[14]

Küresel seçkinlerin yaşadığı ve kullandığı ayrıcalıklı kentsel mekânların yeni "bağlantılı yerdışılığı"nın artığı, bağlantısız ve terk edilmiş mekânlardır; "kâbusun düşün yerini aldığı, tehlike ve şiddetin başka yerlerden daha yaygın olduğu", Michael Schwarzer'in tabiriyle "hayalet mahalleler."[15] Mesafelerin aşılamaz kalması için, sızma tehlikesini savuşturmak ve bölgesel saflığın bozulmasını önlemek için, sıfır tolerans ve evsizleri yaşamlarını kazanabilecekleri ama aynı zamanda açıkça (rahatsız edecek kadar) görünür olacakları yerlerden, ne birinin ne diğerinin mümkün olduğu yerlere sürgüne göndermek çok işe yarar.

İlk önce Manuel Castells'in ileri sürdüğü gibi, şehirde yaşayan iki kategorinin evrenleri arasında büyüyen bir kutuplaşma, aynı zamanda da eksiksiz bir iletişim kopukluğu kendini gösteriyor: "Üst düzeydekilerin mekânı genellikle küresel iletişimle ve bütün dünyayı kapsayan mesaj ve deneyimlere açık geniş bir alışveriş ağıyla bağlantılıdır. Yelpazenin diğer ucunda, genellikle etnik temelli, bölünmüş yerel ağlar vardır ve çıkarlarının ve sonuçta varlıklarının savunulması için en değerli kaynakları kimlikleridir."[16]

Bu tanımın ortaya serdiği görüntü, birbirinden ayrı ve farklı iki evren imgesidir. Bunlardan yalnızca ikincisi, yer açısından sınırlıdır ve ortodoks, bayağı ve gerçekçi coğrafi

14) *Age.*, s. 15.

15) M. Schwarzer, "The ghost wards; the flight of capital from history", *Thresholds* 16 (1998), s. 10-19.

16) M. Castells, *The Informational City* (Blackwell, 1989), s. 228.

kavramlar ağı içinde kavranabilir. Bu iki ayrı evrenin ilkinde yaşayanlar, diğerleri gibi, "yer *içinde*" olabilirler, ama asla "bu yer*den*" değildirler –elbette tinsel açıdan değil, ama (dilerlerse) genellikle fiziksel açıdan da değil.

"Üst düzey" insanlar oturdukları yerin parçası değildir, çünkü onların ilgileri başka yerdedir (daha doğrusu başka yerde yüzmektedir). Tek başına olmak, dolayısıyla diledikleri gibi zaman geçirmek ve ihtiyaçları için zorunlu hizmetlerden yararlanmak ve (az çok tanımlı) gündelik keyifler açısından güvencede olmak dışında, konutlarının bulunduğu şehrin onlar açısından hiçbir önemi yoktur. Şehrin nüfusu, –fabrika patronları, tüketim malı ve geçmiş fikir tacirleri için olduğunun tersine– onların otlağı, servetlerinin kaynağı ya da gözetimleri altına verilmiş, bakımlarına ve sorumluluklarına teslim edilmiş bir mıntıka değildir. Genel olarak bakıldığında, pek çok "yer"lerden yalnızca biri olan, (sanal olsa da gerçek yuvaları olan) siber-uzam açısından minicik ve önemsiz "kendi" şehirlerinin işlerini *dert etmezler.*

Diğerlerinin, "alttakiler"in evreni ilkinin tersidir. "Üst düzey" insanları birbirine bağlayan ve yaşamlarını ayarlayan dünya çapındaki iletişim ağından büyük ölçüde kopukturlar. Bu "aşağı" şehirliler "bir köşedeki insanlar olarak kalmaya mahkûmdurlar" –dolayısıyla, dikkatlerini, hoşnutsuzluklarını, düş ve umutlarını "yerel işler"e yöneltmelerini bekleyebiliriz ve beklemeliyiz de. Onlara göre, hayatta kalma ve dünyada saygın bir yer edinme mücadelesi, oturdukları şehrin içinde başlamış, sürdürülmüş ve genel olarak kaybedilmiş olsa da zaman zaman başarı kazanmıştır.

Yeni küresel seçkinlerin yerel *populus* karşısında eski angajmanlarından kopmaları ve ayrılmış olanlar ile artlarında bıraktıklarının yaşamsal/yaşanan mekânları arasında büyüyen

mesafe, modernitenin "katı" evresinden "sıvı" evresine geçişe eşlik eden toplumsal, kültürel ve siyasal farlılıkların muhtemelen en önemlisidir.

Yukarıda çizilen tabloda büyük bir hakikat payı vardır; hakikatten başka bir şey de yoktur. Ama bütün hakikat bu değildir.

Unutulan ya da önemsenmeyen hakikatin en önemli kısmı, çağdaş şehir yaşamının en yaşamsal (ve uzun vadede en etkili) karakteristiğini açıklayan kısmıdır. Söz konusu özellik, küreselleştirici baskılar ile mekân kimliklerinin tartışılma, oluşma ve yeniden oluşma tarzı arasındaki sıkı etkileşimdir.

Çağdaş yaşam politikalarının ve koşullarının "küresel" ve "yerel" yanlarını, sonuçta "üst düzey"in kaçışının belirttiği gibi, ancak marjinal şekilde ve nadiren ilişkiye geçebilen iki farklı uzama yerleştirmek ciddi bir hata olur. Yeni bir incelemede, Michael Peter Smith, "yersiz de olsa dinamik global ekonomik akımlar mantığı"nı, günümüzde "dünyada olmanın" "yaşam yeri" olarak "değer kazanan" "yerel kültürün ve yerin statik imgesi"nin[17] karşısına koyan anlayışa (başkalarının yanı sıra David Harvey ya da John Friedman'ın da önerdiği anlayıştır bu) itiraz eder. Smith'e göre, "'varlığın' (ya da 'cemaatin' statik bir ontolojisini yansıtmaktan uzak olan yerler 'yapım halindeki' dinamik yapımlardır."

Gerçekten de, küresel işlemcilerin "hiçbir yerdeki bir yer" olan soyut uzam ile "bir köşedeki insanlar"ın son derece an-

17) Michael Peter Smith, *Transnational Urbanism: Locating Globalization* (Blackwell, 2001), s. 54-55. Ayrıca bkz. John Friedman, "Where we stand: a decade of world city research", *World Cities in a World System* içinde, haz. P. L. Knox ve P. J. Taylor (Cambridge University Press, 1995); David Harvey, "From space to place and back again: reflections on the condition of postmodernity", *Mapping the Futures* içinde, haz. J. Bird vd., (Routledge, 1993).

lık, somut, "el erimindeki uzam"ı arasındaki sınır, ancak teorinin uçucu dünyasında kolaylıkla çizilebilir; burada insan evrenlerinin karmakarışık ve iç içe geçmiş içerikleri öncelikle "dizilmiş" sonra da sınıflandırılmış ve açık seçik olsun diye, her biri kendi bölümünde kutulanmıştır. Bununla birlikte, şehir yaşamının gerçeklikleri bunca net ayrımları altüst eder. Şehir yaşamının zarif modelleri ve bunların yapımları sırasında uygulanan karşıt güçler kuşkusuz ki teori inşa edenleri düşünsel açıdan fazlasıyla hoşnut kılar; ama bunlarda şehir planlamacıları için pek az pratik fikir bulunur ve şehirde yaşamın meydan okumalarına karşı mücadele eden şehirlilere ise daha da az destek bulunur.

Günümüzde hepimizin içinde hareket ettiğimiz koşulları şekillendiren gerçek iktidarlar küresel uzam içinde salınmaktadır, oysaki bizim politik eylem kurumlarımız, küresel anlamda toprağa mıhlanıp kalmıştır; bunlar, geçmişte olduğu gibi, yereldir.

Esasen yerel kaldıklarından, kentsel mekân içinde işleyen politik organizmalar, eylem gücü bakımından yetersizlikten ve özellikle politika dramının cereyan ettiği sahnede etkin ve hükümranca yer alamamaktan mustariptirler. Bir diğer sonuç, iktidarların oyun alanı olan yer-dışı siberuzayda politika kıtlığıdır.

Küreselleşen dünyamızda politika, tutkuyla ve iradi olarak giderek *yerelleşme* eğilimi içindedir. Siberuzaydan dışlanan ya da içeri girmesi yasaklanan politika "el erimindeki" işlere, yani yerel sorunlara ve komşuluk ilişkilerine geri döner. Çoğumuza bu sorunlar, çoğu zaman, "bir şeyler yapabileceğimiz", etkileyebileceğimiz, onarabileceğimiz, iyileştirebileceğimiz, yeniden yönlendirebileceğimiz *tek sorun* gibi gelir. Bizim

eylemimiz ya da eylemsizliğimiz ancak yerel sorunlar çerçevesinde "farklılık yaratabilir"ken, "yerellik-üstü" başka sorunlar için "alternatif yok"tur (en azından politik liderler ve "işin erbapları" dönüp dolaşıp bunu söylerler bize). Elimizdeki acınası ölçüde yetersiz imkânlar ve kaynaklar göz önüne alındığında, biz ne yaparsak yapalım ya da akıllıca ne yapmayı düşünürsek düşünelim, olayların doğal akışlarını sürdüreceklerinden kuşkulanırız.

Kaynakları ve nedenleri tartışmasız küresel, uzak ve müphem olan sorunlar bile politik işler alanına ancak yerel uzantıları ve yankıları dolayısıyla girer. Havanın ya da su rezervlerinin küresel boyutta kirlenmesi, ancak sizin evin yakınına, "kapınızın önüne", ürkünç bir yakınlığa, bizim "el erimimize" nükleer bir artığın boşaltılmasına karar verildiğinde (ki teşvik edicidir bu) *politik* bir problem halini alır. Çokuluslu ilaç devlerinin giriştikleri amansız kâr arayışının etkisi olduğu aşikâr olan sağlık sorunlarının adım adım ticarileştirilmesi, ancak bir semt hastanesi eleştirildiğinde ya da yaşlı yurtları ve psikiyatri kurumları adım adım kaldırıldığında politika alanında kendini göstermektedir. Tek bir şehrin, New York'un sakinleri, küresel düzeye ulaşmış terörizmin neden olduğu yıkımla baş etmek zorunda kaldılar ve evvelce bireylerin güvenliğini sağlamaktan sorumlu olan, diğer şehirlerin belediyeleri ve danışmanları herhangi bir yerel yönetimin erişiminin çok ötesindeki güçler karşısında çaresiz görünüyordu artık. Geçim araçlarının küresel ölçekteki talanı ve uzun süredir yerleşik yaşayan halkların yerlerinden edilmesi, vaktiyle sokaklarda gayet tek tip kalabalıklar oluşturan "ekonomik göçmen"lerin renklenmiş kalabalığı aracılığıyla politikaya dahil oldu...

Özet olarak: *Şehirler küresel olarak yaratılmış problemlerin hurdalığı halini aldı.* Şehirlerde yaşayanlar ve seçilmiş temsil-

cileri, hayal güçlerini zorlasalar bile yerine getiremeyecekleri bir görevle karşı karşıyalar: küresel çelişkilere yerel çözümler bulmak.

Castells'in ortaya attığı, "giderek küreselleşen süreçlerle yapılanmış bir dünyada giderek yerelleşen politika" paradoksu buradan kaynaklanır. "Anlam ve kimlik üretimi söz konusuydu: Benim mahallem, benim cemaatim, şehrim, okulum, ağacım, nehrim, plajım, şapelim, benim barışım, benim çevrem." "Küresel tornadoya karşı savunmasız kalan insanlar kendilerine sarıldı."[18] Şunu unutmayalım ki, "kendilerine sarıldıkça" "küresel tornado" karşısında iyice dayanıksızlaşırlar ve yerel kimlik ve anlamlara, aynı zamanda kendi hayatlarının anlamlarına ve kimliklerine de karar veremez olurlar –savunmasız olanlardan korkmak için hiçbir nedeni olmayan küresel işletmeciler ise büyük sevince boğulur.

Castells'in başka yerde ima ettiği gibi, "akıntı uzamı"mn oluşumu yeni bir (küresel) "bağlanmama tehdidiyle tahakküm" hiyerarşisi oluşturur. "Akıntı uzamı" "her yerin denetiminden kaçabilir", oysaki (ve çünkü!) "yerlerin uzamı parçalıdır, yerelleşmiştir ve böylelikle akıntı uzamının değişkenliği karşısında giderek güçsüzleşir, yerellikler ancak karşı konulmaz akıntıların yerleşme hakkını elinden alarak direnebilirler; ama fark ederler ki bu akıntılar hemen yakınlardaki bir yere yerleşmiştir ve bu da isyankâr cemaatlerin es geçilip ve marjinalleştirilmesini doğurur."[19]

Yerel politika –özellikle kentsel politika– artık aşırı yüklüdür; taşıma/gerçekleştirme kapasitesinin çok ötesindedir. Şu an için, küreselleşmenin acınası ölçüde yetersiz kıldığı imkân

18) Manuel Castells, *The Power of Identity* (Blackwell, 1997), s. 61, 25.

19) Manuel Castells, "Grassrooting the space of flows", *Cities in the Telecommunications Age: The Fracturing of Geographies* içinde, haz. J. O. Wheeler, Y. Aoyama ve B. Warf (Routledge, 2000), s. 20-21.

ve kaynaklar aracılığıyla, bu küreselleşmenin denetlenemeyen sonuçlarının azaltılması beklenmektedir.

Hızla küreselleşmekte olan dünyamızda kimse doğrudan doğruya "küresel işletmeci" değildir. Küresel olarak etkili, "dünyayı dolaşan" seçkinlerin en fazla yapabileceği, hareket alanlarını genişletmektir.

Bu seçkinler, rahatları tehdit altında olduğunda ve şehirdeki konutlarının etrafındaki mekân fazlasıyla tehlikeli ve idare edilmesi çok güç olduğunda taşınabilirler; (fiziksel) komşularının sahip olmadığı bir seçeneğe sahiptirler. Yerel sıkıntılardan bu kaçış seçeneği onlara şehrin diğer sakinlerinin ancak hayal edebileceği bir bağımsızlık verir, keza bu durum onlara, diğerlerinin kendilerini kaptıramayacağı afili bir kayıtsızlık lüksü sağlar. "Şehir işlerini düzene koyma"ya bağlılıkları, yerel bağlardan tek yanlı olarak kurtulma özgürlüğüne onlar kadar sahip olmayan insanlara kıyasla, çok daha noksan ve koşulludur.

Yine de bu durum, küresel olarak bağlı seçkinin, komşusu kadar ihtiyaç duyduğu "anlam ve kimlik" arayışında, içinde yaşadığı ve çalıştığı yeri dikkate almayabileceği anlamına gelmiyor. Bütün diğer erkek ve kadınlar gibi, onlar da şehrin birer parçasıdır ve yaşamsal faaliyetleri, iyi kötü, buraya dahildir. Küresel operatörler olarak ise siber-uzamı katedebilirler. Ama insan failler olarak, içinde iş gördükleri fiziksel ortama, insanın anlam ve kimlik arayışı içinde önceden oluşmuş ve sürekli olarak yeniden işlenen çevreye gün be gün hapsedilirler. İnsan deneyiminin oluştuğu ve bir araya geldiği, hayatın paylaşılıp çekip çevrildiği, hayatın anlamının tasavvur edildiği, özümsendiği ve müzakere edildiği yer *mekânlardır*. İnsanın iştah ve arzuları *mekânın içinde* ve *mekândan* doğup gelişmiştir; insan *mekânda* tatmin olma umuduyla yaşar, hüsrana uğ-

rama riski taşır ve gerçekten de çoğu zaman hüsrana uğrar.

Çağdaş şehirler muharebe alanlarıdır; bu alanlarda küresel güçler ve daima yerel kalan kimlikler ve anlamlar karşılaşır, çatışır, mücadele eder ve tatminkâr –ya da yalnızca yaşanabilir– bir yerleşim ararlar –kalıcı bir barış olması umulan ama genel olarak bir ateşkes, yok edilmiş savunma araçlarının tamirine ve savaş birliklerinin yeniden mevzilenmesine adanmış bir mola olarak ortaya çıkan bir ortak-yaşam tarzıdır bu. "Modern akışkan" şehrin dinamiğini harekete geçiren ve yöneten şey, münferit herhangi bir unsur değil, işte bu karşılaşmadır.

Yanılmayalım: *Her şehir,* hepsi aynı düzeyde olmasa bile, böyledir. Michael Peter Smith Kopenhag'a yaptığı son yolculuk sırasında, bir saat içinde, "Türk, Afrikalı ve Ortadoğulu göçmen gruplar"la karşılaştığını, "çarşaflı ve çarşafsız birçok Arap kadın" gözlemlediğini, "Avrupalı olmayan birçok dilde kaleme alınmış panolar" okuduğunu ve "Tivoli Garden karşısındaki bir İngiliz barında İrlandalı bar sahibiyle ilginç bir sohbette"[20] bulunduğunu aktarır. Birkaç gün sonra, Kopenhag'da ulus-aşırı bağlar üzerine bir sunumda, "bir dinleyici, ulus-aşırılığın New York ya da Londra gibi 'küresel şehirler'e uygulanabilecek bir olgu olduğuna, ama Kopenhag gibi daha tecrit edilmiş yerlerle pek bir ilgisinin olmadığına vurgu yaptığında" bu saha deneyimlerinin işe yaradığını söyler Smith.

Amerikan şehirlerinin yakın tarihi U dönüşleriyle doludur; ama her noktada güvenlik sorunlarının damgasını taşır.

Örneğin John Hannigan'ın incelemesinden,[21] şehir içindeki karanlık ücra köşelerde kol gezen suçun yarattığı ani dehşe-

20) Smith, *Transnational Urbanism*, s. 108.
21) John Hannigan, *Fantasy City* (Routledge, 1998).

tin, geçen yüzyılın ikinci yarısında Amerikan metropol bölgelerinin sakinlerini etkilediği ve bu şehir merkezlerindeki "Beyazların kaçışı"na yol açtığını öğreniyoruz; oysaki daha birkaç yıl öncesine kadar bu "şehir içleri", yalnızca büyük şehirlerin merkezlerinin sunabileceği –daha az yoğunluktaki başka hiçbir şehir bölgesinde olmayan– kitlesel eğlence biçiminden yararlanmak için sabırsızlanan kitleler için güçlü çekim merkezleriydi.

Bu suç kaygısının sağlam temellere dayanıyor olması ya da aynı suç dalgasının hummalı hayal güçlerinin ürünü olmasının pek önemi yoktur; şehrin iç bölgeleri bir kez boşaltılıp terk edildi mi, "eğlence arayanların sayısında bir azalma görülür ve şehirlerin tehlikeli yerler olarak algılanması giderek daha çok paylaşılan bir görüş olur." Bu şehirlerden biri olan Detroit konusunda bir başka yazar 1989 yılında şu gözlemde bulunur: "Gece olduğunda sokakları öyle ıssızlaşıyor ki, insan kendini bir hayalet şehirde sanabilir; tıpkı başkent Washington D.C.'de olduğu gibi."[22]

Hannigan tersi bir eğilimin yüzyıl sonuna doğru başladığını keşfetmiştir. "Bu akşam sokağa çıkmayın!" tarzı bir paniğin ve şehirlere getirdiği ıssızlaşmanın damgasını taşıyan verimsiz yıllardan sonra, Amerikan şehirlerinin kıdemlileri, öncülerle beraber, şehir merkezlerini yeniden cazip kılmak için ortak bir mücadelede birleştiler, gününü gün edecekler için dayanılmaz bir cazibe merkezi kılmaya çabaladılar; "eğlence yeniden şehir merkezini ele geçirecek" ve "gezmeye çıkmış banliyölüler" "banliyöde bulunmayan heyecan verici ve güvenli"[23] bir şeyi burada bulma umudu taşıyacaklardı.

22) B. J. Widick, *Detroit: City of Race and Class Violence* (Wayne State University Press, 1989), s. 210.
23) Hannigan, *Fantasy City*, s. 43, 51.

Şunu unutmayalım ki, Amerikan şehirlerinin kritik durumunda bu ruhsuz, paranoyak U dönüşleri, uzun yıllar sürmüş, çoğu zaman kaynayan ve kimi zaman patlayan antagonizmalar ve ırksal düşmanlıklarla yan yana gelip, çatışmaların ve ırksal önyargıların belirsizlik ve karışıklık duygularını daha az beslediği –hatta hiç beslemediği– başka yerlerde olduğundan daha fazla öne çıkabilir ve daha çetin olabilir. Gelgelelim biraz daha hafif, daha yatışmış bir biçimde de olsa, çekim ile itilim arasındaki anlam belirsizlikleri, büyük şehirlerde yaşamın tutku ve tiksintilerinin birbirinin yerine geçmesi, çok sayıda Avrupa şehrinin yakın tarihine damgasını vurur.

Şehir ve toplumsal değişim neredeyse eşanlamlıdır. Değişim, şehir yaşamının niteliği ve şehirde yaşam tarzıdır. Değişim ve şehir birbirine gönderme yaparak tanımlanabilir ve tanımlanmalıdır. Neden böyledir? Neden böyle olmalıdır?
Şehirleri yabancıların karşılaştığı, birbirlerine yakınlaştıkları ve birbirleri için yakın kalmaya devam ederek uzun süre etkileşimde bulundukları yerler olarak tanımlamak âdettendir. Ekonomik gelişmede şehirlerin oynadığı rolü gözlemleyen Jane Jacobs, şehirdeki hareketliliğin birinci nedeni olarak, insan iletişiminin yoğunluğunu gösterir.[24] Şehirliler ille de diğer insanlardan daha zeki değildir, ama mekânsal işgaldeki yoğunluğun sonucu ihtiyaçların temerküzü ortaya çıkar. Böylelikle başka hiçbir yerde sorulmayan sorular şehirde sorulur; başka koşullarda insanların asla baş etmek zorunda kalmadıkları problemler burada ortaya çıkar. Problemlerle karşı karşıya gelmek ve sorular sormak bir meydan okumadır, bu durum insan yaratıcılığını daha önce eşi görülmedik ölçülerde büyütebilir. Bu durum da, daha rahat ama aynı zamanda

24) Bkz. Steve Profitt'in söyleşisi, *Los Angeles Times*, 12 Ekim 1997.

daha az vaatkâr yerlerde yaşayan insanlara iştah kabartıcı bir fırsat sunar: Şehir yaşamı yeni insanlar çeker ve bunların alameti farikası, "olgulara bakmaya dair yeni biçimler ve belki de eski problemleri çözmeye dair yeni tarzlar" getirmektir. Yeni gelenler şehre yabancıdır ve artık çoktan yerleşmiş bulunan eski sakinlerin aşinalıkları nedeniyle artık dikkat etmedikleri şeyler onların gözünde tuhaf ve izah gerektiren şeylerdir. Yabancılar için, özellikle de onların arasına yeni katılanlar için, şehirde hiçbir şey "doğal" değildir, hiçbir şeye kesin gözüyle bakmazlar. Yeni gelenler sükünetin ve kendi kendine hoşnut kalmanın doğal ve yeminli düşmanıdırlar.

Bu belki de şehirde doğanların tadını çıkardığı bir durum değildir; ama yine de onların lehine bir durumdur. Şehir, kendisine meydan okunduğunda, sorgulandığında ve sanık sandalyesine oturtulduğunda, sunduğu fırsatlar bakımından doruk noktasına ulaşıp cömertleşir. Ekonomist, coğrafyacı ve planlamacı Michael Storper[25] şehir yaşamının yoğunluğunun karakteristiği olan içkin neşe ve yaratıcılığı, –şehrin aşırı yoğunluğu ve sıkışıklığı koşullarında kaçınılmaz olan– "karmaşık örgütlenmelerin bölümleri arasındaki, bireyler arasındaki ve bireylerle örgütlenmeler arasındaki" daima değişen ve koordineli ilişkinin sürdürdüğü belirsizliğe bağlar.

Yabancılar modern bir icat değildir –ama uzun süre, hatta sonsuza dek yabancı kalanlar öyledir. Tipik bir modern-öncesi şehir ya da köyde, yabancıların uzun süre yabancı kalmasına izin verilmiyordu. Kimileri kovuluyordu ya da daha en başta şehre girmeleri yasaklanıyordu. İçeri girmeyi ve biraz fazla kalmayı arzulayanlar ve buna izin verilenler "aşinalaştırılıyordu" –sorularla bunaltılarak hızla "evcilleştiriliyor-

25) Michael Storper. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy* (Guilford Press, 1977), s. 235.

lardı"; böylelikle yerleşik şehirliler gibi ilişkiler ağına *kişisel* tarzda katılabiliyorlardı. Bu durumun bizatihi sonuçları vardı ve bunlar, çağdaş, modern, tıka basa dolu ve yoğun nüfuslu şehir deneyimlerinden bildiğimiz süreçlerden birçok açıdan farklıydı.

Tarihleri boyunca şehirlere ne olursa olsun, mekânsal yapıları, görünümleri ve tarzları yıllar ya da yüzyıllar içinde ne kadar değişirse değişsin, bir özellikleri değişmiyor: Şehirler, yabancıların birbirlerine çok yakın yaşadığı ve hareket ettiği mekânlardır.

Şehir yaşamının daimi bileşkesi olan, yabancıların sürekli olarak göz önünde bulunması, şehirdeki herkesin yaşam gailelerine epeyce belirsizlik katar. Ancak pek kısa bir an ortadan kaldırılabilen bu mevcudiyet asla yok olmayan bir kaygı ve genellikle uykuda olsa da defalarca uyanabilecek bir saldırganlık kaynağıdır.

Uygun çıkış yollarını umutsuzca arayan meçhul kişi çevresine, bilinçdışı düzeyde de olsa kaygı salar. Biriken kaygılar, "yabancılık", meçhullük, yaşam sahnesinin geçirimsizliği, risk ve tehdidin belirsizliği gibi belirlenmiş kategorilere yönelir. Belli bir "yabancı" kategorisi evlerden ve dükkânlardan kovulursa, ürkütücü belirsizlik hortlağı, bir süreliğine de olsa, def edilmiş olur; dehşet verici güvensizlik canavarının kuklası nefretle yakılır. "Sahte sığınma talep edenler"e ve "yalnızca ekonomik amaçlı" göçmenlere karşı güç bela dikilen hudutlar, belirsiz, acayip ve öngörülemez bir varoluşu tahkim etme umudu taşır. Ama akışkan modern hayat, "istenmeyen yabancılar"a ne tür bir kara talih reva görülürse görülsün, acayipliğini ve kaprisini korur ve böylece rahatlık kısa sürer, "kesin ve belirleyici önlemler"e bağlı umutlar daha ortaya çıkar çıkmaz yok olur.

Tanımı gereği, yabancı, olsa olsa tahmin edilebilecek ama asla kesin olarak öğrenilemeyecek niyetlerle hareket eden bir faildir. Ne yapmak gerektiğine ve nasıl davranılacağına karar vermeye çalışıldığında, her denklemin bilinmeyen değişkenidir; böylece, yabancılar aleni saldırganlıkların hedefi olmasalar ve açıkça ya da bilfiil onlardan nefret edilmese bile, eylem alanı içindeki varlıkları rahatsız edici kalır, çünkü eylemin etkisini ve başarı şansını tahmin etmeyi büyük ölçüde karmaşıklaştırırlar.

Mekânı yabancılarla paylaşmak, hoş karşılanmasa da istila edici olan yabancıların yakınında yaşamak, şehir sakinlerinin kaçmayı güç, belki de imkânsız buldukları bir koşuldur. Yabancıların yakınında yaşamak onların yazgısıdır, birlikteyaşamayı kabul edilebilir ve yaşamı da yaşanabilir kılan bir *modus vivendi* bulmayı deneyimlemeli, denemeli ve (umulur ki) test etmelidirler. Bu zorunluluk "verili"dir, pazarlık edilebilir değildir; ama şehirlilerin bunu yerine getirme tarzları bir tercih işidir. Her gün –vazife edinerek ya da ihmalkârlıkla, ihtiyari ya da gayri ihtiyari– gerçekleştirilmesi gereken bir tercih.

Brezilya'nın ikinci büyük kenti olan, hareketli ve hızla genişleyen São Paulo konusunda Teresa Caldeira şunu yazar: "São Paulo günümüzde bir duvarlar şehridir. Her tarafta –evlerin, konutların, parkların, meydanların, büroların ve okulların etrafında– fiziksel engeller inşa edildi. (...) Yeni bir güvenlik estetiği her tür yapımı şekillendiriyor ve yeni bir gözetim ve mesafe mantığı dayatıyor (...)"[26]
İmkânı olanlar bir "kondominyum" içinde konut satın alırlar;

26) Teresa Caldeira, "Fortified enclaves: the new urban segregation", *Public Culture* [1996], s. 303-328.

bu bir inziva yeri gibi düşünülmüştür: Fiziksel olarak şehrin içinde, ama toplumsal ve manevi olarak dışındadır. "Kapalı toplulukların ayrı dünyalar olduğu varsayılır. Bunların reklamlarında, şehrin ve harap olmuş kamusal mekânın sunduğu yaşam kalitesine alternatif olarak 'bütünsel bir yaşam tarzı' önerilir." Kondominyumun özellikle belirgin bir niteliği "şehirden tecridi ve mesafesidir (...) Tecrit, toplumsal bakımdan aşağı kabul edilenlerden ayrılık anlamına gelir" ve şehir planlamacılarının ve emlakçıların ileri sürdüğü gibi, "bunu garanti edecek anahtar unsur güvenliktir. Bu da ... ötekileri dışarıda bırakmak için... duvarlarla ve kondominyum etrafındaki çitlerle, yirmi dört saat boyunca giriş çıkışları kontrol etmekle görevli bekçilerle ve bütün bir ekipman ve servis takımıyla ifade bulur."

Hepimizin bildiği gibi, çitlerin iki tarafı vardır. Yekpare bir mekânı bir "içeri" ve bir "dışarı"ya bölerler, ama bir taraftakiler için "içeri" olan, öteki taraftakiler için "dışarı"dır. Çitler sayesinde kondominyum konutları şehrin sert, bıktırıcı, hüsrana uğratan ve belli belirsiz tehditkâr yaşamı "dışında", huzur ve güvenlik vahası "içinde" kendini tecrit eder. Aynı zamanda geri kalan herkesi, standartlarını savunmaya kesinlikle kararlı ve hazırlıklı oldukları seçkin, güvenli yerlerden dışlarlar ve onları, bedeli ne olursa olsun kendilerini ayrı tutmaya çalıştıkları berbat ve iğrenç sokaklara kapatırlar. Çit, muktedirlerin "gönüllü getto"sunu, fakir fukaranın zorunlu gettolarından ayırır. Gönüllü getto sakinlerinin gözünde, diğer gettolar "gitmeyi reddettiğimiz" mekânlardır. Gönülsüz getto sakinlerinin gözünde, içinde tutuldukları alan (çünkü başka her yerden dışlanmışlardır) "çıkmamıza izin verilmeyen" mekândır.

São Paulo'da ayrımcılık ve dışlama eğilimi, en sert, en hayasız ve en vicdansız biçimde kendini göstermektedir; ama bunun etkisi, kuşkusuz biraz daha küçük çapta da olsa, birçok metropolde görülebilir.

Paradoksal olarak, başlangıçta bütün sakinlerinin güvenliğini korumak için inşa edilmiş şehirler günümüzde genellikle güvenlikten çok tehlike içerir. Nan Elin'in dediği gibi, "[Şehirlerin yapım ve yeniden yapımında] korku unsuru büyüdü, bu kesindir, araba ve ev kapıları için kilitlerin ve güvenlik sistemlerinin geliştirilmesi, her yaştan ve her gelirden gruplar için 'güvenli' ve 'bariyerlerle korunan' topluluklar ve kamusal mekânlardaki artan gözetim bunu göstermektedir; kitle iletişim araçlarının tehlikeyle ilgili yayınladıkları bitmek bilmez haberlerden söz bile etmiyoruz."[27]

Bireyin bedeni ve mülkiyeti karşısındaki gerçek ve farazi tehditler, bir yaşam yerinin meziyet ve dezavantajları incelendiğinde kısa sürede önemli meseleler halini alır. Gayrimenkul pazarlama stratejilerinin başında bunlar yer alır. "Modern ve akışkan" bir dünyada yaşama her yerde eşlik eden, adı kötüye çıkmış uzak yerlerde kök salmış ve dolayısıyla da bireysel denetimin dışında olan geleceğe dair belirsizlik, toplumsal mevkinin dayanıksızlığı ve yaşamsal güvencesizlik, en yakın hedeflere odaklanır ve kişisel güvenlik sorunlarına yönelir; üzerinde yoğunlaşılan kaygılar, ayrımcılık/dışlamaya yönelik teşviklere dönüşür ve bu da kaçınılmaz biçimde mekân savaşlarına yol açar.

Genç Amerikalı şehircilik/mimarlık eleştirmeni Steven Flusty'den öğrendiğimiz gibi,[28] bu savaşa hizmet etmek ve

27) "Shelter from the storm, or form follows fear and vice versa", *Architecture of Fear* içinde, haz. Nan Elin. (Princeton Architectural Press, 1977), s. 13, 26.
28) Steven Flusty, "Building paranoia", *Architecture of Fear* içinde, s. 48-52.

özellikle fiili, potansiyel ve farazi rakiplerin talep ettikleri mekâna erişmesini engelleme ve onları uzak tutma biçimlerinin tasarlanışı, Amerikan şehirlerindeki mimari yenilenmeye ve şehircilik gelişimine ilişkin en büyük ve hızla yayılan problemi oluşturmaktadır. Gururla sergilenen ve kısa sürede taklit edilen yeni yapımlar, "yasaklayıcı mekânlar"dır, "potansiyel kullanıcıları engellemek, püskürtmek ya da filtrelemek için tasarlanmışlardır." Açık olalım: "Yasaklayıcı mekânlar"ın hedefi, bölmek, ayırmak ve dışlamaktır; yoksa köprüler, rahat geçişler ve buluşma yerleri inşa etmek ya da iletişimi kolaylaştırmak ve şehir sakinlerini bir araya toplamak değildir.

Flusty'nin saptadığı, sınıflandırıp adlandırdığı, mimarlıktaki ve şehircilikteki yenilikler, şato hendeklerinin, kulelerin ve şehir surlarındaki deliklerin teknik bakımdan güncellenmiş denkleridir; ama şehri ve sakinlerini dışardaki düşmandan korumak yerine, şehir sakinlerini birbirinden ayırmakta ve artık düşman olanlara karşı onları korumaktadır. Flusty'nin saydığı yenilikler arasında, "kaygan mekân" da bulunur: "Erişilemeyen mekân; çünkü bu mekâna giden yollar deforme, aşırı dolambaçlı ya da eksiktir"; "çapraşık mekân", "rahat biçimde içine yerleşilemeyen mekân; örneğin aylakları uzaklaştırmak için çalıştırılan duvar fıskiyeleri ya da oturulmasın diye konan eğik çıkıntılar"; son olarak da "gergin mekân", "aktif gözetim yapan hareketli devriyeler ve/veya güvenlik birimlerini haberdar eden uzaktan denetim sistemleri sayesinde gözetlenmeden kullanılamayan mekân." Bu tür "yasaklayıcı mekânlar"ın ve diğerlerinin karma öğelerden oluşan tek bir amacı vardır: Şehrin süreklilik taşıyan bölgelerinden yer-dışı alanların bağını koparmak, yerellik-üstü küresel seçkinlerin yerden fiziksel olarak bağımsızlıklarını ve manevi olarak tecritlerini besleyip, geliştirerek, tadını çıkarabilecekleri küçük

kalecikler dikmek. Şehir manzarası içerisindeki "yasaklayıcı mekânlar", paylaşılmış ve yerellik üzerine kurulu topluluk halindeki yaşamın *parçalanmasının* nirengi noktaları olurlar.

Steven Flusty'nin tarif ettiği gelişmeler, her yerde mevcut *miksofobi*'nin sofistike tezahürleridir.

Miksofobi [melezlik fobisi], çağdaş şehirlerin sokaklarında ve mahallelerin en "sıradan" ("yasaklayıcı mekânlar" tarafından korunmayan diye okuyun) yaşam alanlarında yan yana bulunan insan tiplerinin ve yaşam tarzlarının şaşırtıcı, ürkütücü ve sinir bozucu çeşitliliğine karşı gösterilen son derece öngörülebilir ve yaygın bir tepkidir. Kentsel çevrenin polifonisi ve kültürel çeşitliliği –zaman içinde yok olmaktansa yaygınlaşma olasılığıyla birlikte– küreselleşme çağında varlığını sürdürdüğünden, dekorun sıkıcı/rahatsız edici/öfkelendirici yabancılığından doğan gerilimler, ayrımcılığı kışkırtmaya kuşkusuz ki devam edecektir.

Bu kışkırtmaları (geçici olarak ama tekrar tekrar) ifade etmek gerilimleri azaltabilir. Bir umut verir: İtici ve huzur kaçıran farklılıklar yok edilemez ve çözümsüz olabilir, ama her yaşam biçimine kendi ayrı, özel ve farklılaşmış, gayet iyi belirlenmiş ve iyi korunan fiziksel mekânı tahsis edilse, işler tatlıya bağlanabilir. Bu radikal çözüm mevcut olmadığından, kişi belki en azından kendisi, dostları ve akrabaları için, "kendine benzeyen başkaları" için, şehrin diğer kesimlerini çaresizce kasıp kavuran karmaşadan azade bir bölge temin edebilir. Miksofobi, çeşitlilik ve farklılık okyanusunun ortasındaki benzerlik ve aynılık adalarından yana olmakla kendini gösterir.

Miksofobinin kökleri sıradandır –bağışlanması ille de çok kolay olmasa da yerli yerine oturtmak ve anlamak çok kolaydır. Richard Sennett'in belirttiği gibi, "benzer olma arzusunu

ifade eden 'biz' duygusu, insanların birbirine derinlemesine bakma zorunluluğundan kaçmanın bir yoludur." Bunun belli bir manevi rahatlık sağladığı söylenebilir: Farklılığın bağrında ve farklılıkla birlikte yaşamanın gerektirdiği anlama, tartışma ve uzlaşma çabasını geri çekerek, birliği daha dayanılır kılma beklentisi. "Her türlü aktif katılımı ortadan kaldırma arzusu, tutarlı bir topluluk imgesinin oluşum sürecine içkindir. Ortak deneyim olmadan ortak bağlar hissetmek, insanların katılımdan, bunun içerdiği tehlike ve meydan okumalardan, keza acıdan korkmasından kaynaklanır öncelikle."[29]

"Benzerliğe dayalı topluluk"tan yana olmak, yalnızca dışarının başkalığından değil, aynı zamanda, canlı ama kabına sığmaz, güçlendirici ama rahatsız edici olan içeriye karşı bağlılıktan da geri durmanın bir işaretidir. "Benzerliğe dayalı topluluk"un cazibesi, çoksesli bir dünyada gündelik yaşamın ağzına kadar dolu olduğu risklere karşı güvence politikasının yarattığı bir cazibedir; ama riskleri azaltmaz, hele hele hiç ortadan kaldırmaz, tıpkı bütün geçici çözümler gibi, en korkulan ve en dolaysız bazı etkilerine karşı bir sığınak vaat eder yalnızca.

Miksofobinin sunduğu kaçış çözümünü seçmek, başlı başına aldatıcı ve zararlı bir sonuç içerir: Ne kadar etkisiz olursa, bu strateji de o ölçüde sürer ve güçlenir. Sennett durumun niçin böyle olduğunu –ve olması gerektiğini– bize açıklamaktadır: "Son yirmi yıl boyunca Amerikan şehirleri öyle gelişti ki, etnik bölgeler oldukça homojenleşti; yabancı karşısında duyulan korkunun da bu etnik toplulukların tecridine varacak kadar artması bir tesadüf olamaz."[30] İnsanlar tektip bir

29) Richard Sennett, *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life* (Faber, 1996), s. 39, 126.
30) *Age.*, s. 194.

çevre içinde kaldıkça –"kendilerine benzeyen" ve usulen "sosyalleşebilecekleri", yanlış anlaşılmaktan ya da bir anlam evreninden diğerine tercüme yapmanın rahatsız edici ihtiyacıyla boğuşmak zorunda kalmayacakları başkalarıyla birlikte oldukça– paylaşılan anlamlar üzerinde pazarlık etme sanatını ve bir *modus covivendi*'yi öğrenmeme riskleri artar.

Farklılıkla birlikte yaşamak için gereken yetenekleri edinmeyi unuttuklarından ya da ihmal ettiklerinden, bu insanların yabancılarla yüz yüze gelme ihtimali karşısında dehşete kapılmalarında şaşılacak bir durum yoktur. Yabancılar giderek daha yabancı, meçhul ve anlaşılmaz oldukça ve asla çekip gitmedikçe, onların "başkalıklarını" bizim evrenimizle nihayetinde özdeşleştirebilecek diyalog ve etkileşim silindikçe, daha da ürkütücü bir hal alırlar. Miksofobi bölgesel olarak homojen ve tecrit edilmiş bir çevreye yönelik bir hareket başlatabilir: ama bölgesel ayrılık *uygulamak*, bu miksofobiye erzak ve cankurtaran simidi sağlar.

Yine de miksofobi şehrin muharebe alanındaki tek savaşçı değildir.

Şehirde yaşamak, herkesin bildiği gibi, müphem bir deneyimdir. *Hem* cezbeder *hem* iter, ama şehir yaşamının kesintili ya da eşzamanlı biçimde hem cezbeden hem iten bu yanları şehir sakininin kaderini daha da zorlaştırır... Kentsel çevrenin şaşırtıcı çeşitliliği bir korku kaynağıdır (özellikle "aşinalıklarını yitirmiş" olanlar, küreselleşmenin istikrarsızlaştırıcı süreçleriyle keskin bir belirsizlik durumunda kalmış olanlar için). Yine de yenilik ve sürpriz sıkıntısı hiç çekmeyen şehir manzarasının kaleydoskopik ışıltıları, şehrin neredeyse dayanılmaz cazibesini ve baştan çıkarma gücünü oluşturur.

Dolayısıyla şehrin bitmek bilmez ve sürekli göz kamaştıran manzarasıyla karşı karşıya gelmek, muğlaklıktan yoksun olarak, bir felaket ve lanet gibi yaşanmaz; keza, şehirden uzaklaşmaktan da mutlak bir mutluluk hissedilmez. Şehir, miksofobi kadar – eşzamanlı olarak– miksofiliye [melezlik sevgisi] de yol açar. Şehir yaşamı içsel olarak ve çaresizce *müphem* bir olaydır.

Bir şehir ne kadar büyük ve heterojen olursa o ölçüde cezbedici olur. Yabancıların kitlesel olarak yoğunlaşması hem nahoş bir durumdur hem de son derece güçlü bir cazibe unsurudur; tekrarlanan rutinden yorulmuş, istikbal kıtlığı karşısında cesaretini yitirmiş, kendi kırsal ve taşra yaşamlarının monotonluğundan bıkkın yeni erkek ve kadın yığınlarını daima şehre çeker. Çeşitlilik, bütün yetenek ve zevklere uyarlanmış, farklı ve çeşitli istikballer vaadidir, dolayısıyla bir şehir ne kadar büyükse, küçüklüğü dolayısıyla kişisel tercihlere daha az toleranslı ve istikbal sunmayan yerlerde yaşam şansı ve barınma imkânı tanınmayan ya da bunları bizzat reddeden artan sayıda insanı çekme ihtimali de o ölçüde büyüktür. Öyle görünüyor ki, miksofili de, tıpkı miksofobi gibi, kendi kendine işleyen bir eğilimdir, kendiliğinden yayılır ve kendiliğinden güçlenir. Şehir yenilendikçe ve şehir uzamı yeniden-düzenlendikçe ne birinin ne de diğerinin tükenme ya da güç yitirme riski vardır.

Miksofobi ile miksofili bütün şehirde, aynı zamanda da her bir şehir sakininde bir arada var olur. Bunun güç bir birliktelik olduğunu, gürültülü ve öfke dolu olduğunu kabul etmek gerekir; modern akışkan müphemliğin ceremesini çekenler içinse çok şey ifade eder.

Şehrin tarihi gelecekte ne olursa olsun, yabancılar kendi ya**şamlarını birbirlerinin yanında sürdürmek zorunda olduk-**

larından, farklılıklarla birlikte huzur ve neşe içinde yaşama ve çeşitli uyaranlardan ve imkânlardan rahatça yararlanma sanatı, bir şehirlinin öğrenmesi ve uygulaması gereken yetenekler arasında başat bir yer tutar.

Modern akışkan dönemin artan insan hareketliliği ve kentsel mekândaki aktörlerin, karmaşık durumların ve dekorların hızlı değişimi nedeniyle, miksofobinin tamamen ortadan kaldırılması pek mümkün olmasa da, miksofili ile miksofobinin karışım oranlarını değiştirmek ve böylece miksofobinin kaygı ve endişe yaratıcı, şaşırtıcı etkisini azaltmak için belki de bir şeyler yapılabilir. Gerçekten de mimarlar ve şehirciler miksofilinin büyümesine ve şehir yaşamının meydan okumalarına verilen miksofobik tepkilerin azaltılmasına katkıda bulunabilirler; zıt etkileri kolaylaştırmaya büyük ölçüde katkıda bulunabilecek gibi görünüyorlar ve fiilen katkıda bulunuyorlar da.

Önceden de gördüğümüz gibi, konut bölgelerinin ve kamusal alanların birbirinden tecrit edilmesi, ticari açıdan imarcıların gözünde ve miksofobinin yarattığı kaygılara hızlı çözüm olarak gören müşterilerinin gözünde cazip olsa da aslında miksofobinin birinci nedenidir. Mevcut çözümler, deyim yerindeyse, çözme iddiasında oldukları problemleri yaratıyorlar: Çitlerle çevrili toplulukları ve yüksek gözetim altındaki kondominyumları inşa edenler ile "yasaklayıcı mekânlar"ın mimarları, karşılama iddiasında oldukları ihtiyaç ve talebi yeniden üretip yoğunlaştırıyorlar.

Miksofobik paranoya kendi kendinden beslenir ve kendi kendine gerçekleşen bir kehanet olarak işler. Yabancıların temsil ettikleri tehlikeye karşı radikal bir çare olarak ayrımcılık sunulur ve bu çare kabul edilirse, o zaman, onlarla birlikte oturmak her gün biraz daha güçleşir. Konutları homojenleştirmek, ardından bunlar arasındaki her türlü ticareti ve

iletişimi mutlak anlamda asgariye indirmek, dışlama ve tecrit arzusunu yaygınlaştırmanın ve şiddetlendirmenin şaşmaz bir reçetesidir. Bu tür önlem, miksofobiden etkilenenlerin maruz kaldıkları ıstırapları azaltmaya katkıda bulunabilir, ama çarenin kendisi de patojendir, yıkımı iyice kötüleştirir, öyle ki acıyı katlanılır bir düzeyde tutabilmek için daha güçlü yeni dozlarda ilaçlar gerekir. Mekânsal ayrımla vurgulanan ve tahkim edilen mekânın toplumsal homojenliği, mekân sakinlerinin farklılığa hoşgörüsünü azaltır ve böylelikle miksofobik tepkiler artar: Şehri daha güvenli, yaşaması kolay ve hoş kılmaktansa, riske daha yatkın ve dolayısıyla daha acımasız bir görünüm verir.

Mimarların ve şehircilerin stratejisinin tersi bir strateji miksofil duyguların yerleşmesi ve kültürü açısından daha elverişli olur: Şehirde yaşayan her kategoriden insanın düzenli olarak gidip gelmek ve tamamen bilinçli ve gönüllü olarak paylaşmak isteyeceği açık, çekici ve misafirperver kamusal mekânların yaygınlaşması.

Hans Gadamer'in *Hakikat ve Yöntem*'inde işaret ettiği gibi, karşılıklı anlayışı "ufukların kaynaşması" yaratır –bunlar bilişsel ufuklar, yani yaşam deneyiminin birikimi sırasında edinilen ve geliştirilen ufuklardır. Karşılıklı anlayışın gerektirdiği bu "kaynaşma" *paylaşılan* deneyimin sonucu olabilir; oysa mekânı paylaşmadan deneyimi paylaşmak düşünülebilir bir şey değildir.

Adeta Gadamer'in hipotezlerine muazzam ölçüde ampirik kanıt sağlıyormuşçasına; seyahat eden iş adamlarının ve yeni ortaya çıkan diğer gezgin seçkinlerin ya da "küresel yönetici sınıf"ın baş başa buluşmalarına –yani aynı restoranlarda yemek yemek ve aynı barlarda içki içmek gibi, yalnızca mekânı paylaşmaya, "görünmeye", birlikte "vakit geçirmeye"– ayrıl-

mış mekânların (örneğin küresel otel zincirleri ve ulus-aşırı konferans merkezlerinin), kültürel, dilsel, inançsal, ideolojik ya da diğer farklılıklara rağmen, bu seçkinlerin kaynaşmasında temel bir rol oynadığını, yoksa bu kaynaşmanın parçalanacağını ve "birlikte yol alıyoruz"[31] duygusunun gelişemeyeceğini keşfettik.

Gerçekten de, elektronik yoluyla iletişim kurma olanağı çok daha hızlı ve kolay, çok daha az can sıkıntısı ve angarya gerektirse de, iş kadınlarının ve iş adamlarının, keza akademisyenlerin yolculuk yapmaya, birbirlerini ziyaret etmeye ve konferanslar sırasında buluşmaya devam etmelerinin tek nedeni, karşılıklı anlayış geliştirme ve bunun gerektirdiği yaşam deneyimi paylaşımıdır. İletişimi bilgi aktarımına indirgemek mümkün olsaydı ve "ufukların kaynaşması" gerekmeseydi, bu durumda, internetin ve dünya çapındaki elektronik ağın var olduğu çağımızda, fiziksel temas ile (geçici ve kesintili bile olsa) mekân ve deneyim paylaşımı gereksiz olurdu. Oysa durum bu değildir ve böyle olacağını da gösteren bir şey yok şu anda.

Miksofobinin ve miksofilinin terazisini miksofiliden yana eğmek için mimarların ve şehircilerin yapabileceği şeyler var (tıpkı vazife edinerek ya da ihmalkârlıkla bu durumun tersine katkıda bulunmaları gibi). Ama tek başına hareket ettiklerinde ve yalnızca kendi eylemlerinin etkilerine güvendiklerinde yapabilecekleri şey sınırlıdır.

Miksofobinin kökleri –yabancılara ve acayip olana karşı alerjik ve coşkulu duyarlılık– mimarların yeteneğinin ya da şe-

31) Örneğin bkz. William B. Beyer, "Cyberspace of human space: whither cities in the age of telecommunications?", *Cities in the Telecommunications* içinde, haz. Wheeler, Aoyama ve Warf, s. 176-178.

hircilerin çarelerinin kapsamı dışındadır. Bu kökler, hızlı ve yaygın değişimin akışkan, bireyci ve kuralsız dünyasında doğmuş ve yetişmiş modern insanların yaşam koşullarının derinlerinde yer alır. Kuşkusuz ki bir şehrin sokaklarının biçimi, hali ve atmosferiyle şehir mekânlarının kullanımı, gündelik yaşamın niteliğine ilişkin bir önem taşır, ama belirsizlik ve kaygı doğuran istikrarsızlaştırıcı bu koşula en fazla katkıda bulunan unsurlar ille de bunlar değildir.

Miksofobik duygular, her şeyden çok, ezici güvensizlik duygusuyla tetiklenmiş ve beslenmiştir. Miksofobinin kışkırtmalarından en fazla yara alan ve tuzağına düşme ihtimali en fazla olanlar, dünyadaki yerlerinden, yaşamdaki beklentilerinden ve kendi eylemlerinin sonuçlarından emin olamayan, güvensiz insanlardır. Bu tuzak, kaygıyı köklerinden saptırır ve kaynaklarıyla ilişkisi olmayan hedeflere yöneltir. Bunun sonucunda, çok sayıda insan kıyım görmüştür (ve uzun vadede, kıyım gören bu kişiler de kıyıma başvurur), bu sırada kaygının kaynakları korunur ve bu kaynaklar operasyondan zarar görmeden ve sapasağlam çıkar.

Dolayısıyla, çağdaş şehirleri kasıp kavuran sorunlar şehir reformuyla -bu reform ne kadar radikal olsa da- çözümlenemez. Tekrar etmeme izin verirseniz, *küresel olarak yaratılmış sorunlara yerel çözüm olamaz*. Emek pazarlarının akışkanlığı, geçmişteki ya da günümüzde rağbet gören yetenek ve meziyetlere atfedilen değerlerin dayanıksızlığı, insan bağlarının malum kırılganlığı, bağlanmaların ve birlikteliklerin varsayımsal geçicilik ve cayılabilirlikleri aracılığıyla her gün tazelenen yaşamsal güvensizliği yatıştırmakta -hele ki ortadan kaldırmakta!- şehircilerin sundukları "güvenlik" tarzı aciz kalır. Şehir koşullarındaki reformlardan önce, yaşam koşullarında bir reform gelmelidir, çünkü diğerinin başarısı buna bağlıdır.

Bu reform olmadan, miksofobik baskıları yenmek ve etkisizleştirmek için şehrin sınırları içinde gösterilen çabalar geçici kalabilir; çoğu zaman da plasebo gibi olmaktan öteye geçmez.

Bu hususu unutmamak gerekir; ama iyi ve kötü mimari arasındaki veya uygun ve uygunsuz şehir planları arasındaki farklılığı değersiz göstermek amacıyla değil (her ikisi de, şehirlilerin yaşam kalitesi için çok önemli olabilir ve genellikle de önemlidir); daha ziyade, doğru tercihte bulunmak ve bu doğru tercihi daimi kılmak için belirleyici bütün unsurları kapsayan bir perspektif içine yerleştirmeyi görev edinmek amacıyla.

Çağdaş şehirler, modern akışkan toplumun kötü imal edilmiş ya da deforme ürünlerinin çöplüğüdür (kendilerinin de atık birikimine katkıda bulundukları kesindir.)

Sistemin çelişki ve kusurlarıyla yüz yüze gelmeksizin şehre odaklanan, hele ki yalnızca şehirle sınırlı olan çözüm olamaz; mimarların, belediye başkanlarının ve danışmanlarının hayalgücü ne kadar geniş ve övgüye değer olsa da, çözüm bulunamayacaktır. Sorunlar daha ortaya çıkar çıkmaz bunlarla yüzleşmek gerekir: Şehirde karşılaşılan ve maruz kalınan sorunların kaynağı başka yerdedir, doğup geliştikleri alanlar, en büyük uydu kentler için imal edilmiş araçlarla bile ele alınamayacak kadar geniştir. Modern zamanlarda icat edilmiş ve uygulamaya konmuş demokratik yordamlar için, en büyük, en uygun ve en kapsamlı ortam olan ulus-devletin egemen eyleminin kapsamının ötesine bile uzanan alanlardadır bu kaynak. Bu alanlar *küreseldir* ve giderek de genişlemektedir; şu ana dek ise denetlenecek kuvvetlerin gücüne ve çapına denk olan demokratik denetim imkânları yaratmaktan –hele ki bu imkânları uygulamaktan– çok uzağız.

Bu kuşkusuz uzun vadeli bir görevdir; mimari estetik ve şehircilik alanındaki bütün diğer reformlardan açıkça daha fazla düşünme, eylem ve dirayet gerektiren bir görev. Yine de, bu durum, biz sorunun kökenleriyle mücadele edene dek ve tehlikeli biçimde esnek küreselleşme eğilimlerine hâkim olana dek, bu reformlara yönelik çabaların kesintiye uğratılması anlamına gelmez. Bilakis tersi doğrudur: Şehir, küresel olarak yaratılan belirsizlik ve güvensizliklerin doğurduğu kaygı ve ürküntülerin çöplüğüyken, aynı zamanda, bu belirsizlik ve güvensizlikleri yatıştırma ve dağıtma imkânlarını deneyimlemenin, denemenin ve sonuçta öğrenip benimsenmenin ilk idman alanıdır.

Küresel mekân içinde birbirleriyle düşman devletler, antagonist uygarlıklar ya da askeri rakipler biçiminde çatışan yabancılar, şehirde *bireyler* olarak buluşurlar; birbirlerini çok yakından gözlemler, konuşur, birbirlerinin alışkanlıklarını öğrenir, ortak yaşam kurallarını tartışır, işbirliği yapar ve birbirlerinin varlıklarına er geç alışırlar; sonra da, gitgide birbirlerine eşlik etmekten zevk alırlar. Kuşkusuz yerel olan bu tür bir idmandan sonra, söz konusu yabancılar, küresel işleri halletmek gerektiğinde belki de daha az gergin ve kaygılı olacaklardır: Uzlaşmaz uygarlıklar belki de bu kadar uzlaşmaz olmayacaktır. Sonuçta, karşılıklı düşmanlık göründüğü kadar çözümsüz değildir ve kılıç şakırtıları karşılıklı çatışmaları çözümlemenin tek yolu olarak görülmeyebilir. Gadamer'in sözünü ettiği "ufukların kaynaşması" (deneme-yanılma yoluyla ve yalnızca tavsamış sonuçlar için bile olsa) şehir sokaklarından işe başlanırsa biraz daha gerçekçi bir proje olabilir.

Yeni küresel durumu kabul etmek ve özellikle de bununla **etkin bir şekilde yüzleşmek zaman alacaktır; tıpkı insanlık**

durumunun, dönüm noktası olmuş gerçekten derin dönüşümlerinde her zaman olduğu gibi.

Bütün bu dönüşümler için olduğu gibi, tarihi öngörmek ve alacağı biçimi ve sonuçta sürdüreceği uyumu önceden söylemek –hele ki önceden tasarlamaya çabalamak!– imkânsızdır (ve bu çaba hayli mantıksızdır). Bununla birlikte, bu tür bir karşılaşma gerçekleşecektir. Başlamakta olan yüzyılın tarihinde önemli bir bölüm işgal edecek temel bir kaygı oluşturacaktır muhtemelen.

Piyes iki yerde cereyan edecektir –hem küresel sahnede hem yerel sahnede. Bu iki prodüksiyonun sonuçları ayrılmazcasına bağlıdır; keza senaristlerin ve aktörlerin bu bağın bilincinde olup olmadıklarına, diğer prodüksiyonun başarısına katkıda bulunma yetenek ve kararlılıklarına da fazlasıyla bağlıdır.

4

Parçalanmış Birlik*

Gezegenin üzerinde bir hayalet geziniyor: yabancı düşmanlığı hayaleti. Eski ve yeni, hiç sönmemiş ya da buzları çözülmüş ve kısa süredir yeniden alevlenen, kabilelere özgü güvensizlikler ve hınçlar, akışkan modern yaşamın belirsizlik ve güvensizliklerinden damıtılmış yepyeni güvenlik korkusuyla karışmıştır.

Daima etkisiz kalan yeterlik sınavlarından bitkin düşmüş, bahtlarının tarifsiz, esrarengiz eğretiliği ile geleceklerini maskeleyen küresel sis karşısında ürküntüye kapılmış insanlar, çektikleri sıkıntılar için umutsuzca suçlu ararlar. Bunları da, düzen güçlerinin zorlama bir şekilde aydınlattıkları ilk sokak lambasının altında bulurlar tabii ki: "Suçlular yüzünden güvende değiliz, suçun nedeni de yabancılar"; dolayısıyla, "yabancıları yakalayarak, hapse atarak ve sınır dışı ederek, yitirdiğimiz ya da bizden çalınmış özgürlüğümüze kavuşabiliriz."

*) Bu bölümün başka bir versiyonu, "The fate of humanity in the post-Trinitarian world" adı altında *Journal of Human Rights*, no 3 (2002)'de yayımlanmıştır.

Avrupa'nın politik yelpazesindeki en yeni değişimleri, Donald G. McNeil Jr "Politikacılar suç korkusuna tellallık ediyor"[1] diye tarif etmiştir. Gerçekten de, demokratik olarak seçilmiş hükümetlerin başta olduğu her yerde, "suça hoşgörü yok" cümlesi tüm diğer kartları alt eden en güçlü kart olmuştur, ama kazanan el neredeyse hiç şaşmaz bir şekilde, "daha fazla hapishane, daha fazla polis, daha ağır cezalar" vaadi ile "göç yok, sığınma hakkı yok, vatandaşlık yok" yemininin bir bileşimidir. McNeil'in ileri sürdüğü gibi, "bütün Avrupa'da politikacılar 'suçun nedeni yabancılardır' şeklindeki basmakalıp ifadeden yararlanarak, demode etnik nefreti, daha kabul edilebilir olan güvenlik kaygımızla birleştiriyorlar."

2002 başkanlık seçimi sırasında Chirac ile Jospin arasındaki tartışma henüz başlangıç evresindeydi ki, gitgide şiddetlenerek dejenere oldu ve iki rakip suçlulara ve göçmenlere karşı, ama özelikle de suçu üreten göçmenlere ve bu göçmenlerin ürettiği suça karşı gitgide daha sert önlemler sunarak oy elde etmeye çalıştılar.[2] Yine de öncelikle, ortamdaki *eğretilik* duygusundan (geçim imkânlarının geleceği konusunda duyulan açık bir belirsizlikle iç içe geçen, toplumsal konuma güvenememenin verdiği öfkeden) kaynaklanan, seçmenlerin kaygısını, kişisel güvenlik kaygısına (beden, kişisel mal, aile ocağı ve mahallenin güvende oluşuna) yeniden odaklamak için ellerinden geleni yaptılar. 14 Temmuz 2001'de Chirac fitili ateşleyerek, yılın ilk üç ayında suç oranında görülen (ve bu vesileyle duyurulan) yaklaşık yüzde10 artış dikkate alındığında "zincirlerinden boşanmış gibi olan... bu artan güvensizlik"le mücadele etme zorunluluğunu belirtti ve kendisi yeniden

1) D. G. McNeil Jr, "Politicians pander to fear of crime", *New York Times*, 5-6 Mayıs 2002.

2) Bkz. Nathaniel Herzberg ve Cécile Prieur, "Lionel Jospin et le 'piège sécuritaire'", *Le Monde*, 5-6 Mayıs 2002.

seçilir seçilmez "sıfır tolerans" politikasının yasalaşacağını duyurdu. Başkanlık kampanyasının üslubu belliydi ve Jospin de mücadeleye girişmekte tez davranarak ortak tema üzerine kendi çeşitlemelerini hazırladı (baş aktörleri çok şaşırtarak, ama sosyolojik açıdan bilgili gözlemcileri hiç şaşırtmaksızın, en saf ve en anlaşılır çıkan ses ise Le Pen'inkiydi).

28 Ağustos'ta Jospin "güvensizliğe karşı savaşı kazanmak" istediğini belirtti ve "asla gevşeklik göstermeme" dileğinde bulunurken, 6 Eylül'de, İç İşleri Bakanı Daniel Vaillant ile Adalet Bakanı Marylise Lebranchu hangi biçimde olursa olsun suça hoşgörü gösterilmemeye yemin ettiler. Amerika'daki 11 Eylül olaylarına Vaillant'ın acil tepkisi, esasen, "etnik bakımdan yabancı" olan ve –(resmi görevlilerin işine gelen) resmi versiyona inanılırsa– Fransızlara hayatı zehir eden meşum belirsizlik ve güvensizlik karışımının piştiği banliyölerdeki gençlere yönelik olarak polis kuvvetlerinin yetkisini artırmak oldu. Jospin de, giderek daha yakıcı sözlerle, koruyucu yaklaşımın "meleksiliği"ni çekiştirmeye ve aşağılamaya devam ederek, geçmişte bu yönteme asla başvurmadığına, gelecekte de asla başvurmayacağına yeminler etti. Vaat yarışı hızlanarak sürdü, sunulan şeyler baş döndürücü seviyelere erişti. Chirac bir iç güvenlik bakanlığı kurmayı vaat etti, Jospin de buna polis birimlerinin koordinasyonuyla görevli bir kamu güvenliği bakanlığı oluşturmaya girişerek karşılık verdi. Chirac genç suçlular için kapalı merkezler fikrini bayrak gibi sallarken, Jospin genç suçlular için "kapalı yapılar" tasarısıyla karşılık verdi ve "acil mahkûmiyet" ilkesini önererek vaatleri artırdı.

Otuz yıl kadar önce Portekiz (Türkiye'yle birlikte) esas "göçmen işçi" sağlayıcısıydı; Alman *Bürger*'ler [vatandaş] ise rahat şehirlerinin talan edileceğinden, güvenlik ve konforlarının temeli olan toplumsal sözleşmenin değersizleşeceğinden

korkuyorlardı. Günümüzde, servetinin muazzam ölçüde artmasıyla birlikte, Portekiz, iş gücü ihraç eden ülke statüsünden iş gücü ithalatçısı statüsüne geçti. Ekmeğini kazanmak için başka yere gitmek üzere ülkeyi terk etmek gerektiğinde hissedilen güçlük ve aşağılanmalar çabucak unutuldu: Portekizlilerin yüzde 27'si temel kaygılarının suçu ve yabancıları barındıran mahalleler olduğunu belirttiler ve politika sahnesine yeni gelmiş olan Paulo Portas, elindeki tek kartı göç-karşıtlığına oynayarak, yeni sağcı koalisyonun iktidara gelmesine katkıda bulundu (tıpkı Danimarka'da Pia Kiersgaard'ın Danimarka Halk Partisi, İtalya'da Umberto Bossi'nin Kuzey Birliği ve Norveç'te, göçe kökten karşı olan İlerleme Partisi gibi; kısa süre öncesine kadar, vatanın kendi evlatlarına ekmek sunma imkânı olmadığında bu çocukları ekmek bulmaya uzak ülkelere gönderen ülkelerde her seferinde yaşanan budur).

Bu tür haberler gazetelerin birinci sayfasında yer alır (örneğin 13 Haziran 2002 tarihli *Guardian*: "Birleşik Krallık'tan sığınma talep edenlere karşı aktif önlemler"; sansasyonel basının manşetlerinden söz etmeye bile değmez...). Yine de göç fobisinin önemli bölümü Batı Avrupa'nın dikkatinden (hatta bilgisinden) uzak kalmaktadır, asla yüzeye çıkmaz. Toplumsal rahatsızlığın bütün veçhelerinin (en başta da mide bulandırıcı, zayıflatıcı *Unsicherheit, incertezza, precarité,* yani güvensizlik duygusunun) kusurunu "göçmenlere atmak" –yabancılara, yeni gelenlere ve özellikle yabancılar arasına yeni katılanlara yüklemek– kısa sürede küresel bir alışkanlık oldu. Centre for European Reform'un araştırma müdiresi Heather Grabbe'nin dediği gibi, "Almanlar Polonyalıları suçluyor, Polonyalılar Ukraynalıları suçluyor, Ukraynalılar Kırgızları ve Özbekleri."[3] Maişet derdine umutsuzca düşmüş olan komşularını cez-

3) Akt. McNeil, "Politicians pander to fear of crime."

bedemeyecek kadar yoksul ülkeler (Romanya, Bulgaristan, Macaristan ya da Slovakya) ise öfkelerini alışıldık zanlılara ve hazırda bekleyen günahkârlara yöneltiyorlar: Yerli ama başıboşlara, sabit bir adresleri olmayan, dolayısıyla her zaman ve her yerde "yeni gelen" ve yabancı olanlara: Çingenelere.

Küresel eğilimleri saptamak gerektiğinde ABD tartışmasız bir ayrıcalığa sahiptir, çoğu zaman da inisiyatif onlardadır. Göçmenlerin aleyhine olan küresel eğilime katılmak onların önüne özellikle güç bir sorun getiriyor. Amerika Birleşik Devletleri gerçekten de bir göçmenler ülkesi: Göç, Amerikan tarihinde, soylu bir eğlence, bir misyon, yürekli, cesur ve atılgan insanların kahramanca zaferi olarak kabul edilir; bu durumda, göçmenleri çekiştirmek ve onların soylu çağrılarına leke düşürmek Amerikan kimliğinin tersi yönde hareket etmek olur ve belki de Amerikan rüyasına, tartışmasız temellerine ve harcına ölümcül bir darbe indirir. Ama yine de deneme-yanılma yöntemiyle, daireden kare yapmaya çalışılmaktadır...

10 Haziran 2002'de üst düzey Amerikalı görevliler (aralarında FBI yöneticisi Robert Mueller, başsavcı yardımcısı Larry Thompson ve savunma bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz de bulunmaktadır) El-Kaide üyesi olduğu iddia edilen bir teröristin, Pakistan'daki eğitiminden Chicago'ya dönerken tutuklandığını duyurdular.[4] Olayın resmi versiyonunda ileri sürüldüğü gibi, Amerikan doğumlu bir yurttaş olan Jose Padilla (adı İspanyol kökenlerini hatırlatmaktadır ve bu ad uzun etnik göçmen listesine nispeten gelişigüzel yerleştirilmiş en son bağlantıyla ilintilidir) Müslüman olmuş, adını Abdullah el-Mucahir olarak değiştirmiş ve eski vatanına nasıl zarar vereceğini öğrenmek için yeni Müslüman kardeşlerine derhal

4) Bkz. *USA Today*, 11 Haziran 2002, özellikle "Al-Qaeda operative tipped off plot", "US: dirty bomb plot foiled" ve "Dirty bomb plot: 'The future is here, I'm afraid'".

katılmıştır. "Kirli bomba" yapma sanatı öğretilir ona; bunun, her yerde bulunabilen ve potansiyel teröristlerin "ele geçirebilecekleri" "aşağı yukarı herhangi bir radyoaktif malzeme"den ve konvansiyonel patlayıcıların birkaç gramından yararlanarak "bir araya getirilmesi ürkütücü biçimde kolay"dır ("bir araya getirilmesi ürkütücü biçimde kolay" silahların yapılmasında gerçekten sofistike bir eğitim gerektiren şeyin ne olduğunu anlamak mümkün değildir, ama gazap üzümlerinin bitmesi için korku tohumları ekmek gerektiğinden, burada artık mantığa yer yoktur). "11 Eylül sonrasında çok sayıda ortalama Amerikalının söz dağarına yeni bir deyim girmiştir: 'Kirli bomba'" diye bildirmişti *USA Today*'in habercileri Nichols, Hall ve Eisler.

Olay usta işiydi: Amerikan rüyasına kurulan tuzaktan ustalıkla kaçılmıştı, çünkü Jose Padilla özgür Amerikalı olarak kendi *tercihiyle* bir yabancı olmuştu. Terörizm açık seçik olarak hem "dış mihrak" diye tarif edilir hem de her yerde kendi evindedir, her köşede pusuya yatmıştır, bütün semtlere yayılmıştır –tıpkı geçmişin "komünist fobisi" gibi. Dolayısıyla eksiksiz bir metafor ve eğreti yaşamın her yerde mevcut korku ve kaygılarına son derece güvenilir bir menfez teşkil eder.

Yine de, bu çarenin bir hata olduğu ortaya çıktı. Federal idarenin diğer makamları açısından, olayın avantajları daha ziyade engele benziyordu. "Bir araya getirilmesi ürkütücü biçimde kolay" bir "kirli bomba" milyarlarca dolarlık bir "füzesavar kalkan" çılgınlığını ortaya koyacaktı. El-Mucahir'in kimliği Irak'a karşı öngörülen haçlı seferine ve henüz bilinmeyen bütün sonuçlarına yönelik kocaman bir soru işaretiydi. Bazı federal makamların besini diğerlerinin zehiri olmuştu. Bu sırada, bu diğerleri baskın çıkmış olmalıydı ki olay hızla yatışmıştı. Ama olayın yaratıcılarının yeterince uğraşmamaları yüzünden olmamıştı bu...

Modernite, daha baştan itibaren büyük miktarlarda insan artığı üretti ve üretmeye devam ediyor.
Modern endüstrinin (daima faal ve tam randımanla çalışan) özellikle iki kolu bolca insan artığı üretti.

Birincisinin belirgin işlevi toplumsal düzenin üretimi ve yeniden-üretimiydi. Her düzen modeli seçmeye dayanır ve insan hammaddesinin yeni düzene uygun düşmeyen kısımlarının –yeteneksiz olanlar ya da bir mevki işgal etmesine izin verilmeyenlerin– kesilmesi, kırpılması, ayrılması ve atılması gerekir. Düzen inşası sürecinin öteki ucunda bu bölümler, bir amaca hizmet ettiği için "yararlı" kabul edilen üründen ayrı ve "artık" olarak ortaya çıkar.

Büyük miktarda insan artığı ürettiği bilinen, modern sanayinin diğer kolu ise ekonomik ilerlemedir, ki kıt kanaat geçinmeyi sağlayan belli araçların –sürekli yükselmekte olan üretkenlik ve verimlilik ölçütlerini karşılayamayan geçim yollarının– geçersiz kılınmasını, parçalanmasını ve sonuçta ortadan kaldırılmasını gerektirir. Değerden düşmüş yaşam biçimlerinin uygulayıcıları, ekonomik faaliyetin daha ince ve ustaca yeni örgütlenmesine genellikle *kitlesel* olarak uyum gösteremezler. Yeni örgütlenmenin meşru/zorunlu kıldığı yaşam imkânlarına erişmelerine izin verilmez; şu an için değer yitirmiş olan ortodoks araçlar da hayatta kalma imkânı sunmaz. Bunlar, işte bu nedenle, ekonomik ilerlemenin artıklarıdır.

Bununla birlikte, insan artığının birikmesinin potansiyel olarak felakete yol açan sonuçları, modern tarihin büyük bir bölümü boyunca etkisizleştirilmiş ya da en azından bir başka modern yenilik –artıkları öğütme endüstrisi– sayesinde hafifletilmiştir. Bu endüstri gelişme göstermiştir, çünkü yerkürenin büyük bölümü çöplüğe dönüşmüştür ve buralar, "insanlığın bütün fazlalıkları"nın, gezegenin modernleştirici sektörlerinin ürettiği bütün insan artıklarının nakledilebileceği, atıla-

bileceği ve pislikten arındırılabileceği yerler haline gelmişitir; böylece yangın ve patlama riski ortadan kaldırılmıştır.

Dünyamız günümüzde çöplük sıkıntısı çekmektedir; özellikle de modern yaşam biçiminin -gezegen çapındaki- göz alıcı başarısı nedeniyle (Rosa Luxemburg'un döneminden bu yana, en azından, modernitenin "kendi kuyruğunu ısıran yılan" tarzında bir intihar eğilimi içinde olmasından kuşkulanılmıştır). Çöplüklerin sayısı sürekli azalmaktadır. İnsan artığı üretimi aynı hızda sürdüğünden (hatta küreselleşmeyle birlikte artmaktadır), artık öğütme endüstrisi güç durumdadır. İnsan artıklarını işlemenin geleneksel yöntemleri işe yaramamaktadır, yeni yöntemler de henüz ne icat edilmiş, ne de hizmete konmuştur. Dünya çapındaki kargaşanın fay hatları boyunca insan artıkları birikmektedir; kendi kendine alev almanın ilk işaretleri ile eli kulağında bir patlamanın belirtileri çoğalmaktadır.

Artıkları öğütme endüstrisinin krizi, 11 Eylül'ün tetiklediği, umutsuz ve hızla yayılan yönetim krizinden kaynaklı günümüz kargaşasıyla yan yanadır.

İki yüzyılı aşkın bir süre önce, 1784 yılında Kant gezegenimizin bir küre olduğunu saptıyor ve sonuçta sıradan bir durum olan bu olgunun sonuçlarını ayrıntılarıyla inceliyordu: Hepimiz bu kürenin yüzeyinde bulunduğumuzdan ve burada hareket ettiğimizden -diyordu Kant- gidecek başka hiçbir yerimiz yok, bundan böyle daima başkalarıyla birlikte ve onların yakınında yaşamak zorundayız. Uzun vadede, mesafeyi korumak söz konusu olamaz, hele ki mesafeyi uzatmak hiç mümkün değildir: Küresel yüzeyde dolaşmak sonuçta artırmaya çalıştığımız mesafeyi azaltacaktır. Dolayısıyla, *die volkommene bürgerliche Vereinigung in der Menschengattung* ("ortak yurttaşlık aracılığıyla insan soyunun kusursuz birliği") Doğa'nın bizi

küresel bir gezegenin yüzeyine yerleştirerek bizim için seçtiği yazgıdır. İnsanlığın birliği evrensel tarihimizin nihai ufkudur; bizlerin, yani aklın ve korunma içgüdüsünün sevk ettiği ve yönettiği insanların, peşinden koşmaya ve aynı zaman ve mekânda erişmeye mahkûm olduğumuz ufuktur. Er geç, diye bizi uyarıyordu Kant, bazılarımızın daha önce iskân edilmiş yerleri çok kalabalık ya da konukseverlikten uzak, herhangi bir nedenle çok zorluk çıkaran ya da fazlasıyla antipatik bulacaklarından sığınmak isteyecekleri ya da yardım arayabilecekleri tek bir boş alan bile kalmayacaktır. Dolayısıyla Doğa, uzun deneme-yanılma dizisine, hataların yol açtığı felaketlere ve bu felaketlerin artlarında bıraktıkları tahribatlara son vermek için benimsememiz ve riayet etmemiz gereken (ve sonuçta bunu yapmalıyızdır) en yüce buyruk olarak (karşılıklı) konukseverliği buyurur.

Kant okurları onun iki yüzyıl önce yazdığı kitaptan bütün bu şeyleri öğrenebilir. Dünya ise buna pek dikkat etmez. Filozofları dikkatle dinlemektense –hele ki öğütlerini izlemeyi bir yana bırakalım!– anma plaketleriyle onurlandırmayı tercih eder. Filozoflar belki de Aydınlanma denen lirik dramın baş kahramanlarıydılar, ama ardından gelen epik trajedi onları göz ardı etmiştir.

Ulusların devletlerle, devletlerin egemenlikle, egemenliğin de göz açtırmadan denetlenen kapalı hudutlarla çevrili topraklarla evliliğini düzenlemekle meşgul olan dünya, Kant'ın çizmiş olduğu ufuktan gayet farklı bir ufkun peşinde gözüküyor. İki yüzyıl boyunca dünya, insanların hareketlerini denetlemeyi, devlet iktidarlarının biricik ayrıcalığı kılmakla meşgul oldu; insanların denetlenemeyen bütün diğer hareketlerine engel dikti ve bu engelleri uyanık ve gayet silahlı muhafızlarla donattı. Pasaportlar, giriş çıkış vizeleri, gümrük ve göçmen kontrolleri, modern hükümet sanatının ilk icatları oldu.

Modern devletin yükselişi "devletsiz kişilerin", belgesizlerin ortaya çıkışıyla ve eski *Homo sacer* kurumunun modern reenkarnasyonu[5] olan *unwertes Leben* fikriyle, yani beşeri ve ilahi yasaların kapsamı dışına atılmış herkesi ihraç etme ve muaf tutma ve onları, hiçbir yasaya tabi olmayan ve her türlü etik ya da dinsel anlamdan yoksun olduğundan, yok edilmesi hiçbir cezai yaptırım getirmeyen bir varlık kılmaya yönelik iktidar hakkının nihai cisimleşmesiyle çakıştı.

Modern egemen gücün nihai yaptırımı, bir kimseyi insanlıktan muaf tutma hakkı olarak ortaya çıkar.

Kant sonuçlarını yazdıktan ve matbaaya gönderdikten birkaç yıl sonra, çok daha özlü bir başka belge yayımlandı –sonraki iki yüzyılda ve tarihin belli başlı aktörleri üzerinde Kant'ın küçük kitabından çok daha fazla kendini hissettirecek olan bir belge. Bu, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ydi. Giorgio Agamben bunu, araya giren iki yüzyıllık zaman diliminin verdiği avantajla inceleyerek şunu gözlemleyecektir: "İki terim [insan ve yurttaş] iki farklı gerçekliği mi ifade ediyor", yoksa tersine birincisi daima "ikincisinde içerilmiş"[6] midir, burası belli değil –yani, hak sahibi olanlar, aynı zamanda yurttaş da olan insanlardı (ya da yurttaş oldukları ölçüde insandılar).

Hannah Arendt bu muğlaklığı ve bunun bütün korkunç sonuçlarını, "yerinden olmuş insanlar"la aniden dolan bir dünyada zaten saptamıştı. Arendt, Edmund Burke'ün gerçekten kehanetimsi eski önsezisini bize hatırlatır; buna göre, "yalnızca insan olma"nın soyut çıplaklığı insanlığın en büyük

5) Giorgio Agamben'in keşfettiği gibi. Bkz. Agamben, *Homo Sacer: Il potere sovrano e la nuda vita* (Einaudi, 1995).

6) Giorgio Agamben, *Mezzi senza fine* (1996). Buradaki alıntı Vinzenzo Binetti ile Cesare Casarino'nun çevirisindendir: *Means without Ends: Notes on Politics* (University of Minnesota Press, 2000), s. 20.

tehlikesidir.[7] "İnsan Hakları", diyordu Burke, bir soyutlamaydı ve bu soyutlama bir İngilizin ya da bir Fransızın somut haklarıyla doldurulmadıkça, insanlar hiçbir şey bekleyemezlerdi. "Bir insan varlığının soyut çıplaklığında dünya hiçbir kutsiyet göremez" –Hannah Arendt, Burke'ün gözlemlerini takip eden yılların deneyimini böyle özetliyordu. "Egemen bir devletin yurttaşı olmayan insanlar olduğu sürece, feshedilemeyeceği varsayılan İnsan Hakları'nın tatbik edilemeyeceği ortaya çıkar."[8]

Gerçekten de, "insan hakları"ndan başka bir şeye sahip olmayan –"insan" haklarını içeren ve koruyan, kurumsal olarak daha köklü ve daha savunulabilir başka hakları olmayan– insanlar hiçbir yerde yoktur ve hayal bile edilemez. Toplumsal, fazlasıyla toplumsal bir *puissance, potenza, might* ya da *Macht*[9], yani güç, insanların insanlığını onaylamak için elbette gerekliydi. Modern çağda bu "güç", kaçınılmaz biçimde, *modern zamanlarda yurttaş ile yabancı arasındaki hudut biçimine bürünen, insan ile insan-olmayan arasında bir hudut çizme* gücü halini almıştır. Egemen devletlerin mülklerine bölünmüş bir gezegende, başlarını sokacak bir çatıları ve hiçbir hakları olmayanlar, yasa karşısında eşit olmamaktan değil, kendilerine layık görülen kötü muameleden şikâyet ettiklerinde başvurabilecekleri ya da korunma talep edebilecekleri, *kendilerine uygulanabilecek hiçbir yasa olmamasından* dolayı ıstırap çekerler.

Hannah Arendt *Totalitarizmin Kökenleri*'nden birkaç yıl sonra Karl Jaspers üzerine yazdığı denemede, "insanlık" önceki bütün kuşaklar için bir kavram ya da ideal olsa da, (şu eklenebilir: Felsefi bir postulat, hümanist bir düş, kimi zaman bir

7) Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790), E. J. Payne baskısından (Everyman's Library); akt. Arendt.

8) Hannah Arendt, "On humanity in dark times: thoughts about Lessing", *Men in Dark Times* içinde, s. 15.

9) Bkz. Agamben, *Means without Ends*, s. 143'teki çevirmen notu.

savaş çığlığı, ama çok ender olarak politik bir eylemin örgütlenme ilkesidir), "bir anlamda acil bir gerçeklik haline gelmiştir", der.[10] Bunun nedeni, Batı'nın etkisinin yalnızca dünyanın geri kalanını kendi teknolojik gelişmesinin ürünleriyle tıka basa doldurmuş olması değildir, aynı zamanda "parçalama süreçleri"ni de ihraç etmiş olmasıdır –bunların başında metafizik ve dinsel inançların sonu, doğa bilimlerinin etkileyici ilerlemeleri ve yönetimin tek (ya da hemen hemen tek) biçimi olan ulus-devletin yükselişi gelir. Batı'da "politik yaşamın eski inançlarını ve âdetlerini yok etmek" için yüzyıllarca uğraşmış güçler, "dünyanın tüm diğer kısımlarındaki inanç ve âdetleri (...) yok etmeyi birkaç on yıl içinde başarmıştır."

Arendt bu tür birleşmenin "bütünüyle olumsuz" olan bir "insanlık dayanışması" biçimi üretebileceğinden söz etmektedir. İnsan nüfusunun her kısmı, tüm diğer kısımların ve her bir kısmın insafına kalmıştır. Bunun tehlikelerin, risklerin ve korkuların kurduğu bir "dayanışma" olduğu söylenebilir. Çoğu zaman ve çoğunluğun düşüncesinde "gezegenin birliği", dünyanın –"kendisi her yere erişse de bizatihi erişilmez olan" bir dünyanın– en ücra köşelerinde doğan ya da gelişen tehditlerin dehşetine indirgenir.

Her fabrika amaçladığı ürüne ilaveten artıklar da üretir. Toprağa dayalı modern egemenliğin fabrikası istisna değildir.

Kant'ın düşlerinin yayımlanmasından yaklaşık iki yüz yıl sonra, "dünyanın [adım adım] dolması"na (ve sonuç olarak, Kant'ın, Aklın ve Doğa'nın karşı gelinemeyecek kaçınılmaz bir hükmü olarak kabul ettiği gezegenin zenginliğinin, gerçekten kayda değer olduğunu kabul etme arzusuna) karşı, toprağın,

10) "Karl Jaspers: Citizen of the World?", Hannah Arendt, *Men in Dark Times* içinde (Harcourt Brace, 1993), s. 81-94.

ulusun ve devletin kutsal (olmayan) üçlemesi yardımıyla mücadele edildi.

Giorgio Agamben'in saptadığı gibi, ulus-devlet "doğumu (...) kendi egemenliğinin temeli" yapan bir devlettir. "Bu kurgu içinde," diye devam eder, "*doğumun* doğrudan doğruya *ulus* olduğu fikri aşikârdır, öyle ki bu iki moment arasında hiç fark yoktur."[11] Deyim yerindeyse, "devlet yurttaşlığı" içine *doğulur*.

Hukuksal-yasal tuzaklara sarılıp sarmalanmış olan yeni doğan bebeğin çıplaklığı, devlet iktidarının egemenliğinin üzerinde inşa edildiği ve devlet egemenliğinin kapsamına giren ve yurttaşlık talep edenlere yönelik içe alma/dışa atma pratikleri yardımıyla sürekli olarak yeniden inşa edilen ve hizmet edilen alanı oluşturur. Ulusa tek "doğal" kabul –soracak soru ya da geçilecek sınav olmadan– doğum olarak görüldüğünde, Agamben'in modern egemenliğin özü kabul ettiği *bios*'un *zoe*'ye indirgenmesi (canlı ve hareket eden beden olan *Leib*'in *Körper*'e, yani üzerinde etkide bulunulabilen ama kendisi etkide bulunamayan bedene indirgenmesi de denebilir), kaçınılmaz bir sonuç varsayılabilir.

Kabul edilmek için devletin kapısını çalan diğer bütün talep sahipleri, genel olarak soyunma ritüeline tabi tutulurlar. Van Gennep'in hazırladığı üç evreli *geçiş töreni* şemasına uygun olarak, Victor Turner'ın belirttiği gibi, toplumsal bir alana kabul talebiyle yeni gelenler kendilerine, yeni yerleşim alanına ayrılmış ve uygun giysilerin bulunduğu gardıroba giriş izni verilmeden önce, evvelki görevlerinin bütün giysilerinden (hem metaforik olarak hem de kelimenin gerçek anlamıyla) kurtulmuş olmalıdırlar. Bir an için "toplumsal çıplaklık" durumunda kalmalıdırlar. Bu karantina "ne biri ne diğeri" olan "mekân-olmayan"da cereyan eder; ne toplumsal olarak onaylanmış ve tanımlanmış giysiler sunulur ne de bunlara izin ve-

11) Agamben, *Means without ends*, s. 21.

rilir. Parsellere bölünmüş ve mekânsal düzlemde etrafı çevrili bir parsel kümesi olarak kabul edilen bir dünyada parselleri ayıran bir "yok-mekân " arafı, yeni gelenleri, yeni aidiyetlerinden ayırır. Eğer sunulacaksa, içe alma, köklü bir dışlamadan önce gelmelidir.

Turner'a göre, *zoe* ya da *Körper* düzeyinden *bios* ya da *Leib* düzeyine yükseltebilecek her türlü donanımdan yoksun bir kamping alanında, kampçılara zorla mola verdirmenin yaydığı mesaj ("onları özgül biçimden yoksun ve toplumsal olsa bile, statünün hiçbir yaygın biçimini barındırmayan ya da bunların altındaki bir koşula indirgenmiş olan bir tür insani *prima materia* haline getirmenin toplumsal anlamı") şudur: Toplumsal olarak onaylanmış bir statüden diğerine götüren kestirme bir yol yoktur kesinlikle. Birinden diğerine geçmeden önce, "yapılanmamış ya da kabaca yapılanmış ve nispeten farklılaşmamış bir topluluk"[12] içine massedilmek gerekir.

Hannah Arendt, Turner'ın ilerde inceleyeceği fenomeni, kovmanın, sürgünün, dışlamanın ve ayrı tutmanın oluşturduğu, güç tarafından yönetilen dünyaya yerleştiriyordu. "Kardeşlik biçimini" alan insanlık, diye devam ediyordu, "parya halkların büyük ayrıcalığıdır" –18. yüzyılın kamusal tartışmaları onları *bahtsızlar* diye adlandırıyordu; on dokuzuncu yüzyıldakiler ise *sefiller* diye adlandıracaktı; günümüzdeyse, geçen yüzyılın ortasından beri onları genel olarak "göçmen" kavramı altında topluyoruz; ama onların adlarını yaratan ve kullananların çizdiği dünyanın zihniyet haritasında onlara ait bir yer hiç olmadı. Defalarca reddedilen, yoksun bırakılan, ezilen bu "acı çekenler birbirine öyle yakınlaşmıştı ki, bizim dünya diye adlandırdığımız (ve elbette kıyımdan önce onlar

12) Victor W. Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (Routledge, 1969), s. 170, 96.

arasında da var olan ve onları birbirlerinden uzak tutan) ara mekân yok olup gitmişti."[13]

Fiiliyatta, parya ve dışlanmış kategorileri *dünya dışıydı:* Yerleşik iktidarların doğurduğu ve "toplum" adı altında tanıttığı kategoriler ve incelikli ayrımlar dünyasının, -insanların oturduğu varsayılan tek dünyanın, içinde oturanları yurttaş, hak sahibi ve hak kullanıcısı haline getirebilecek tek dünyanın- *dışındaydılar.* Onlar *tektiptiler* -yerel dilde konuşanların saptayabileceği, kavrayabileceği, adlandırıp anlayabileceği türde özelliklere sahip olmayışları bakımından tektiptiler. Ya da, en azından, yerel dilin yoksulluğu ile hak gaspının yol açtığı, güçle desteklenmiş homojenleşme arasındaki ittifak nedeniyle "tektip" gibiydiler.

Doğulan yer ile ulus **aynı şeyse, bu durumda ulusal aileye katılan ya da katılmayı arzulayan herkes yeni doğan bebeğin çıplaklığını taklit etmeli ya da bunu yapmaya zorlanmalıdır.** Devlet -yani ulusun hamisi ve hapishane bekçisi, sözcüsü ve baş sansürcüsü- bu koşulun yerine getirilmesine göz kulak olur.

Muhtemelen modern devletin en bilinçli ve yanılsamalardan azade anatomistlerinden olan Carl Schmitt şunu belirtiyor: "Bir değer ortaya koyan kişi, değer-olmayam da bizatihi ortaya koyar daima; değer-olmayanın bu şekilde belirlenmesinin anlamı, ortadan kaldırılmasıdır."[14] Değeri belirlemek, normal, sıradan ve düzenli olanın sınırlarını çizmektir. Değer-olmayan bu hududu belirten bir istisnadır.

13) Hannah Arendt, "On humanity in dark times: thoughts about Lessing", *Men in Dark Times* içinde, s. 15.

14) Carl Schmitt, *Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen* (Duncker and Humboldt, 1963), s. 80. Bkz. Agamben'deki tartışma: *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* (Stanford University Press, 1998), s. 137.

"İstisna, içerilemeyecek olandır; her türlü genel formülasyonun dışına çıkar, ama aynı zamanda hukuksal ve biçimsel olan özgül bir öğe ortaya koyar: Mutlak surette saf olan karar. (...) Bir kaosa uygulanabilecek kural yoktur. Hukuksal düzenin bir anlamı olması için düzenin yerleşik olması gerekir. Normal bir durumun yaratılmış olması gerekir ve bu normal durumun gerçekten etkili olup olmadığına karar veren, hükümrandır. (...) İstisna, kuralı doğrulamakla kalmaz, bizatihi kural da ancak istisna sayesinde yaşar."[15]

Giorgio Agamben'in yorumu şöyle: "Kural artık istisnaya uygulanarak değil, istisnadan geri çekilerek uygulanır. Nitekim istisnai durum, düzenden önce gelen kaos değildir, düzenin ertelenmesinden kaynaklı durumdur. Bu anlamda, istisna, etimolojisine uygun olarak, yalnızca dışlanan değil, düpedüz *dışarı alınandır (excapere)*."[16]

Şu saptamada bulunmama izin verirseniz, bu, özellikle yasa koyucu egemenlerin, kendi eylemlerini meşrulaştırmak ve başarıyla yürütmek için, önlemek zorunda oldukları koşuldur. Düzen tesisine, genel olarak, kaosa karşı mücadele adına girişilir. Oysa, en başta düzen niyeti olmasaydı ve teşviki gerçekten de başlayabilsin diye "düzen durumu" önceden tasarlanmış olmasaydı, kaos diye bir şey zaten olmazdı. Kaos, olmayan-değer olarak doğar. Düzenin keşmekeşi onun doğum yeridir –başka *meşru* akrabası ya da aile ocağı yoktur.

Egemen güç öncelikle toprakla bağ kurmuş olmasaydı, muaf tutma gücü egemenliğin bir işareti olmazdı.

Ordnung'un paradoksal mantığını dirayetle ve içgörüyle irde-

15) Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier kapitel sur Lehre von der Souveränität* (Duncker and Humboldt, 1922), s. 19-21. Bkz. Agamben'deki tartışma: *Homo Sacer*, s. 15 vd.

16) Agamben, *Homo Sacer*, s. 18.

leyen Carl Schmitt, bu temel noktada, istisnaya dayalı iktidar sahiplerinin, düzen hami/savunucularının geliştirdiği kurguyu benimser. Egemenlerin tüm uygulamalarında olduğu gibi, Schmitt'in teorik modelinde de, *Ordnung* çalışmalarının sürdürüldüğü toprakların hudutlarının, düzenleyici çaba ve niyetler için yerel olarak donanmış dünyanın dış sınırlarını oluşturduğu varsayılır.

Yasa koyucuların *doxa*'sında olduğu gibi, Schmitt'e göre de, düzenleme için gereken kaynak toplamı, işleyişini ve etkilerini açıklamak için gereken etmenlerin toplamı gibi, bu dünyanın içindedir. Egemenlik, değer ile değer-olmayan arasındaki, kural ile istisna arasındaki ayrımı yaratır; ama bu işlemin öncesinde *egemen alanın içerisi ile dışarısı arasındaki ayrım* gelir, bu olmadan egemene özgü ayrıcalıklar talep edilemez ya da kazanılamaz. Egemenlik, modern ulus-devletin uyguladığı ve Schmitt'in teorileştirdiği haliyle, bir *toprağa* ayrılmazcasına bağlıdır; "dışarı" olmadan hayal edilemez; *yerelleşmiş* bir varlık dışında herhangi bir biçimde düşünülemez. Schmitt'in bakışı, gizemini aydınlatmak istediği egemenlik kadar "yerelleşmiş"tir. Bu bakış toprak ile iktidarın tanrısal evliliğinin fiili ve bilişsel ufkunu aşamaz.

Tıpkı "yasa devleti"nin "ulusun devleti" olana dek yavaş yavaş ama karşı konulmaz bir şekilde evrim göstermesi gibi (çünkü meşruiyet yaratmanın ve ideolojik seferberliğin sürekli baskısı altındadır), evlilik de *üçlü ilişki* olmuştur: toprak, devlet ve ulus üçlemesi. Bu üçlemenin yükselişinin dünyanın nispeten sınırlı tek bir bölümünde meydana gelen tarihsel bir kaza olduğu varsayılabilir. Ancak dünyanın bu bölümü, ne kadar küçük olsa da, dünyanın geri kalanını periferiye dönüştürebilecek kadar ustalıklı ve kendi özelliklerini unutacak ya da ihmal edecek kadar kibirli bir metropol mertebesi talep edebilmiştir; periferinin yaşaması gereken kuralları saptamak

metropolün ayrıcalığı olduğundan ve bu kurallara boyun eğmeyi sağlamak metropolün yetkisinde bulunduğundan –ulus, devlet ve toprak örtüşmesi/karışımı küresel olarak zorunlu bir norm haline gelmiştir.

Üçlemenin her bir üyesi, diğer ikisiyle birlikte değilse ve onlar tarafından desteklenmiyorsa, anomaliye dönüşür: Kurtulamayacağı anlaşıldığında ise, radikal bir operasyondan geçmeye ya da öldürücü bir darbe yemeye mecbur olan bir canavara dönüşür. Ulus-devletin olmadığı bir toprak *no man's land* olur; devletsiz bir ulus garabetleşir, ya gönüllü olarak yok olacaktır ya da infaz edilecektir, tercih onundur; ulussuz ya da birden çok uluslu bir devlet geçmişin bir kalıntısına ya da modernleşme ile yok olup gitme arasında seçim yapması gereken bir mutanta dönüşür.Gerek egemen olmaya teşebbüs eden güçler, gerekse bu egemenliği temin etme ya da kazanma fırsatı olan güçler için, bu yeni normalliğin ardında anlamlandırıcı ilke yatıyordu.

Saflığa yönelik her teşebbüs geride pislik bırakır; düzene yönelik her teşebbüs de canavarlar yaratır. Toprak/ulus/devlet üçlemesinin yükseldiği dönemin pis canavarları da devletsiz uluslar, birden çok uluslu devletler ve ulus-devletsiz topraklardır. Bu canavarların esinlediği tehdit ve korku sayesinde, egemen iktidar, hakları esirgeme hakkı talep edebilmiş ve kazanmış ve insanlığın büyük bölümünün yerine getirmediği koşullar belirleyebilmiştir.

Egemenlik insanlığın sınırlarını tanımlama gücü olduğundan, bu sınırların dışına düşen ya da atılan insan yaşamları yaşanmaya değmez.

1920 yılında, *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Leben* (Yaşanmaya Değmeyen Bir Yaşamın Yıkımına İmkân Tanımak) adı altında küçük bir kitap çıktı. Kitap hukuk uz-

manı Karl Binding ile tıp profesörü Alfred Hoche tarafından kaleme alınmıştı. *Unwertes Leben* ("yaşanmaya değmeyen yaşam") kavramı genellikle bu esere atfedilir ve bilinen insan toplumlarında, insanlığa gösterilmesi gereken şefkat ve dikkatten yararlanması gereken gerçek yaşam biçimlerinin aleyhine, bu tür yaşamların fazlasıyla ve haksız yere korunduğu önermesini ortaya atar. Malumatfuruş yazarlar, *unwertes Leben*'in ortadan kaldırılmasının suç olarak görülmesinin ve cezaya tabi olmasının gerekliliği konusunda (hukuksal, toplumsal ya da dinsel) hiçbir neden görmüyorlardı.

Binding/Hoche'a ait bu anlayış içerisinde, Giorgio Agamben, eski bir kategori olan *Homo Sacer*'in yeniden canlandırılmasını ve güncel, modern ifadesini bulur: Cezalandırılma korkusu olmaksızın öldürülebilecek, ama dinsel ayinlerde kurban edilemeyecek bir insan; başka bir deyişle, mutlak surette muaf tutulan –beşeri ve ilahi yasaların kapsamı dışındaki– bir insan. Agamben, "yaşanmaya değmeyen yaşam" kavramının – *Homo Sacer* kavramında da olageldiği gibi- etik olmadığını; ama modern versiyonu içerisinde, "egemen iktidarın üzerinde temellendiği" kategori olarak derin bir politik anlam edindiğini de gözlemler.

"Modern biyo-politikte egemen, mevcut haliyle yaşamın değer ya da değersizliğine karar veren kişidir. Hakların bildirilmesi sonucunda, bizatihi egemenlik ilkesiyle donanmış yaşam, artık egemen bir kararın yeri olur."[17]

Gerçekten de durum böyle gözükmektedir. Bununla birlikte, toprak/ulus/devlet üçlemesi, insanın birlikte yaşamasına dair evrensel ilke mertebesine çıkarıldığı ölçüde bu durumun mümkün olabildiğini saptamak gerekir; bu ilke, böyle bir üçlemenin temel koşullarını (yani nüfus homojenliğini ve/veya

17) *Age.*, s. 142.

"toprağa kök salmak" ile sonuçlanan daimi iskânı) yerine getirmeyi yüzyıllar boyunca başaramamış bölgeler de dahil, gezegenin her köşesine dayatılır ve buraları rapteder. Hannah Arendt'in vurguladığı gibi, üçleme ilkesinin bu yapma, keyfi ve zorunlu evrenselliği nedeniyle, "katı bir şekilde örgütlenmiş bu topluluklardan herhangi birinden kovulan biri kendini, uluslar ailesinden[18] (ve böylelikle, insan soyu "uluslar ailesi"yle özdeş olduğundan, insanlık alanından da) tamamen *kovulmuş* bulur" ve *homini sacri*'nin hiçlik-ülkesi'ne gönderilir.

Yoğun artık üretimi etkili bir artık öğütme endüstrisi gerektirir; ve bu, gerçekten de modern zamanların en çarpıcı başarılarından biri olmuştur. Bu durum, Kant'ın uyarı/önsezisinin iki yüz yıl boyunca niçin bir kenarda unutulduğunu açıklamaktadır.

Toprak/ulus/devlet üçlemesinin prensip ve uygalamalarıyla başlatılan ve sürekli teşvik gören, içerme/dışlama gayreti ve telaşının ortaya çıkardığı insan artıkları, miktarlarındaki artışa ve verdikleri büyük zahmete rağmen, eli kulağında bir felaketin işareti gibi görülerek işleme tabi tutulmak yerine, geçici ve esasen giderilebilir bir tahriş kaynağı konumuna haklı olarak indirgenebilir. Büyük ölçüde, "emperyalizm" ve "sömürgecilik" adları altında tarihteki yerini alan modern işletme sayesinde, kara bulutlar dağılıyor ve kasvetli önseziler "yıkım kehanetleri" olarak görülüp alaya alınıyor. Bu işletme, diğer işlevlerinin yanı sıra, insan artıklarının büyüyen rezervlerini imha ve yeniden-işleme fabrikası olarak da hizmet görmüştür. İstila, fetih ve ilhak şeklindeki emperyalist itkiyle, sömürgeleştirilmeye açılan, uçsuz bucaksız "bakir topraklar", evlerinden kovulanlar için çöplük olarak kullanılabilir ve ilerleme

18) Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, s. 204.

denen araç hız ve mesafe kazandıkça araçtan düşenler için vaadedilmiş toprak olarak hizmet edebilir.

O zaman dünya yalnızca dolu görünüyordu. "Dolu" sıfatı, tıka basa olmayı belirtmenin –"somutlaşmış"– bir başka tarzıydı. Daha kesin bir ifadeyle, *aşırı kalabalık*.
Ezilen ve terk edilen kitleleri toplamayı vaat eden Özgürlük Heykeli yok artık. Birkaç uyumsuz ve kaçak dışında, kimsenin sığınacağı delik yok. Ama (ve dünyanın yeni yeni ortaya çıkan zenginliğinin en çarpıcı etkisi de kuşkusuz budur), 11 Eylül olaylarının görkemli ve hiç tartışmasız biçimde kanıtladığı gibi, *kendi evinde* gayet rahat olan kimse de yoktur.

Sömürgeleştirme Kant'ın önsezilerinin bir kenarda unutulmasını sağladı. Bununla birlikte, tekrar hatırlandıklarında, Kant'ın arzuladığı neşeli ütopya yerine, bir kıyamet kehaneti görünümünde ortaya çıktılar. Kant'ın tasavvuru bugün böyle görünüyor, çünkü *no man's land*'lerin aldatıcı bolluğu nedeniyle, insanlığı dünyanın nihai doluluğunun ifşasına hazırlamak için bu iki yüzyıl boyunca yapacak hiçbir şey olmadı ve hiçbir şey yapılamadı.

Ubi leones [meçhul yerler] yaftasını taşıyan son yerler de dünya haritasından hızla silinirken ve uzaklardaki son hudut toprakları, sınırları kapatacak ve giriş vizesi vermeyi reddedecek kadar güçlü muktedirlerin eline geçerken, *bütün olarak dünya gezegen çapında bir hudut bölgesine dönüşüyor...*

Bütün zamanların hudut bölgeleri hem yer değiştirme fabrikaları hem de yer değiştirenlerin yeniden-işlem gördükleri yerler olarak bilinir. Onların yeni ve küresel çeşitliliğinden beklenecek başka hiçbir şey yoktur; tabii gezegen ölçeğindeki üretim ve yeniden-işleme sorunları bir yana bırakılırsa...

Tekrar etmeme izin verin: Küresel sorunlara yerel çözüm yoktur; mevcut politik kurumlar, şu ana dek ortaklaşa yaratabildiğimiz ve elimizde bulunan tek politik kurumlar tarafından özellikle yerel çözümler açgözlülükle ama nafile bir şekilde aranıyor olsa da yoktur. Daha baştan itibaren ve bütün tarih boyunca, devlet ile ulusun birliğini toprakla mühürleme yönünde tutkulu (niyetleri bakımından Herkülce, uygulamada Sisyphosvari) çabalar içine girince, bütün bu kurumların yerelleşmesinde ve böyle kalmasında ve onların gerçekleşebilir (ya da aslında *meşru*) eylemlerde bulunmaya yönelik egemen güçlerinin yerel olarak sınırlanmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Yeryüzünün her tarafına "yer-dışı garnizonlar" serpilmiştir, buralar küresel hudut topraklarının henüz kullanılmayan ya da yeniden işlenmemiş artıklarına ayrılmış hurdalıklardır. Modern tarihin iki yüzyılı boyunca yurttaşa dönüşmeyi başaramayan insanlar, mülteciler, gönüllü ya da zorunlu göçmenler, kısacası "yerinden edilmiş insanlar", doğal olarak, onları kabul eden ülkenin sorunu olarak görüldü ve böyle muamele gördüler.

Modern dünya haritasını kaplayan ulus-devletlerin çok küçük bir kısmı ayrıcalıklı egemenlikleri kadar yerel olarak kök salmışlardı. Bu ulus-devletlerin neredeyse hepsi, belli bir toprağın içinde yabancıların varlığını, kimi zaman gönüllü olarak, kimi zaman istemeye istemeye kabul etmek ve başka egemen ulus-devlet iktidar alanlarından kaçan ya da kovulan göçmen dalgalarını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Bununla birlikte, bir kez bu alana girince, hem "yeni gelen" hem de evvelce yerleşmiş olan yabancılar, kabul eden ülkenin kendine özgü bütün hukuksal uygulamalarının kapsamına girmiş oluyorlardı. Söz konusu ülke, Claude Lévi-Strauss'un

Hüzünlü Dönenceler'de yabancıların varlığına karşı davranış alternatifleri olarak tarif ettiği iki stratejinin modernleşmiş, güncelleşmiş versiyonlarını uygulamakta özgürdü; ülke bu stratejilere başvurmayı seçtiğinde, toprak/ulus/devlet üçlemesinin ihlal edilemezliğini korumayı dert edinerek, gezegenin diğer bütün egemen güçlerinin hiç çekincesiz desteğine güvenebilirdi.

Yabancı sorununa ya antropofajik ya da antropoemik çözüm getiriliyordu. İlki "yabancıları yiyip tüketmek" anlamına gelir. Bu, –bazı eski kabilelerin uyguladığı varsayılan yamyamlık gibi– kelimenin gerçek anlamıyla da olabilir, ya da yabancı kültürü taşıyanları ulusal gövdenin içinde hazmederken, kültürel çeyizlerinin hazmedilemeyen kısımlarını reddetme niyetiyle, ulus-devletlerin neredeyse evrensel biçimde uyguladıklarına tanık olunan kültürel asimilasyon anlamındaki yüceltilmiş, tinsel versiyonuyla da olabilir. İkinci çözüm, yiyip yutmak yerine "yabancıları kusma" anlamına geliyordu: Yabancıları bir araya toplamak sonra da devletin iktidar alanından ya da canlılar dünyasından kovmak (yaman İtalyan gazeteci ve kanaat lideri, Oriana Fallaci'nin başka tanrılara tapanlar ve şaşırtıcı giyim alışkanlıkları olanlar karşısında biz Avrupalılara yapmamızı önerdiği şey tam da budur).

Bununla birlikte, bu çözümlerden herhangi birinin uygulanmasının ancak iki hipotez karşısında anlamı vardı: "içerisi" ile "dışarısı" arasında net bir toprak bölünmesi; ve strateji seçen gücün kendi alanı içerisindeki egemenliğinin eksiksizliği ve bölünmezliği. Günümüzün küresel ve akışkan modern dünyasında bu iki hipotezin hiçbiri güvenilir değildir; keza bu ortodoks stratejilerden birinin uygulanma ihtimali de en azından çok düşüktür.

Denenmiş davranış biçimleri mevcut olmadığından, yeni gelenlere nasıl davranılacağına dair geçerli bir stratejimiz yok

gibi görünüyor. Hiçbir kültürel modelin rakip modeller üzerinde otoriterce ve etkin bir şekilde üstünlük iddia edemediği; vatansever seferberliklerin ve ulus inşalarının, toplumsal entegrasyonun ve devletin üstünlük savının esas araçları olmaktan çıktığı bir dönemde, kültürel asimilasyonun pek bir şansı var gibi görünmüyor. Sınır dışı etmeler dramatik ve oldukça rahatsız edici televizyon görüntüleri oluşturduğundan, genel olarak karşı çıkılsa ve yaratıcılarının uluslararası itibarına gölge düşürse de, çoğu hükümet mümkün mertebe sorundan kaçmayı tercih ediyor ve sığınma talebinde bulunan herkesin yüzüne kapıyı kapamak istiyor.

Politik sığınma hakkının sert önlemlerle kısıtlanması yönündeki günümüz eğilimi, "ekonomik göçmenler"e giriş izninin kesin olarak reddiyle birlikte (işin, emeği istediği yere getiremiyorsa, emeğin bulunduğu yere gitmekle tehdit ettiği ender ve geçici dönemler hariç), göçmen olgusuna dair yeni bir stratejinin var olduğuna değil, *strateji yokluğuna* ve bu yokluğun politik kargaşaya neden olduğu bir duruma düşmeme arzusuna işaret eder. Bu koşullarda 11 Eylül, politikacılar için büyük bir kurtarıcı oldu. Ulusun servetini sömürmek ve istihdamdan pay almak,[19] yahut tüberküloz gibi uzun süredir unutulmuş ya da AIDS gibi yeni icat edilmiş hastalıkları getirmek gibi[20], alışıldık suçlamalardan başka, göçmenler bundan böyle küresel terörist ağlar için "beşinci kol" rolü oynamakla da suçlanabilirler. Ne yapılacağı bilinmeyen ve bu konuda düşünme gereği duyulmayan insanları toplama, kapatma ve sürme konusunda "rasyonel" ve ahlaki bakımdan karşı çı-

19) Le Pen, Pia Kjersgaard ya da Vlaam Bloc gibi aşırı sağdan tutun da kendilerini "ortanın solu" olarak tanımlayan artan sayıdaki çağdaş politikacıya kadar geniş bir yelpazede bulunan kişiler bu suçlamaya rahatlıkla başvurabilmektedir.

20) Örneğin bkz. 24 Haziran 2002 tarihli *Daily Mail*'in "AIDS virüsüne yakalanmış çok sayıda işçinin buraya gelişi üzerine" başyazısı.

kılamayacak bir neden nihayet bulunmuştur. ABD'de ve ardından çok kısa sürede Britanya'da, "terörizme karşı savaş" bayrağı altında, yabancılar Büyük Sözleşme'den ve *Habeas Corpus*'tan bu yana tarihin bütün cilvelerine direnebilmiş olan temel insan haklarından yoksun bırakıldılar. Artık yabancılar kendilerini savunamayacakları suçlamalardan ötürü süresiz alıkonabileceklerdir, çünkü bu suçlamaların ne olduğundan bihaberdirler. Martin Thomas'ın dokunaklı bir üslupla belirttiği gibi,[21] öyle bir an gelir ki, beşeri yasanın temel ilkesinin dramatik biçimde tersine dönmesiyle, "isnat edilen bir suçu kanıtlamak gereksiz bir sıkıntı haline gelir" –en azından yabancı göçmenler söz konusu olduğu sürece bu böyledir.

Kapılar belki kilitlenmiştir; ama kilitler ne kadar sağlam olursa olsun sorun ortadan kalkmaz. Kilit, yerinden etmeye yol açan ve insanları mülteciye dönüştüren güçleri ne ehlileştirir ne de zayıflatır. Sorunu gözlerden ve gönülden uzak tutmaya katkıda bulunabilir, ama yok olmaya zorlayamaz.

Dolayısıyla mülteciler giderek daha fazla çapraz ateş arasında kalıyorlar; daha doğrusu, açmazdalar.

Mülteciler ya zorla sürülmüşler ya da korkudan anavatanlarından kaçmak zorunda kalmışlardır, ama başka bir vatana girmelerine izin verilmez. Onlar yer *değiştiriyor* değildir, yeryüzündeki yerlerini *yitiriyorlar*; onlar hiçbir yere, Auge'nin "yer-olmayan"ına, Garreau'nun "hiç-şehirler"ine, Michel Foucault'nun "Narrenschiffen"ine [Deliler Gemisi], "kendi kendine var olan, kendi içine kapalı ve aynı zamanda uçsuz bucaksız denize[22] terk edilmiş, yersiz bir yere" fırlatılıp atılmışlardır; ya da (Michel Agier'nin *Ethnography* dergisindeki bir makalede ileri sürdüğü gibi) bir çöle, yani insanlara karşı

21) *Guardian*, 26 Kasım 2001.

22) Bkz. Michel Foucault, "Of other spaces", *Deacritics I* [1986], s. 26.

hınç dolu olan ve insanların ender ziyaret ettikleri, tanım gereği *meskûn olmayan* bir yere yollanıyorlar.

Mülteciler, küreselleşmiş dünyanın iktidar sahibi yeni seçkinlerinin karikatürü olarak, günümüzde insanlığın korku ve kaygılarının başında gelen insanlık durumunun güncel *eğretiliğinin* köklerinin bulunduğu yer-dışılığın cisimleşmiş hali olmuştur. Boş yere başka çıkışlar arayan bu korku ve kaygılar, mültecilerin halka verdiği hınç ve korkuya aktarılmıştır. Yer-dışılığın cisimleşmiş diğer hali olan, karşı konulamayacak kadar güçlü, insani denetimden çıkmış küresel seçkinlerle doğrudan bir karşılaşma aracılığıyla, bu hınç ve korkuları dağıtmak ya da yok etmek imkânsızdır. Bilakis, mülteciler aşırı kaygının boşaltılmasına yarayan kolay bir hedeftir...

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komisyonu'na (UNHCR) göre, 13 ilâ 18 milyon "zorunlu göç kurbanı" anavatanlarının hudutları dışında hayatta kalma mücadelesi vermektedir (Burundi'deki, Sri Lanka'daki, Kolombiya'daki, Angola, Sudan ve Afganistan'daki bitmek bilmez kabile savaşları yüzünden oradan oraya gitmeye mahkûm "iç" mülteci-leri saymıyoruz). Bu rakam Asya'da 6 milyon, Afrika'da 7-8 milyon civarındadır; Ortadoğu'da 3 milyon Filistinli göçmen sayılmaktadır. Şüphesiz ki bunlar en iyi tahminlerdir. Bütün mülteciler mülteci olarak kabul edilmemektedir (ya da bu talepte bulunmamışlardır); yerinden yurdundan olanlardan yalnızca birkaç milyon kişi UNHCR kayıtlarında ve koruma altında bulunma şansına sahiptir.

Nereye giderlerse gitsinler, mülteciler arzu edilmez; bu konuda hiç kuşkuya yer yoktur. "Ekonomik ilticacılar" (yani "rasyonel tercih"in buyruklarına uyan ve böylece rızkın olmadığı yerde kalarak değil, olduğu yere giderek rızkını çıkarmaya çalışan insanlar), seçmen topluluğunun bir numaralı değeri olarak "esnek çalışma"yı kabul ettirmek ve kendi yerel işsizle-

rini "iş aramaya çıkıp", emek satın alanların bulunduğu yere gitmeye teşvik etmek için ellerinden geleni yapan hükümetler tarafından da açıkça mahkûm edilir. Ama ekonomik gerekçelere dair kuşkular, daha kısa süre öncesine kadar, ayrımcılığa ve kıyıma karşı bir sığınak arayarak insan haklarının gereğini yerine getiriyor gibi görülen, yeni gelen yabancılar üzerine de sıçrar. "Sığınma talep eden" deyimi, aşağılayıcı bir çağrışım kazanmıştır. "Avrupa Birliği"nin devlet adamları zamanlarının ve beyinsel kapasitelerinin büyük bölümünü, hudutları kapamak ve sağlamlaştırmak için giderek daha sofistike yollar düşünmek, her şeye rağmen hududu geçmeyi başarmış olan ekmek ve sığınak talepçilerinden kurtulmaya en elverişli prosedürleri bulmak için kullanıyorlar.

Britanya İçişleri Bakanı David Blunkett da, altta kalmamak için, "sığınma hakkı alamamış" olanları geri almayı reddetmeleri durumunda, bu göçmenlerin anavatanına mali yardımları kesme şantajına başvurmayı önerdi.[23] Tek yeni fikri bu değildi. Blunkett, Avrupalı diğer liderlerin yeterince şevk göstermemeleri nedeniyle, "ilerleme daima çok yavaş oldu" diyerek, "değişim hızını artırma" arzusundaydı. Tüm Avrupa'yı kapsayacak şekilde "hızlı ortak operasyon gücü" ve "ulusal uzmanlardan oluşan özel bir birlik" kurulmasını istiyor; böylelikle, "Avrupa Birliği'nin dış hudutlarının (...) zayıf noktalarını saptayarak, deniz yoluyla yasadışı göç ve insan ticareti [vaktiyle kullanılan soylu "geçiş" kavramının yerine geçirilmeye çalışılan yeni deyim] sorununu ele alarak, ortak risk değerlendirmesi ortaya koymayı" amaçlıyordu.

Seçmenlerine musallat olan gelecek belirsizliğinin gerçek kaynaklarıyla yüz yüze gelmek yerine, tek çareyi halk önyargılarını destekleyip teşvik etmekte bulan gözde şahsiyetlerin ve

23) Bkz. Alan Travis, "UK plan for asylum crackdown", *Guardian*, 13 Haziran 2002.

hükümetlerin aktif işbirliği sonucunda, "sığınmacılar" (örneğin Avrupa'nın sayısız Sangatte'sinde güç toplayarak Britanya Adalarını istilaya hazırlananlar ya da seçmenlerin evlerinin birkaç kilometre ötesindeki ısmarlama kamplara, durdurulmadıkları takdirde, yerleşmek üzere olanlar), kem gözlü cadıların, tövbesiz alçakların hayaletlerinin ve şehir efsanelerindeki diğer kötü yürekli hortlak ve umacıların yerini alıyorlar. Hızla evrilen yeni şehir folkloru, dünya çapında sürdürülen dışlamanın kurbanlarına kötü niyetli baş kahraman rolü vererek, günümüzde de olduğu gibi, şehir yaşamının güvensizliklerinin doğurduğu, geçmişin pek popüler dehşet hikâyeleri geleneğini kendine katarak yeniden işleme sokmaktadır.

En ustalıklı stratejilere rağmen uygun bir şekilde sürülemeyen bu göçmenleri hükümetler mümkün olduğunca uzak ve izole yerlerde inşa edilmiş kamplara kapatmayı önerirler -göçmenlerin ülkenin ekonomik yaşamına katılamayacakları ya da katılmak istemedikleri inancını gerçek bir kehanete dönüştüren bir adımdır bu. Gary Younge'un saptadığı gibi, "Britanya kırlarını Bantustan'larla çevirmek, mültecileri tecrit durumunda ve güçsüz bırakacak şekilde bunların içine tıkmak."[24] ("Sığınma talebinde bulunanların suç işleyen olmaktan çok suça maruz kalma ihtimali daha fazladır" diye devam etmektedir Younge.)

Birleşmiş Milletler Mülteciler Baş Komisyonu'nun kayıtlarına göre Afrika'da bulunan mültecilerin yüzde 83,2'si kamplardadır, bu oran Asya'dakiler arasında yüzde 95,9'u aşmaktadır. Avrupa'da, günümüze dek, mültecilerin yaklaşık yüzde 14,3'ü kamplara kapatılmıştır. Ama Avrupa'nın, lehine olan bu oranı uzun süre koruyacağına dair pek fazla umut yoktur.

24) Gary Younge, "Village and the damned", *Guardian*, 24 Haziran 2002.

Mülteci ya da sığınma kampları, çıkış imkânı ortadan kaldırılarak kalıcı hale getirilmiş, geçici yerleşim düzenekleridir. Mülteci ya da sığınma kamplarında kalanlar "geldikleri yere" geri dönemezler çünkü terk ettikleri ülke onları artık istememektedir, geçinme imkânları kalmamıştır, evleri talan edilmiş ya da her şeyleri çalınmıştır. Ama geri dönecek hiçbir yerleri olmayan bu insanların, gidecekleri bir yer de yoktur: Hiçbir hükümet milyonlarca evsizin akınına iyi gözle bakamaz, yeni gelenlerin yerleşmesini her hükümet engellemeye çalışır.

"Kalıcı geçicilik"teki yeni yerleşim yerlerinde mülteciler "orada bulunmaktadır ama oraya ait değildirler." Prefabrik konutlarının yerleştirildiği ya da çadırlarının kurulduğu bölgede onlar gerçekten ülkeye ait kimseler değildirler. Kabul eden ülkenin geri kalanından, görünmeyen ama yine de kalın ve geçirimsiz bir kuşku ve hınç perdesiyle ayrılmışlardır. İçinde zamanın durduğu mekânsal bir boşluğa asılıdırlar. Ne yerleşmişlerdir ne hareket halindedirler; ne yerleşiktirler ne göçebe.

İnsan kimliklerinin anlatıldığı alışıldık terimlerle onlar *anlatılamaz*. Jacques Derrida'nın "karar verilemezler"inin vücuda gelmiş halleridirler. Başkalarının göklere çıkardığı, düşünme ve öz-düşünme sanatıyla gurur duyan bizim gibi insanlar arasında onlar yalnızca *dokunulmaz* değil, *düşünülmezdirler* de. Hayali cemaatlerle ağzına kadar dolu bir dünyada onlar *hayal edilemezdir*. Hakiki cemaatlerde ya da hakiki olmayı uman cemaatlerde bir araya gelmiş diğer insanlar, ancak hayal edilmeyi onlardan esirgeyerek, kendi hayal etme çabalarına inandırıcılık arar.

Mülteci kamplarının çoğalması, hem küreselleşmenin ürünü/tezahürüdür, hem de dünyayı gezen yeni seçkinlerin mensuplarının dünyanın etrafındaki yolculukları sırasında

geçtikleri, mola verilen "hiç -şehirler"den oluşan yoğun takımada topluluğudur.

Dünyayı dolaşanların ve mültecilerin ortak sıfatı *yer-dışılıklarıdır*: Gerçekten bir yerde değildirler; fiziksel olarak işgal ettikleri yerin "içinde" ama o "yere" ait değildirler (dünya gezginleri birbirini izleyen akıp giden anların içindedir, mülteciler ise sonsuzca uzayan bir an silsilesi içindedir).

Bildiğimiz kadarıyla, özgürce seyahat eden ulusaşırı tüccarlara ait mola yerleri gibi, mülteci kamplarının "hiç-şehirler"i de ilerleyen bir yer-dışılığın köprübaşları, ya da (daha geniş bir perspektiften bakıldığında) yerin anlamsal bakımdan zayıflatılmasının, anlamların dayanıksızlığı ve fırlatılıp atılabilirliğinin, kimliklerin belirsizliği ve esnekliğinin ve her şeyden çok da yeni *kalıcı geçiciliğin* (modernitenin "akışkan" evresini oluşturan bütün eğilimlerin) aşırı koşullarda test edildiği laboratuvarlardır: Tıpkı insanın uysallığının ve boyun eğme kapasitesinin sınırları ile bu sınırlara erişme yollarının, modern tarihin "katı" evresinde toplama kamplarında test edilmesi gibi.

Bütün diğer "hiç-şehirler" gibi, mülteci kampları da amaçlı, önceden programlanmış ve dahili bir geçiciliğin damgasını taşır. Bütün bu yerleşimler hem zaman hem de mekân içinde bir delik olarak, kimlik oluşumuna ve toprak vermeye ilişkin zaman silsilesinin geçici olarak askıya alınması olarak düşünülmüştür. Fakat iki tür "hiç-şehir"in, kullanıcılarına/sakinlerine gösterdiği yüzler taban tabana zıttır. Yer-dışılığın iki türü, deyim yerindeyse, küreselleşme sürecinin zıt uçlarında çökelmektedir.

Birincisi, geçiciliği iradi olarak seçilmiş bir araç olarak önerir; ikincisi onu kalıcı –geri döndürülemez ve kaçınılamaz bir yazgı– kılar. Bu farklılık, güvenli kalıcılığın iki aracını ayıran farklılık gibidir: Zengin ayrımcıların kapalı toplulukları

ve ayrıma tabi tutulmuş yoksul gettoları. Keza bu farklılığın nedenleri de benzerdir: Bir yanda, girişler gayet korumalıdır ama çıkışlar ardına kadar açıktır; diğer yandaysa, girişler pek rahattır ama çıkışlar sımsıkı kapalıdır. Geçiciliğin kalıcılıkla yer değiştirmeden sürmesini sağlayan şey özellikle de çıkışların kilitli olmasıdır. Göçmen kamplarında zaman niteliksel değişimden men edilmiştir. Hâlâ zamandır, ama tarih değildir artık.

Mülteci kampları yeni bir nitelikle övünür: Bir "donmuş geçicilik"; geçiciliğin sürekli, kalıcı hali; parça parça anlardan oluşan, ama bu anların hiçbirinin sürekliliğe katkı sağlamak şöyle dursun, sürekliliğin bir parçası olmadığı bir süre. Mülteci kampında kalanlar için, uzun vadedeki sonuçlara dair beklentiler deneyimin parçası değildir. Onlar kelimenin tam anlamıyla günü birlik yaşarlar; gündelik yaşamlarının içeriği, günlerin birleşip ayları ve yılları oluşturmasından etkilenmez. Hapishanelerde ve Loïc Wacquant'ın[25] gayet iyi gözlemleyip tarif ettiği "hiper-gettolar"da olduğu gibi, kamplardaki mülteciler de "duvarlar arasında gelişen umutsuzluğa gömülmüş bir halde, ânın dolayımsızlığında, günü birlik yaşamayı, daha doğrusu hayatta kalmayı öğrenirler."

Mültecileri kamplarına bağlayan sicim itme ve çekme güçleriyle örülmüştür.

Hem çadırların ya da barakaların kurulduğu hem de kampların etrafındaki alana hükmeden güçler, kampta kalanların kaçarak civar topraklara yayılmasını engellemek için ellerinden geleni yaparlar. Çıkışlarda silahlı muhafızlar yoksa bile, kampın dışı, esasen, kamp sakinlerine yasak bölge olarak ka-

25) Bkz. Loïc Wacquant, "Symbole fatale. Quand ghetto et prison se ressemblent et s'assemblent", *Actes de la Recherches en Sciences Sociales* (Eylül 2001), s. 43.

lır. En iyi koşulda bile bu çevre konuksever değildir; ihtiyatlı, antipatik ve kuşkulu insanlarla doludur; bu kişiler kendilerine karşı işlenebilecek her türlü gerçek ya da farazi suça, keza kamp sakinlerinin atabileceği her yanlış adıma dikkat etmeye, bunları kaydetmeye ve yüzlerine vurmaya can atar; kendi ortamlarından kovulmuş olan ve yabancı bir çevrede kendilerini rahat hissetmeyen mülteciler de büyük ihtimalle bu tür adımlar atarlar.

Geçici/daimi çadırlarının kurulduğu bölgelerde, mülteciler, açıkça "dışlanmış" olarak kalırlar; "yerleşikler"in tartışmasız olan gündelik rutinlerinin o zamana dek kaynağı olarak gördükleri güvenlik için bir tehdit olarak görülürler. O zamana dek evrensel olarak paylaşılan dünya görüşüne karşı bir tehdit ve görülmemiş bir tehlike kaynağı oluştururlar; geleneklere uyum sağlayamamışlardır ve sorunların çözümündeki bildik yöntemlerin dışına çıkarlar.[26]

Yerli halk-mülteci karşılaşması, kuşkusuz ki, "yerleşik-dışlanmış diyalektiği"nin en görkemli örneğidir (vaktiyle efendi-köle diyalektiğinin yerine getirdiği model oluşturucu rolü adeta çağımızda yerine getiriyor bu diyalektik) ve bunu ilk tasvir edenler Elias ile Scotson[27] olmuştur. "Yerleşikler", durumu tanımlama ve kendi tanımlarını ilgili herkese dayatma güçlerini kullanarak, yeni gelenleri basmakalıp fikirlerin demir kafesine –"toplumsal gerçeklerin çok basitleştirilmiş bir temsiline"– kapatma eğilimi gösterir. Basmakalıp fikirler "siyah-beyaz bir motif" oluşturur ve "çeşitliliğe hiç yer bırakmaz." Dışlanmış insanlar masumiyetleri kanıtlanana dek suçludur; oysa, şikâyetçi, yargıç ve hâkimlik görevi yerleşiklerde toplandığından, hatta

26) Bkz. Norbert Elias ve John L. Scotson, *The Established and the Outsiders: A Sociological Inquiry into Community Problems* (Frank Cass, 1965), özellikle s. 81 ve 95.

27) *Age.*

iddianameyi onlar hazırlayıp, yargılayan ve hüküm veren de onlar olduğundan, beraat şansı pek az, hatta hiç yoktur. Elias ile Scotson'un keşfettikleri gibi, yerleşik nüfus kendini tehdit altında hissettiği ölçüde, inançları da "aşırı yanılsamalara ve doktriner katılıklara" yönelebilir. Göçmen akınıyla karşı karşıya kalınca kendilerini tehdit altında hissetmeleri için her türlü neden mevcuttur. Bütün yabancılarda cisimleşen "büyük meçhul"ü temsil etmenin yanı sıra, mülteciler kendileriyle birlikte, uzaklardaki savaşın gürültülerini, talan edilen evlerin ve yakılan köylerin mide bulandırıcı kokusunu getirirler ve bunlar da yerleşiklere kendi güvenli ve aşina (güvenli *çünkü* aşina) rutinlerinin kozasının ne kadar kolaylıkla delinebileceğini ya da ezilebileceğini hatırlatır. Bertold Brecht *Die Landschaft des Exils*'de mültecilerin *ein Bote des Unglücks* ("kötü havadislerin habercisi") olduklarını belirtmişti.

Kampın dışına çıkıp komşu bir kasabaya gitme riskini göze alan mülteciler, kamptaki yaşamın durgun ve donmuş, ama rahat bir şekilde öngörülebilir rutininden sonra, katlanmayı güç buldukları bir belirsizliğe maruz kalırlar. Kamp çevresinin birkaç adım ötesinde kendilerini düşman bir ortamda bulurlar. "Dışarı"ya giriş hakları, en iyi durumda, tartışmalı bir sorundur ve her önüne gelen buna itiraz edebilir. Bu vahşi dışarıyla kıyaslandığında kampın içerisi güvenli bir liman gibi gelebilir. Yalnızca gözünü budaktan sakınmayanlar ve maceracılar belli bir süre boyunca buradan ayrılmayı arzulayabilir; arzularına göre davranmaya cüret edecekler ise daha da azdır.

Loïc Wacquant'ın analizlerinde kullandığı ifadelere başvurursak,[28] mülteci kamplarının Ford-Keynes dönemi-

28) Bkz. Loïc Wacquant, "The new urban color line: the state and fate of the ghetto in postfordist America", *Social Theory and the Politics of Indentity* içinde, haz. Craig J. Calhoun, (Blackwell, 1994); ayrıca bkz. "Elias in the dark ghetto", *Amsterdam Sociologisch Tidjschrift* içinde (Aralık 1997).

nin "topluluk gettosu" ile Ford-Keynes sonrası çağın "hiper-getto"larının ayırt edici özelliklerini karıştırıp katılaştırdığı söylenebilir. "Topluluk gettoları" nispeten özerk ve kendi kendine çoğalan toplumsal kısmi bütünlüklerse ve topluluk halinde yaşamanın bütün ihtiyaç envanterine hizmet etmeye yönelik olan, daha geniş ölçekteki toplumun katmanları, kurumları ve işlevsel bölünmelerinin minyatür kopyalarının hepsine sahipse, eğer, "hiper-getto"lar özerk topluluklar değildir kesinlikle. Güdük, yapay ve açıkça eksik kişi kümelerinin bir araya gelmesidirler; kümedirler, ama kesinlikle topluluk değildirler; kendi başlarına hayatta kalmayı beceremeyen topografik yoğunlaşmalardırlar. Seçkinler gettodan kaçmayı bir kez başardıklarında ve getto nüfusunun geçimini (geçici de olsa) sağlayan ekonomik girişimler ağını beslemeye son verdiklerinde, devletin yönettiği bakım ve denetim aktörleri (genelde sıkı sıkıya bağlı iki işlevdir bunlar) onların yerini alır. Bir "hiper-getto", hudutlarının çok ötesine uzanan ve genellikle denetiminde olmayan bağlara asılı durur.

Michel Agier, mülteci kamplarında, "topluluk gettoları"nın özellikleriyle "hiper-getto" özelliklerinin, sıkı bir karşılıklı bağımlılık ağı içinde iç içe geçtiğini belirtir.[29] Bu tür bileşimlerin, kamp sakinlerini kampa bağlayan bağı daha da sıktığı varsayılabilir. "Topluluk gettosu" sakinlerini bir arada tutan çekim gücü ile dışlananları bir "hiper-getto" içinde toplayarak birleştiren itme gücü, başlı başına etkili güçlerdir ve üst üste binip birbirini güçlendirir. Dış çevrenin için için kaynayan düşmanlığıyla beraber, neredeyse karşı konulmaz, müthiş bir merkezcil güç yaratırlar; öyle ki Auschwitz ve Gulag yönetici ve gözetmenlerinin geliştirdiği kapatma ve tecrit teknikleri gereksiz kalır. Bütün diğer yapay toplumsal mikro-kozmoslara kıyasla, mülte-

29) Bkz. Michel Agier, "Entre guerre et ville", *Ethnography* 3 (2002), s. 317-42.

ci kampları Erving Goffman'ın hayal ettiği ideal "total kurum" tipine çok daha yakındır: Vazife gereği ya da ihmalkârlıktan, "bütünsel yaşam" sunarlar ki bu yaşamdan ne kaçılabilir ne de başka bir yaşam tarzına geçmeye imkân vardır.

Eski aşina ortamlarını terk eden ya da oradan kovulan mülteciler, söz konusu çevrenin tanımladığı, desteklediği ve yeniden ürettiği kimliklerinden sıyrılma eğilimi gösterirler. Toplumsal açıdan "zombi"dirler: Eski kimlikleri özellikle hayalet olarak varlığını sürdürür –gün boyu kampta neredeyse hiç görülmediklerinden, gecelere acılar içinde musallat olurlar. Bu eski kimliklerin en elverişli, prestijli ve rağbette olanları bile handikap oluşturur: Yeni ortama daha uygun olan yeni kimlik arayışına köstek olur, yeni gerçekliklerle uzlaşmayı engeller ve yeni koşulların kalıcılığının kabulünü geciktirirler.

Uygulamada mülteciler, Van Gennep ile Victor Turner'ın sözünü ettiği, aracı, "aradaki" üç evreli geçişe[30] sevk edilmişlerdir; ama bu işlem olduğu gibi kabul görmüş değildir, süresi saptanmamıştır ve özellikle önceki duruma geri dönmenin imkânsızlığının bile farkında olunmaz, ufukta görülebilecek yeni ortamın doğasına ilişkin en ufak bir alamet bile yoktur. Şunu hatırlayalım ki, üç bölümlü "geçiş" şemasında, eski rollerin aktörlerinden vaktiyle sahip olunan ama artık yitirilmiş statünün toplumsal sıfatlarını ve kültürel işaretlerini çekip alan "çıplak bırakma" (Giorgio Agamben'in deyişiyle, "çıplak beden"in, güç güdümündeki toplumsal üretimi),[31] "toplumsal bakımdan çıplak" olanları yeni toplumsal rollerinin kıvır zıvırıyla yeniden giydirmek için gereken bir hazırlık evresinden

30) Birinci evre eski kimliğin parçalanması, üçüncü ve sonuncu evre yeni kimliğin bir araya getirilmesidir. Bkz. Arnold van Gennep, *The Right of Passage* (Routledge and Keagan Paul, 1960); Turner, *The Ritual Process*.
31) Agamben, *Homo Sacer*.

başka bir şey değildir. Toplumsal (ve çoğu zaman fiziksel) çıplaklık, yaşam denen oyunun birbirinden kökten ayrı iki bölümü arasındaki kısa bir perde arasıdır; art arda benimsenen yükümlülükler ve toplumsal haklar arasındaki ayrımı belirler. Mülteciler örneğindeyse durum aynı değildir. İçinde bulundukları durum, geçişin ara, geçici evresinin karakteristiği olan toplumsal çıplaklığın bütün özelliklerini (ve sonuçlarını) taşıyor olsa da (toplumsal tanım ve kodlanmış hak ve görevler yokluğu), bu durum toplumsal olarak tanımlı ve özgül herhangi bir "istikrar hali"ne götüren aracı ya da geçici bir "evre" değildir. Mültecilerin müşkül durumunda, "somut arada'lık" olarak tasarlanan durum sonsuzca uzar (Filistin mülteci kamplarının trajik yazgısının kısa süre önce kamunun dikkatine canhıraş sunduğu hakikat budur). Sonuçta herhangi bir "istikrar hali" belirse bile, bu, gelişmenin ertelenmesinin ya da durmasının öngörülemez ve iradedışı bir yan etkisi olabilir ancak; silahlı muhafızlar kalabalığının ya da kilometrelerce uzayan dikenli tellerin gerçekleştirebileceğinden çok daha sıkı bir şekilde, kamptakileri bir arada tutarak, belli belirsiz katı ve artık uzlaşmayan yapılar haline getiren akışkan, geçici ve deneysel toplumsallaştıma teşebbüslerinin yan etkisidirler.

Geçiciliğin kalıcılığı; geçici olanın sabitliği; eylemlerin öznel etkileri içinde yansımayan nesnel belirlenim; hiçbir zaman yeterince tanımlanmamış toplumsal rol, daha doğrusu, toplumsal bir rolden destek almadan yaşam seyrine dalma... Modern akışkan yaşamın bütün bu ve benzeri özellikleri, Agier'nin bulgularında sergilenmiş ve belgelenmiştir. Bunlar, mülteci kamplarının bölgesel olarak sabitlenmiş yer-dışılığı içinde, çağdaş toplumun diğer kısımlarından daha uç. daha saf ve dolayısıyla daha net bir şekilde belirir.

Mülteci kamplarının ne ölçüde laboratuar oldukları ve içlerinde (gayri ihtiyari de olsa, büyük bir kararlılıkla) modern

akışkan ve "kalıcı geçicilikte" yeni yaşam modelinin sınanıp prova edildiği sorusunu sorup duruyoruz.

Mültecilerin "hiç-şehir"leri ne ölçüde gelecekteki dünyanın ileri örnekleridir? Onların sakinleri öncü kaşif rolünü kabul etmeye ne ölçüde davet edilmiş/teşvik edilmiş/zorlanmışlardır? Bu türden sorulara (olsa olsa) geçmişe bakılarak cevap verilebilir.

Örneğin, şimdi –aradan geçen zaman sayesinde– görüyoruz ki, 19. yüzyılda gettoları terk eden Yahudiler, asimilasyon projesinin tutarsızlığını ve benliği ortaya koymaya yönelik başat ilkenin iç çelişkilerini tam olarak tadan ve anlayan ilk kişiler oldular. Onların ardından, doğmakta olan modernitenin bütün sakinleri bu deneyimi yaşayacaktı. Yine aradan geçen zaman sayesinde bugün görmeye başlamaktayız ki, post-kolonyal çok-etnik yapılı entelijansiyanın üyeleri (örneğin Naipaul'un *Taklitçiler*'indeki Ralph Singh, tıpkı bütün kibar İngiliz çocuklarından beklendiği gibi, çok sevdiği öğretmenine bir elma ikram ettiğini hiç unutamaz, oysa okulun bulunduğu Karayipler'de elma olmadığını gayet iyi bilmektedir), modern akışkan dünya sakinlerinin geri kalanının kısa süre sonra deneyimleyeceği, kimlik-inşası ilkesinin ölümcül kusurlarını, tutarsızlığını ve uyumsuzluğunu tadan ve anlayan ilk kişilerdir.

Günümüz mültecilerinin oynadığı öncü rolün keşfedileceği zaman gelecektir belki; "hiç-şehirler" içinde yaşam zevkinin ve ileride küreselleşmiş, dolu gezegen sakinlerinin ortak yaşam alanı olabilecek geçiciliğin daimi sürekliliğinin keşfedileceği bir zaman da gelecektir.

Günümüz mültecilerini, içine fırlatılmış oldukları sosyo-politik boşluktan çekip çıkarabilecek tek şey, günümüz politik söyleminin önemli bölümünü meşgul eden ama şurası dışın-

da hiçbir yerde bulunamayacak topluluk türüdür yalnızca: Kantçı *allgemeine Vereinigung in der Menschengattung* [insan soyunun evrensel birliği] tasavvuruyla uyum içindeki, dışlayıcı değil kapsayıcı olan *küresel* topluluk.

Bütün topluluklar hayalidir. "Küresel topluluk" bu kuralın istisnası değildir. Ama hayal gücü, toplumsal olarak üretilmiş ve politik olarak destek gören kendini tanımlama ve özerklik kurumlarından yardım gördüğünde, elle tutulur, güçlü ve etkili bir entegrasyon gücüne dönüşebilir; bu durum geçmişte vuku bulmuştur: Modern egemen devletlerle iyi günde de kötü günde de, ölüm ayırana kadar birleşmiş olan modern uluslar buna örnektir.

Hayali *küresel* topluluğa gelince, benzer bir kurumsal ağ neredeyse hiç yoktur (ki bu kez demokratik denetim uygulayan *küresel* örgütlerden, *küresel olarak* bağlayıcı yasal bir sistemden ve *küresel olarak* savunulan etik ilkelerden yola çıkarak kurulabilir ancak). Bu da, bana göre, "göçmen sorunu" örtmecesiyle belirtilen kitlesel insanlıkdışılık üretiminin önemli, belki de en temel nedenidir. Aynı zamanda, bu sorunun çözümünün de temel engelidir.

Kant'ın insan topluluğu üzerine, Doğa'nın insan soyunun yazgısı olduğuna karar verdiği tamamen insani topluluk üzerine görüşlerini yazdığı dönemde, düşünürlerin esinlendiği ve yakından gözlemlediği eylem insanlarınca takip edilmesi ve hızlandırılması beklenen, ilan edilmiş hedef ve yönlendirici vizyon, bireysel özgürlüğün evrenselliğiydi. İnsanlık denen topluluk ve bireysel özgürlük aynı amacın iki yüzü gibi (daha kesin bir ifadeyle, yapışık ikizler gibi) kabul ediliyordu, çünkü özgürlük (Alain Finkielkraut'un 20. yüzyılın mirası üzerine, gayet uygun *L'Humanite perdue*[32] [Kayıp İnsanlık] adıyla yayımlanan incelemesinden alıntılayacak olursak) "bireyin

32) Alain Finkielkraut, *L'Humanite perdu* (Seuil, 1996), s. 43.

mertebesine, statüsüne, topluluğuna, milletine, sülalesine, soyuna indirgenemezliği"nin dengi olarak tahayyül edilmişti. Gezegen çapındaki topluluğun ve bireysel özgürlüğün yazgılarının birbirinden ayrılmaz olduğu haklı olarak düşünülüyordu. Bu tür bir sorun her incelendiğinde, *Vereinigung der Menschengattung*'un [insan soyunun birliği] ve bütün bireysel üyelerinin özgürlüğünün birlikte gelişebileceği ya da birlikte sönüp yok olabileceği varsayılıyordu, ama asla ayrı ayrı doğacağı ya da ayrı ayrı hayatta kalacakları düşünülmüyordu. Ya insan soyuna aidiyet özellikle de beşeri yasa ve hakları formüle ve tahsis etmek gerektiğinde, tüm diğer görev ve yükümlülüklere baskın çıkar; ya da vazgeçilmez insan hakkı olarak insan özgürlüğü davası tehlikededir veya tümden kaybedilmiştir. Üçüncü br ihtimal daha yoktur.

Kalıtımsal özelliklerinin ve soylarının esiri olmaktan kurtulan insanlar, toprak/ulus/devlet ittifakının yeni üçlü hapishanesi içine hızla kapatıldıklarında, bu aksiyom doğmakta olan gerçekliğini hızla yitirdi ve neredeyse unutuldu; "insan hakları" ise –felsefi teoride olmasa da politik uygulamalarda– devletin uyruğu, ulusun mensubu ve toprağın meşru sakini arasında kişisel bir birliğin ürünü olarak yeniden tanımlandı. Günümüzde "insan topluluğu" gezegenin fiili gerçekliğinden, tıpkı modern maceranın başlangıcında olduğu kadar uzaktır. Geleceğe dair güncel tasavvurlarda ona tahsis edilen yer –eğer böyle bir yerin tahsisi düşünülüyorsa– iki yüz yıl öncesine göre daha da uzaktadır. Ne eli kulağında görünüyor ne de kaçınılmaz.

Şu an için gelecek kasvetlidir.

Güncel eğilime dair yakın dönemde yaptığı dirayetli değerlendirmesinde David Held, "her bir kişinin ortadan kaldırılamaz ahlaki statüsü"nün teyit edilmesini ve "belli bir cemaate men-

sup olmanın, bireylerin ahlaki değerini ve özgürlüklerinin niteliğini sınırlandırıp belirlediği yolundaki, ahlaki tikelcilere ait görüşün"reddini, genellikle "rahatsız edici" olarak kabul edilen, ama hâlâ önemini koruyan görevler olarak görür.[33]

Held, umut verici bazı gelişmeler ortaya koyar (özellikle 1948 İnsan Hakları Bildirgesi ve 1998 Uluslararası Mahkemeler Tüzüğü -gerçi ikincisi, önemli küresel oyunculardan bazıları tarafından bilfiil sabote edildiğinden, hâlâ boş yere onaylanmayı bekliyor), ama aynı zamanda "kepenkleri kapatıverip yalnızca bazı ülke ve ulusların tutumunu savunma yönünde güçlü eğilimler" de saptar. 11 Eylül sonrası beklentiler de çok umutlandırıcı değildir. "Çok yanlı kurumlarımızı ve uluslararası hukuk anlaşmalarımızı sağlamlaştırma" olasılığı içermektedirler, ama aynı zamanda "bizi bu dayanıksız kazanımlardan yeni antagonizmalara ve bölünmelere, tipik olarak uygarlaşmamış bir topluma döndürebilecek" tepki olasılıkları da mevcuttur. Held'in söylediklerinde genel olarak iyimser hiçbir şey yoktur: "Ben bu satırları kaleme alırken iyiye alamet yok." Tesellimiz (eldeki tek teselli, ama aynı zamanda, şunu da eklemeliyim, insanlık karanlıklara gömülürken ihtiyaç duyulan tek teselli) yine de "tarih hâlâ bizden yana ve tarih yaratılabilir" gerçeğidir.

Gerçekten de tarih tamamlanmış olmaktan uzaktır, her zaman tercihte bulunulabilir, bulunulacağı da kesindir. Bununla birlikte son iki yüzyıl içinde yapılmış olan tercihlerin bizi Kant'ın tasavvur ettiği amaca yakınlaştırıp yakınlaştırmadığını kendimize soruyoruz; ya da, tersine, üçleme ilkesinin iki yüzyıl boyunca kesintisiz biçimde savunulması, yerleşmesi ve yükselmesinden sonra, modern maceranın başlangıcına kıyasla, hedefimizden daha uzakta olup olmadığımızı soruyoruz.

33) David Held, "Violence, law and justice in a global age", *Constellations* (Mart 2002), s. 74-88.

"Dünya ne insanlar tarafından yaratıldığı için ne de insan sesi çınlıyor diye insanidir, yalnızca diyalog nesnesi olduğunda insani olur (...) Dünyada ve bizde olup biteni konuşarak insanileştiriyoruz ve bu konuşma sürecinde insan olmayı öğreniyoruz.

"Dostça sohbetlerde gerçekleşen bu insaniliği Yunanlılar *philanthropia* –'insan sevgisi'– olarak adlandırıyordu, çünkü bu insanilik dünyayı diğer insanlarla paylaşmaya hazır olmak içinde tezahür ediyordu."

Hannah Arendt'in bu sözleri, tersi hareketi engellemeyi ve tarihi "insanlık topluluğu" idealine yaklaştırmayı hedefleyen gelecekteki bütün çabalara bir giriş olarak okunabilir –okunmalıdır da. Entelektüel kahramanı olan Lessing'in izinden giden Arendt, "ötekine açılmak (...) sözcüğün bütün anlamlarıyla 'insanlığın' ön koşuludur (...) Gerçek insani diyalog, sıradan konuşmadan ya da tartışmadan farklı olarak, öteki insandan ve onun söylediklerinden alınan zevkle dolup taşar(...)"[34] Arendt'e göre, Lessing'in en büyük meziyeti, "insanların, dünya meseleleri üzerine tartıştıklarında ortaya çıkan sayısız fikirden duyduğu memnuniyetti". Lessing, "ne olursa olsun, filozofları daima –ya da en azından Parmenides ve Platon'dan bu yana– umutsuzluğa düşürmüş olan şeyden zevk alır: Hakikatin, dile getirilir getirilmez, derhal diğer görüşlerden biri haline gelmesi, tartışılması, yeniden ifade edilmesi, diğer sohbet konularından birine indirgenmesi. Lessing'in büyüklüğü yalnızca teorik bakıştan ibaret değildir. Lessing'in büyüklüğü yalnızca insan dünyasında tek bir hakikat olamayacağı şeklindeki teorik bakıştan kaynaklanmaz, aynı zamanda hiçbir hakikatin var olmamasından ve böylece insanların kendi aralarındaki sonsuz diyalogun insanlar var oldukça sona ermeyecek olmasından aldığı zevkten de

34) Arendt, "On humanity in dark times", s. 31.

kaynaklanır. Tek bir mutlak hakikat... bütün bu tartışmaların ölümü anlamına gelirdi... bu da insanlığın sonu demek olurdu."[35]

Başka kişilerin bizimle hemfikir olmaması (bizim pek sevdiğimiz şeyleri sevmemeleri, tersine, sevmediklerimizi sevmeleri; insan birliğinin, bizim yüce kabul ettiğimiz kurallardan başka kurallar üzerinde temellenmiş olmasından yarar sağlayabileceğine inanmaları; ve her şeyden çok, mutlak hakikate bağlı doğrudan bir yola erişim hakkımızın olduğu iddiasından, keza daha tartışma başlamadan önce nerede sona ermesi gerektiğini tam olarak bilme teşebbüsümüzden kuşku duymaları) insan topluluğu yolunda bir engel *değildir.* Ama bizim kanaatlerimizin bütünüyle hakikat *olduğu*, hakikatten başka bir şey olmadığı ve her şeyden çok, mümkün tek hakikat olduğu, keza bizimkilerden farklılarsa, başkalarının hakikatlerinin, "kanaatlerden ibaret" olduğu yolundaki inancımız... işte bütün *bunlar* engeldir.

Tarihsel olarak, bu inanç ve görüşler inandırıcılıklarını, bunları ellerinde bulunduranların maddi üstünlüğünden ve/veya direniş gücünden alır -ve söz konusu kişiler de kendi güçlerini yerleşik üçleme ilkesinden alır. Gerçekten de, "toprak, ulus ve devlet"in kutsal (olmayan) birliği içine yerleşmiş bulunan "egemenlik kompleksi" Lessing ile Arendt'in "insanlığın önkoşulu" olarak gördükleri karşılıklı konuşmayı adamakıllı engeller. Karşılıklı iletişim oyunu başlamadan önce partnerlerin/rakiplerin zar tutup kartları karmasına ve hile vakti yaklaşmadan tartışmanın kesilmesine yol açar.

Üçleme ilkesinin bizatihi süren bir momentumu vardır. İnsanların yaşamı ve ruhları üzerinde üstünlük sağladıkça kendi hakikatini onaylar. Bu ilkenin hakimiyetindeki bir dünya, "ulusal düzeyde hüsrana uğramış halklar"ın dünyasıdır.

35) *Age.*, s. 26-27.

Bu halklar, duydukları hüsranın artması sonucunda, "gerçek özgürlüğe, gerçek kurtuluşa" ancak "eksiksiz bir ulusal kurtuluş yoluyla" erişebileceklerine,[36] yani ulusun, toprak ve egemen bir devletle büyülü kaynaşması yoluyla erişebileceklerine ikna olmuşlardır. Hüsranı doğuran bu üçleme ilkesidir ve bu ilke çare olarak da sunulur. "Toprak/ulus/devlet" ittifakından dışlanmış olanların çektikleri acı, Üçleme fabrikasında yeniden işlendikten sonra kurbanlarına erişir ve ampirik olarak temellendirilmiş bilgelik kisvesine sahip açıklayıcı bir broşür ve bunun şaşmaz reçetesiyle donatılmıştır. Yeniden-işlenme sürecinde, ittifak, mucizevî bir şekilde lanetten lütfa, ıstırap kaynağından anesteziye dönüşür.

Arendt "*Humanity in dark times*" adlı denemesini Lessing'ten bir alıntıyla bitirir: "*Jeder sage, was ihm Wahrheit dünkt, / und die Wahrheit selbst sei Gott empfohlen*" ("Herkes hakikati bildiğini söylesin/hakikat ise Tanrı'ya havale edilsin.")[37] Lessing ve Arendt'in mesajı çok doğrudandır. Hakikati Tanrı'ya havale etmek, hakikat sorusunu ("kim haklı?" sorusunu) cevapsız bırakmak demektir. Hakikat sohbetin ancak en sonunda, o da ancak gerçek bir sohbette (yani, kendi kendine konuşma kisvesine bürünmemiş bir sohbette) ortaya çıkabilir; partnerler bu sonun (tabii eğer son varsa) ne olacağını kesin olarak bilmez ya da bilemezler. Franz Rosenzweig'ın saptadığı gibi, bir hatip, keza "konuşur tarzda" düşünen bir düşünür de "her şeyi öngöremez; bekleyebilmesi gerekir çünkü ötekinin sözüne bağlıdır; zamana ihtiyacı vardır."[38] Rosenzweig'ın en basiretli öğrencisi Nathan Glatzer da şunu ileri sürer:

36) Arendt, *The Origins of Totalitarism*, s. 272.

37) Arendt, "On humanity in dark times", s. 31.

38) Franz Rosenzweig, *Understanding the Sick and the Healthy: A View of World, Man and God* (Harvard University Press, 1999), s. 14.

Rosenzweig'ın "konuşur tarzdaki" bir düşünüre dair sunduğu model ile William James'in sürece dayalı/diyalojik hakikat kavramı arasında "tuhaf bir paralellik" vardır: "Hakikat bir fikrin başına gelen şeydir. Hakikat, olaylar sayesinde hakikat *haline gelir*, doğru *kılınır*. Hakikatin gerçekliği aslında bir olay, bir süreçtir: Yani kendini doğrulama süreci, hakikatin doğrulanması sürecidir. Geçerliliği, geçerlilik sürecidir."[39] Gerçekten de, benzerlik çarpıcıdır –gerçi Rosenzweig'a göre, bir diyalogda ciddiyet ve umutla girişilen sohbet, "diyalogun sonucundan emin olmayan", dolayısıyla "kendi hakikatinden emin olmayan" bir sohbet, hakikatin "yapıldığı" "olay"ın tözü ve bu "yapım"ın ana aracıdır.

Hakikat son derece agnostik bir kavramdır. Uzlaşmaya karşı çıkan inançlar ile bu inançların uzlaşmaya yanaşmayan taşıyıcıları arasındaki çatışmadan doğar. Bu tür bir çatışma olmasaydı, "hakikat" fikri zaten hiç ortaya çıkamazdı. İhtiyaç duyulan tek şey "nasıl devam edeceğini bilmek" olur; ve "devam etme" ihtiyacı duyulan ortam, meydan okunmaz, böylelikle de "meçhul" kılınmaz ve "aşikârlık"ından "temizlenmiş" olmazsa, "devam etme"ye yönelik muğlak olmayan bir buyrukla donanmış olarak kendini gösterme eğilimi içindedir. *Hakikati* tartışmak, "bilişsel tutarsızlık"a verilen bir tepkidir. Ortama dair bir başka yorumu ve/veya eyleme geçmeye dair bir başka buyruğu değersizleştirme ve hükümsüz kılma arzusundan güç alan bir tepkidir ve kişinin kendi yorumuna ve kendi eylem rutinine kuşku düşürür. İtirazlar/engeller şiddetlendikçe ve bastırılması güçleştikçe bu arzu yoğunlaşacaktır. Hakikati tartışmaktaki risk, hakikatin kendini ortaya koymasındaki asıl gaye, partnerin/rakibin haksız olduğunu ve

39) William James'ten (*Pragmatism*, Londra, 1907, s. 201) akt. Glatzer, *age.*, s. 33. Rosenzweig ile James'in fikirleri arasındaki yakın bağı ilk ileri süren 1953 yılında Ernst Simon olmuştur.

dolayısıyla itirazların geçerli olmadığını ve bunlara aldırılmayabileceğini kanıtlar.

Hakikati tartışmak söz konusu olduğunda, Jürgen Habermas'ın ileri sürdüğü gibi, "deforme olmamış iletişim"in meydana gelmesi ihtimali azalır.[40] Baş aktörler, argümanlarının zarif mantığı ve ikna gücünden daha etkili başka yollara başvurma eğilimine pek direnemezler. Rakibin argümanlarını etkisiz, dahası işitilmez kılmak, hatta eğer yapabilselerdi bu argümanları ifade edebilecek olanları aciz kılarak, argümanların daha en baştan ifade edilmemesini sağlamak için ellerinden geleni yapmayı tercih edeceklerdir. Ortaya atılma ihtimali en fazla olan argüman, muhatabın yeterli niteliklere sahip olmadığıdır –muhatap yeteneksiz, dalavereci ya da güvenilir olmadığından, kötü niyet beslemekte ya da mutlak anlamda aşağı ve vasattır.

Tercih şansı olsaydı, sohbeti reddetmek ya da tartışmaktan kaçınmak, olayı tartışmaya tercih edilirdi. Sonuçta, bir tartışmaya katılmak, muhatabın itibarının dolaylı olarak onaylanması ve (karşılıgusal olarak) usulüne uygun ve içten sohbetin kural ve standartlarının izleneceği vaadinde bulunmak demektir. Ama Lessing'in belirttiği gibi, her şeyden öte, bir tartışmaya katılmak, hakikati Tanrı'ya havale etmek anlamına gelir; daha basit terimlerle söylersek, bu, tartışmanın sonucunu kadere bırakmak demektir. Eğer mümkünse rakiplerin

40) Jürgen Habermas, evrensel konsensüs beklentisinin her sohbetin ayrılmaz parçası olduğunu haklı olarak gözlemlemiştir ve böyle bir beklenti olmadan iletişim tahayyül bile edilemez: Ancak onun söylemediği şey şudur ki, keşfedilmeyi bekleyen ve üzerinde mutabık kaldığımız "tek ve biricik hakikat" sayesinde ideal koşullarda konsensüsün gerçekleşeceğine inansak bile, her iletişim ediminde başka bir şey bulunabilir: Sohbete katılan herkesi, savundukları farklı görüşlerle birlikte gereksiz kılmak. Odo Marquard *Abschied vom Prizipiellen*'de (Philipp Reclam, 1991) bu "çarpıtılmamış iletişim" idealinin, tekbenciliğin ölümden sonra intikam alması olarak görülebileceğini belirtir.

a priori haksız olduklarını ilan etmek ve onları nihai hükme karşı çıkmaktan yoksun bırakmaya çalışmak; bir davaya çıkıp kendi durumunu çapraz sorgulamaya maruz bırakmaktan ve böylelikle reddedilmesi ya da ortadan kaldırılması riskiyle karşılaşmaktan daha güvenli bir yoldur.

Rakibin hakikati tartışmasını engellemek genel olarak güçlü olan tarafın başvurduğu yoldur; güçlü olan taraf, daha büyük haksızlığa uğradığı için değil, en fazla imkâna sahip olduğu için bunu yapar. Rakipleri görmezden gelme ve onların savunduğu davaya sırt çevirme kapasitesinin, kaynakların göreli hacim ve gücünün ölçülebileceği endeks olduğu söylenebilir. Tersine, tartışmayı reddetmekten vazgeçmek ve hakikat müzakeresini kabul etmek çoğu zaman bir zayıflık işareti olarak kabul edilir; bu koşul da, güçlü olan tarafı (ya da gücünün üstünlüğünü kanıtlamayı arzulayan tarafı) inkâr tavrından vazgeçme konusunda daha tereddütlü hale getirir.

Rosenzweig'in önerdiği "konuşarak düşünme" tarzını reddetmenin kendi kendine süren ve güçlenen bir devinimi vardır. Güçlü olan tarafın konuşmayı reddetmesi "haklı olduğu"nun belirtisi gibi gelebilir, ama karşı taraf açısından, söz konusu reddin yol açtığı, davayı savunma hakkının esirgenmesi ve dolayısıyla insan haklarına sahip biri olarak söylediklerinin dinlenmesi ve ciddiye alınması hakkından muaf bırakılması, aşağılanmanın ve paylanmanın doruğu olur; bu tür hakaretler insan haysiyeti yitirilmeden soğukkanlılıkla kabul edilemez...

Aşağılama güçlü bir silahtır; ayrıca, bir bumerang gibi işler. Aşağılayanlar ile aşağılananlar arasındaki temel ve uzlaşmaz eşitsizliği göstermek ve kanıtlamak için aşağılamaya başvurulabilir; ama bu tür niyetlerin tersine, aslında aşağılama, onların simetrisini, özdeşliğini ve eşitliğini tasdik etmekten, doğru *kılmaktan* başka bir şey yapmaz.

Yine de her türlü sohbet reddinin şaşmaz biçimde yol açtığı aşağılayıcı önlem, reddin sürmesinin tek nedeni değildir. Tek yanlı küreselleşmenin[41] sonucu olarak gezegenimizin hızla dönüşmekte olduğu hudut bölgesinde, rakibi yenme, güçten düşürme ve aciz bırakma yönündeki bütün teşebbüsler genellikle amaçlanan hedefe ulaşsa da faillerinin öngöremediği, hatta hoşlanmadığı sonuçlar doğurur. Afrika'nın, Asya'nın ya da Latin Amerika'nın büyük kısmı, güçten düşürmeye yönelik eski girişimlerin izleriyle doludur: Yani, *küresel* hudut bölgesinin koşullarından yararlanan güçlerin mustarip olduğu, ama yine de ekip biçmekten kendilerini alamadığı sayısız *yerel* hudut bölgesi, yan etki ya da artıklar görülür.

Güçten düşürme teşebbüsleri, eğer rakip tamamen silahsız bırakılmışsa –otorite yapıları parçalanmışsa, toplumsal bağlar lime lime edilmişse, alışıldık geçim kaynakları kurutulmuş ve işlemez hale getirilmişse– "başarılı olur" (moda olan politika dili, bu tür dertler içindeki bölgeleri "zayıf devletler" olarak adlandırır, oysaki "devlet" sözcüğü, ne kadar doğru bir niteleme olursa olsun, bu belirgin durumda –Jacques Derrida'nın diyeceği gibi– ancak üstü çizilerek [*sous rature*] kullanıldığında doğru bir kullanım olabilir). En son teknolojiye sahip araç gereçlerle desteklendiğinde, sözcükler vücut bulmaya ve böylelikle kendi ihtiyaç ve hedeflerini yok etmeye yönelir. Yerel hudut bölgelerinde konuşacak kimse kalmaz –kanıtlandığı gibi.

İrlanda fıkrası: Yoldan geçen birine bir şoför sorar: "Dublin'e nasıl gidilir?" Cevap: "Ben Dublin'e gitmek isteseydim, yola buradan çıkmazdım."

Gerçekten de, Kant'ın sözünü ettiği "insanın evrensel birliği"ne doğru yolculuk için, "toprak/ulus/devlet" üçlemesi

41) Bkz. Benim *Society Under Siege* (Polity, 2002) kitabının "Living and dying in the planetary frontier-land" bölümü.

çağının en sonunda, bugün içinde yaşadığımız dünyadan çok daha uygun bir dünya hayal etmek güç değildir. Oysa bu alternatif dünya yoktur; dolayısıyla, yolculuğa çıkılacak başka bir yer de yoktur. Yine de, yolculuğa hiç kalkışmamak ya da derhal kalkışmamak –hiç şüphe yok ki özellikle de bu durumda– *bir seçenek değildir*.

Kant'a göre, kendisinin ileri sürdüğü insan soyunun birliği, Doğa'nın niyetini çağrıştırabilir –ama "tarihsel açıdan belirlenmiş" gibi görünmez elbette. Karşılıklı bağımlılıktan ve "karşılıklı temin edilmiş kırılganlık"tan müteşekkil küresel ağın hâlâ kontrol edilemiyor oluşu, söz konusu birliğin şansını kesinlikle artırmaz. Gelgelelim bunun tek anlamı şudur: Ortak insanlık yönündeki hummalı arayış ve bu tür bir varsayımı izleyen uygulamalar, başka hiçbir dönemde şu an olduğu kadar acil ve elzem olmamıştır.

Küreselleşme çağında, ortak bir insanlık davası ve politikası, uzun tarihi boyunca geçtiği evrelerin en hayati olanıyla karşı karşıyadır.

BAUMAN

AKIŞKAN AŞK

Bu eserin başkahramanı insan ilişkisidir. Başkişiler erkekler ve kadınlardır. Beyinlerinden ve kolayca kullanılıp atılabilir duygularından başka bir şeye güvenmekten umutlarını kesmiş, ihtiyaç durumunda güvenebileceği yardımsever bir ele özlem duyan biz çağdaş insanlar... Yine de, "ilişkide olma" durumu, özellikle de "sürekli" ilişkide olma durumu onları tereddüde düşürüyor. Bunun onlara yükümlülük dayatmasından ve baskı uygulamasından çekiniyorlar, böyle bir şeye ne dayanabiliyorlar ne de hazır hissediyorlar kendilerini. Dahası, ilişki kurmak için ihtiyaç duydukları özgürlüğü ciddi biçimde sınırlandırabileceğini düşünüyorlar... Bu kitap akışkan modern dünyamızda birlikte ve ayrı ayrı yaşamanın risk ve kaygılarına adanmıştır.

İnsanlar arasındaki bağların kırılganlığına, güvensizlik duygusuna, modern çağın kışkırttığı çatışan arzulara ve aşkın kökten değişen doğasına dair günümüzün en özgün düşünürlerinden Bauman'dan etkili bir deneme.

versus

ISBN 978-605-5691-10-3